

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

60

SÁNDOR ISTVÁN
NYELVTUDOMÁNYA

IRTA

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN

BUDAPEST

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1909

Ára egy korona hatvan fillér.

SÁNDOR ISTVÁN
NYELVTUDOMÁNYA

Irta

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN

BUDAPEST
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1909

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZÉKESFEHÉRVÁROSI EGYETEM

69

SÁNDOR ISTVÁN
NYELVTUDOMÁNYA

52

11

BUDAPESTI KIADÁS

52

BUDAPEST

SÁNDOR ISTVÁN NYELVTUDOMÁNYA.

Tavaly mult száz éve, hogy Sándor Istvánnak *Sokféle* c. munkája befejeződött, száz éve, hogy *Toldalék a magyar-deák szókönyvhez* c. szógyűjteménye megjelent. Legalkalmasabb ideje van tehát emlékezete felújításának. De nemcsak az évforduló készit bennünket erre; nyomósabb okunk van rá abban, hogy *Sándor Istvánnak »tudományos érdemei ma sincsenek kellően méltatva«* (Melich J., A magyar szótáirodalom, Nyelvtud. Közl. 37 : 47.); *nincsenek különösen nyelvtudományi érdemei*, amelyek pedig minden más érdemét felülhaladják. Ezeknek méltatására igyekszik jelen értekezésem, amely egyszersmind igazságot akar szolgáltatni a méltatlanul elfeledettnek.

Sándor Istvánt szélesebb körben eddig jóformán csak mint első magyar bibliographust emlegették; még így se valami régen, mindössze hét éve, mióta az idősb Szinnyi József akadémiai székfoglalójában ilyenmő érdemeit kimutatta (Az első magyar bibliographus. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből XVII. k. 10. szám.). Mint nyelvtudóst alig-alig ismerték. Az irodalom- és a nyelvtörténet nagyon szűkszavuan emlékezett meg róla, úgyszólván: csak mint nyelvújítóról ejtett néhány szót. Meg kellett elégednünk avval, hogy »egyike [volt] szerencsésebb és óvatosabb kezű nyelvújítóinknak« (Zolnai Gy., Nyr. 21 : 210.); hogy »sok szót képzett összetétel útján, vagy megszokott eleven képzőkkel« (Simonyi Zs., Magyar nyelv² 184.), de »szokatlanabb módon: elvonással is« (ua. 179.). Pedig milyen csekélység ez azokhoz a valóban halhatatlan érdemekhez képest, melyek nyelvünk tanulmányozásának történetében Sándor Istvánt joggal megilletik! Én műveinek ismerete alapján nem habozom nyíltan állítani és hirdetni, hogy *teljesen méltó társa ő a 18. századvég nagy magyar nyelvtudósainak: Révainak, Sajnovitsnak, Gyarmathinak és Verseglynek*; sőt bizonyos értelemben valamennyinek fölötte áll, amennyiben *a magyar nyelvvizsgálatnak egész birodalmát*

apró részeiben ezek közül egyik se tekintette át oly egyetemlesen, mint Sándor István. Révai jobban csak nyelvtörténetíró volt, Sajnovits és Gyarmathi nyelvrokonítók, Verseghy meg a nyelvhelyességnek ítélő bírása; de Sándor mindeme sajátosságokat egyesítette magában, sőt fölülben olyan tulajdonságokkal is rendelkezett, melyeket társaiban hiába keresünk.

Természetesen megokolás nélkül kimondott ezen állításom eleve üres magasztalásnak tűnhetik föl, ámde valójában igazolható, igazolni is fogom értekezésemben.

Minthogy tanulmányom nem tisztán arra törekszik, hogy Sándor Istvánnak nyelvtudományi érdemeit kimutassa és méltassa, hanem hogy fő művei megjelenésének száz éves fordulóján az emlékezetét is kegyeletesen följújtsa: ezért célszerűnek látszik nyelvészeti érdemeinek ismertetése előtt élete¹ s egyénisége rövid rajzát előre bocsátanom.

Szlavniczai és Lukai Sándor István 1750-ben született a nyitramegyei Luka nevű tót falucskában előkelő, régi magyar nemes, földbirtokos családból. Az anyanyelve minden valószínűség szerint tót volt, mert a Sándor család körében, mint a legtöbb felvidéki nemes családban akkor ezt a nyelvet használták. De első irodalmi kísérletei is azt mutatják, hogy a magyar nyelvet nem az anyatejjel szívta magába. Az elemi ismereteket a magyar és német nyelvek tanulásával otthon, házi tanítótól sajátította el. A középiskola alsó osztályait a nyitrai piaristáknál járta. Alkalmasint ezek oltották bele a hazai történelem és a magyar nyelv iránt való mély szeretetet, mely utóbb oly szép gyümölcsöket termelt a magyar tudományos irodalomnak. Ezek vezették be a latin nyelv ismeretébe is, melynek nyelvkuató pályáján mindvégig nagy hasznát vette. Közbejött betegsége miatt középiskolai tanulmányait utóbb a nagyszombati jezsuitáknál folytatta s fejezte be. Atyját tizenhétéves korában elvesztvén, idősb testvéreinek gyámsága alá került. A vagyoni osztoszkodás közepette a rokoni gyűlölködésnek számos keserű óráját élte át már gyermekifjú éveiben. E gyűlölködések csak erősítették magánosságot szerető, emberkerülő hajlamát (különösen a nőktől idegenkedett, nem is nősült meg soha!); s viszont fölébresztették benne a könyvolvasás, a búvárkodás

¹ Életrajzát főbb vonásaiban jórészt Szinyneinek fent említett székfoglalója nyomán adom.

iránt való vonzalmat. Amint nagykorúvá lett (1774-ben), átvette atyai örökségét és körülbelül tíz éven keresztül odahaza Lukán gazdálkodott, bár a gazdálkodáshoz sem valami nagy kedve, sem ügyessége nem volt. Sokkal nagyobb örömét találta a hazai nyelvre és történelemre vonatkozó régi s újabb műveknek megszerzésében és tanulmányozásában. Olvasó szenvedelméhez járult közlékeny természete, amely csakhamar arra vitte, hogy bőven gyűjtött ismereteit másokkal is közölje: íróvá lett. Hogy a régiségek tanulmányozására törő vágyát és irodalmi hajlamát jobban kielégíthesse, 1784 körül állandó lakásra Bécsbe költözött, mely város akkor a magyar gárda mozgalma révén a magyar szépirodalomnak és újságírásnak is középpontja volt. Innét valamely barátja vagy jó ismerőse társaságában évenként nagyobb külföldi utat tett: bejárta s megismerte Európa művelt államait; 1800-ban pedig a magyar Alföldet és a Felföldnek egy részét utazta be. Ősi birtokára csak nyaránként látogatott el. Nyelvészeti tanulmányaira jó hatással volt Révaival 1786-ban kötött barátsága. Megszakításokkal húsz éven keresztül leveleztek egymással. Révait egyéb szivességek mellett többször segítette kisebb-nagyobb pénzüsszeggel; s ő volt a legszorgalmasabb és legkitartóbb unszolója nyelvtörténeti munkásságának. Révai azonban nem volt iránta érdeme szerint hálás (miként egyéb barátai és jótevői, pl. Paintner iránt sem!). A leveleire rendetlenül válaszolt; s a tervezte magyar tudós társaságról kiadott Planumában (1790.) még a tagjelöltek közé se vette föl Sándort. Révainak irányában tanúsított viszonzszolgálatát egészen csak annyi volt, hogy a Sokfélének első darabjait (köteteit), valamint az 1793-ban névtelenül kiadott utileveleit ő rendezte sajtó alá (nyelvüket és helyesírásukat a maga szájze szerint átváltoztatva!). Ám azért el kell ismerni, hogy közelebbi ismereségüknek s levelezésüknek gyümölcsöző hatása volt mindkettőjük nyelvtanulmányaira nézve. 1791-ben indította meg Sándor I. az eredetileg szóraokoztató és tanulságos ismerettárnak szánt Sokféle c. gyűjteményes munkáját. Ebben tette közzé nagybecsű magyar nyelvi megfigyeléseit, fejtegetéseit, egybevetéseit és gyűjtéseit. Az első nyolc darabot kettenként Révai felügyelete alatt Győrött adta ki (1791—1801.), az utolsó négyet egyszerre 1808-ban Bécsben. A Sokfélén kívül 1792-ben kiadta Ovidius Metamorphosisainak öt első könyvét szabad verses fordításban (Győrött); 1793-ban a

már említett utileveleit (»Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldetett levelei«, Győrött); 1803-ban megjelent (Győrött) Magyar könyvesháza, az első magyar bibliographiai munka, mellyel a magyar nyelvű irodalomtörténet alapjait akarta megvetni; végül harminc évi fáradságos munkájának eredményeképp 1808-ban kikerült sajtó alól a Toldalék a magyar-deák szókönyvhez c. szótára. Révain kívül a híres finn-ugor nyelvrokonító Gyarmathi Sámuellel is barátságot tartott; valamint azonban Révaival, úgy ezzel szemben is megőrizte tudományos önállóságát. Mikor 1806-ban az előbbivel való levelezése abbanmaradt, Horvát Istvánnal kötött rövid barátságot; s evvel folytatta tudományos levélváltásait. Ez időben főleg a magyar újságírás föllendítésén fáradozott, — bár sikertelenül. Nagy örömmel várta Horvát tervbe vett tudományos folyóiratának megjelenését, melybe a Sokféle folytatására összeírt fejtegetéseinek beiktatását szánta. Sajnos, ezt nem érhette meg, mert életének utolsó éveiben valami makacs betegség — úgylátszik: köszvény — vette elő, melyet a rideg aggregénységgel velejáró képzelődés csak súlyosbított. Ehhez járult utóbb még a vizikórság is, amely annyira elkeserítette őt, hogy megfeledkezve azon magahirdette tanításról, mely szerint »az oktalan élőállatok soha kész akarva nem ölik meg magukat, mert ez a balgatagság természet ellen való, s csak az okosságával visszaélő embernek tulajdonsága« (Sokf. 10 : 75.), — fegyvert emelt maga ellen, 1815. márc. 29-én öngyilkos lett. Végrendeletében a hazánk nyelvének kiművelésére föllállítandó magyar tudós társaságnak 10000 forintot hagyott; ennek hagyta könyvtárát, ritka régi-pénzeit, képeit és mappáit is. Így az Akadémiának egyik első alapítója lett. Emberbaráti célokra is tetemes pénzüsszegeket testált. És ennek az önzetlen, lelkes és tudós magyarnak még azon óhajta sem teljesedett, hogy hazai földben: a lukai temetőben nyugodjék! Elhagyottan halt meg s Bécs város temetőjének egyik jeltelen sírjában alussza örök álmát.

Sándor István mint ember, mint magyar és mint tudós egyike irodalmunk legkedvesebb s legtiszteletreméltóbb alakjainak. Rendkívül megnyerő vonása egyéniségének: tiszta, áldozatra mindig kész szeretete barátai, kivált Révai iránt. Kiemelni való továbbá nagy, szinte páratlan szerénysége; azután türelme az ellenkező véleményekkel szemben s a maga esetleges hibáinak nyílt elismerése. A saját hasznát soha nem kereső,

önzetlen hazafi lélek, aki, mint Horvát Istvánnak küldött egyik levelében írja: a »munkáin nem akar nyerekedni, sőt veszteségével is a hazájának szolgálni kíván.« Nemzete előhaladásáért lánggal égő férfiú, ki a magyar művelődésnek majd minden ágán szeretne lendíteni. Az e téren való hibákat és hiányokat állandóan éber szemmel vizsgálja; s míg azokat magasabb szempontból: a haza javából méltányosan tudja megítélni, addig ezeknek helyrehozására mindenkor kész, életrevaló tervekkel rendelkezik. Különösen erős benne a patriotizmus, mint ő maga nevezi: a »hazaszeretőség«, de szomszédgyűlölet nélkül. A vad magyarkodásnak (sovinizmusnak) ellensége; szerinte »a magyart nem a ruha teszi, sem a bajusz vagy üstök, hanem a nyelv s az igaz hazafi szív« (Sokf. 4 : 69.). Meggyőződésképpen hirdeti, hogy becsüljük hazánk nyelvét, de azért a német nyelvet se vessük meg, sőt tanuljuk, mert nyelvünk kiművelésében nagy hasznát vehetjük (Sokf. 4 : 68.). Bárha régi, büszke magyar nemesi család sarja, bölcsen átlátja, hogy a nemességre az új korban új hivatás vár. Ezért javallja, hogy nemes ifjaink tanuljanak mesterséget, vagy lépjenek kereskedelmi pályára, mert a haza jövő gazdagodása az ipar és kereskedelem előhaladásától függ (Sokf. 9 : 121.). Olvasottságra csak igen kevés korabeli magyar tudós hasonlítható hozzája; sokoldalúságra nézve pedig valósággal páratlanul áll: nyelvész, bibliographus, numizmatikus (régipénzismerő), történetíró, régiségkutató (archeologus), és műfordító egyszemélyben; sőt versel is — elég ügyesen! És sokoldalúsága éppen nincs alaposságának a kárára: ítélete éles és beható, bizonyításai világosak és meggyőzők. Hangyaszorgalmának ékesenszóló bizonyosságai *Toldalék-szökönyve* és *Könyvesháza*. A tudományos vitákban szabadelvű, barátságot nem ismerő és kiméletes, de csak addig, amíg hiú kérkedést nem tapasztal.

Sándor István többoldalú tudományos irodalmi működéséből legkiemelkedőbb és legmaradandóbb értékű nyelvészeti munkássága. Úgyis mint a magyar nyelv sajtóságainak éles szemű vizsgálója, úgyis mint szavainak lelkes gyűjtője és lajstromozója valóban halhatatlan névre szerzett érdemeket, mégis, — talán nem túlozok, mikor saját szavait alkalmazom rája: »el kellett előbb rothadnia, hogysem hire támadjon!« (Sokf. 6 : 132). Rajtunk a sor, hogy eltemetett hírét föltámasz-

szuk és terjesszük; nekünk jutott a köteles feladat, hogy az elődök nem csekély mulasztását helyrehozva, Sándor Istvánt odaállítsuk nyelvtudományunk nagyjai közé s tiszteletét a jövő magyar nemzedéknek való érdemei szerint megnagyobbítva adjuk által.

Értekezésem szűkebb keretében igyekszem e feladatunknak méltó alapját megvetni: Sándor István nyelvtudományáról lehetőség szerint hű és kerek képet adni. Igyekezetem főleg kettős irányú: egyrészt szét akarom boncolni nyelvtudományát, másrészt szerves egységben törekszem bemutatni.

Sándor István nyelvészeti megfigyelései, magyarázatai s fejtegetései a Sokfélének körülbelül harminc hosszabb-rövidebb cikkében találhatók. Ez a gyűjteményes munkája érdekesen mutatja-szemlélteti, hogyan lesz a népszerű ismerettár-szerkesztőből fokként alapos nyelvvizsgáló, és miként emelkedik lassan a tanulságos és szórakoztató ismerettár (encyclopedia) a nyelvtudományi magaslatra. A Sokféle elején még csak erős purizmusa (nyelvtisztító buzgalma) és szóújításai sejtetik benne a nyelvészt; majd egyszerre kezdi őt érdekelni a nyelvrokonság és a nyelvtörténet, melyek csakhamar az etymologia és a nyelv-helyesség nehezebb kérdéseire emelik őt. A puristából és az etymologusból fejlődik ki nyelvünk idegen elemeinek nyomozója, s a szókutatóból a szótáríró.

Csalódik, aki azt hiszi, hogy Sándor Istvánt Révaival és Gyarmathival való barátsága tette nyelvesszé. Szó sincs róla! Kétségtelen, hogy ezek mind a ketten ösztönző hatással voltak nyelvi tanulmányaira, amint viszont ő is hatott rájuk; ámde ő igazában sokkal inkább magántanult (autodidakta) nyelvész volt, mint másoknak a tanítványa. A magyar nyelv iránt való tudományos érdeklődésének alapját, úgy hiszem, a hazai régiségeket és nemzeti sajátosságokat kutató-vizsgáló rendkívüli buzgalomban kell keresnünk. Különösen vonzotta őt a honi nyelv és történelem; saját vallomása szerint ezek »egész életében mindennapi és legkedvesebb tárgyai valának az elmélkedésre« (Sokf. 7. db. Előbeszéd). Ezek iránt való nagy vonzalmából fejlődött ki »nyelvünknek s történeteinknek jobb esmértetését kereső igyekezete« (Sokf. 9. db. Előbeszéd.). S hogy emez igyekezete milyen erős volt, mutatja azon hitelre méltó önértékes nyilatkozata, mely szerint »nemcsak minden régibb történetes könyveinket felforgatta, hanem számos régi leveleinket s min-

denféle régen írott és nyomtatott könyveinket is áttalolvasta» (Sokf. 8 : 4). Tehát a magyar nyelv multja iránt való szinte lázas érdeklődése vezette őt annak jelene behatóbb vizsgálatához. Történeti fejlődésében tanulta megismerni a magyar nyelvet, s a róla levont következtetései, megfigyelései és elemzései nagy-részt saját tanulmányának megokolt eredményei.

Szedjük össze és vessük sorban latra ezen eredményeket:

Lássuk elsöben, mily tapasztalati megfigyelései vannak általánosabb jellegü nyelvi kérdésekröl, teszem: a nyelv életéröl, változásáröl, a nyelvrokonságröl, — érintkezéséröl — keveredéséröl, a nyelvek egymás fölé való emeléséröl.¹

Míg eleinte kétkedö álláspontra helyezkedik Sajnovits azon bizonykodásával szemben, hogy mostani nyelvünk a régítöl elváltozott (3 : 81.), addig utöbb sok régi könyvnek elolvasása után igazat ad neki (6 : 193.), majd még utöbb önmaga általánosan hirdeti, hogy »idövel minden nyelv változik; e pedig az által történik, midön a nyelvbe idegen szökat és szóllásokat fogadunk, vagy pedig újakat faragunk s a régieket vagy elhagyjuk, vagy megrövidítjük« (7 : 140.). Véleménye szerint a nyelv változása sokkal hamarább és könnyebben történik az írástudatlan népnél. Azt hiszi, hogy a mi nyelvünk is több változást szenvedett azalatt, amíg semmit sem írtak rajta (8 : 184.). A nyelvrokonságot és érintkezést illetöleg egész helyesen azt tanítja, hogy a szavak hasonlósága magában nem teszi ki a nyelvrokonságot, mert minden nemzet kölcsönöz a szomszéd, vagy közellakó nemzetektöl szavakat; s ezeknek a száma hol nagyobb, hol kisebb, amint sok, vagy kevés ideig lakik közel, vagy együtt a két nemzet (7 : 53.). A szóejtegetésben, igeajtogatásban s a beszédalkotásban, vagyis: a grammatikában áll a nyelv hasonlatossága, nem az egyenlö szavakban (8 : 160.). Ki nem tudja, mily sok szöt kölcsönöztek tölünk a velünk lakó tótok, rácok, horvátok és oláhok, még se állíthatja öket ezek miatt senki rokonainknak! (3 : 203.). A nyelvrokonságot a fajrokonsággal nem tartja azonosíthatónak; például elhiszi Sajnovitsnak, hogy a finn és lapp nyelvek a mienkkel rokonok, de abban nem ért vele egyet, hogy eleink ide Karjéliából jöttek (3 : 126.); vagy teszem megengedi, hogy a kal-

¹ Idézeteim és utalásaim, ha külön jelzésük nincs, mind a Sokfélére vonatkoznak.

mukok néhány szóban jól egyeznek velünk, de még »azért — úgymond — rokonyinknak őket nem nézhetjük, annál inkább egy olly nemzetnek, mellyből a mi eleink származtak volna.« (3 : 203.). A nyelvkeveredésre többször hozza fel példának az oláh nyelvet, amely szerinte a Thraciába telepített római gyarmatosok s az ott lakó bolgárok (Thracés) nyelvének összeelgyedéséből keletkezett. Úgy véli, hogy a német császároktól országunkba hozott »sováb újszállók« (= sváb gyarmatosok) is idővel a német és a magyar nyelvekből szintúgy faragnak majd maguknak egy új nyelvet, mint a görög császároktól Thraciába telepített »olasz újszállók« (= latin gyarmatosok) az olasz és bolgár nyelvből a magukét, vagyis az oláh nyelvet (10 : 171.). Érdekes, amit a nyelveknek hiú egymás fölé emeléséről tart: »Én — úgymond — azt tartom, hogy minden nyelvnek, legyen az csinos [= művelt], vagy csintalan, vagnak tulajdon szépségi s fogyatkozási. Mennél kimíveltebb a nyelv, annál több szépségi s kevesebb fogyatkozási lehetnek. De csak ugyan minden hibáitól soha akármelly nyelv is egészen meg nem menekedik. Én elhitetem magammal, hogy még a cigány nyelv is idővel az lehetne, a mi most francz, ángoly és német nyelv, ha tudniillik szintolly és annyi segítői s előmozdítói lennének, valamint azoknak eddig valának« (10 : 22.). Ilyetén helyes alapon állván, természetesnek találjuk, hogy kikel azon magyar írók ellen, kik az anyai nyelvhez való szeretetüktől elragadtatva, nyíltan és komolyan azt vitatták, hogy a magyar nyelv bő és szép voltával minden egyéb nyelveket sokkal fölülmul. Ő hazája nyelvének szeretetében senkinek sem enged, de az ilyen, csupán pártos önszeretetüktől okozott vitatást soha se hagyhatta helyben. Igaz lehet az, hogy a magyar nyelv bőségével, kedvességével, szavai erejével s könnyen hajlásával sok nyelvet fölülhalad, de nem az, hogy minden nyelvénél szebb, bővebb, hathatóbb (10 : 24.).

Talán nem szükség külön bizonyítanom, hogy ezen általánosabb észrevételei ma is elfogadhatók.

Aki ily helyes általános nézetekkel fogott a magyar nyelvnek vizsgálatába, valószínűleg ennek részletes megfigyelésében s elemzésében is helyes eredményekre jutott. S csakugyan nyelvünk hang- és szótanának megismerésében nem egy eredeti becses észrevételt és magyarázatot mutat fel Sándor István Sokkféléje. Csupán mondattani kérdéseket nem tárgyal.

Érdekesebb hangtani megfigyelései a következők:

A magyar nyelvnek egyik jellemző sajátága, hogy eredeti szavai egytaguak;¹ hajdan tizszer több ilyen szavunk volt; sőt csaknem minden igeszavunk ilyen tőszóból eredt, pl.: *nyom*-ból lett *nyomni*, *lak*-ból *lakni*, *fog*-ból *fogni* stb. (8 : 140.). — Megjegyzésre méltónak tartja, hogy az egytagú szóknak magánhangzóját a nominativusban többnyire hosszan ejtjük, de a többi esetben és a származékokban már röviden, teszem: *ér* > *erek*, *eret*, *eres*, *erem*, *ered* stb. *Útak*, *útat*, *útas*, *útom*, *útad*, *útja*, *útazás*, *útazni* itélete szerint nem jól mondatnak és iratnak, mert ezeket szintúgy rövid *u*-val kell ejtenünk, miként a következőket: *urak*, *urat*, *uras*, *uratlan*, *uram* stb. (10 : 54.). — Hogy nyelvünkben hajdan nem volt annyi hosszú magánhangzó, az bizonyos (10 : 17.). — A mostanában oly bőven találkozható hosszú vokálisok: *á*, *é*, *í*, *ó*, *ú*, *ő*, *ü* többnyire onnét eredtek, hogy előttük valamely betű *v*. szótag kihagyatott, pl.: *ágy* < *algy*, *ájtatos* < *ahítatos*, *jámbor* < *jó ember*, *lélek* < *lehelék*, *még* < *maig*, *míg* < *miüg*, *tár* < *tavar* stb. (10 : 25.). — Régi szavainkat, úgy véli, az egyféle hangra kénszerítés (= hangzó-illeszkedés!) s a megrövidítés változtatta meg leginkább. Az első különös szokásunk mikor, hol és honnan eredt, nem tudja; de a másik, t. i. a szavaknak megrövidítése nem újság más nyelvekben sem, például a deákban: *nil* < *nihil*, *nauta* < *navita*, *nunquam* < *non unquam*, *nolo* < *non volo* stb. (10 : 43.). — Az olyan szavaink, melyeket az egyféle hangra kénszerítés megrontott s elváltoztatott, számtalanok (8 : 184.). — Való igaz, hogy eleink amint egyfelől sok szót megrövidítettek, úgy másfelől sok szót készakarva meghosszabbítottak minden haszon nélkül. Ilyenek többi között a két névmással szükségtelenül megrakott szavak: *énnekem*, *teneded*, *őneki* stb. (8 : 148.). — Alapos megfigyelésre vall azon észrevétele, hogy a jelentés különbsége miatt is történik hangváltoztatás. Fölhozza példának a *jóság* és az *ország* szókat, melyeket csak azért mondunk *sz*-szel, holott igazában *jóság*-nak és *ország*-nak kellene mondanunk, hogy a »kétféle dolgok megkülömböztetessenek«, úgy-

¹ Alig hiszem, hogy Sándornak ez a megállapítása összefüggésben volna az Adelung hirdette egytagú gyökérelmélettel, amely szerint „minden gyök eredetileg egytagú volt, mert a még nyers ember a maga képzetét szájának egyetlen felnyitásával fejezte ki“ (l. Delbrück, Einleitung⁴ 126. l.). Nekem S. megfigyelése eredetinek tetszik.

mint: *jóság* : *bonitas* és *jószág* : *bonum, possessorium*; *orság* : *furacitas, furtum* és *ország* : *regnum*. »Van még — teszi hozzá — több illyképen elváltozott szavunk is« (8 : 173.). — A *só* hajdan *sou*-nak mondatott, valamint *hó, ló, tó, jó* — *hou*-nak, *lou*-nak, *tou*-nak, *jou*-nak, vagyis *hov*-nak, *lov*-nak, *tov*-nak, *jov*-nak. S ugyanezekből eredhettek: *hovos, lovos, tovos*, most: *havas, lovas, tavas* (10 : 100.). — »Az eleink az *es* ragasztékot, melly nálunk a legfőbb formativum adjectivorum [= melléknévképző], többnyire *ös*-nek ejtették, például: *ékös, jelös, kincsös, nemös, vérös, staf.*« (8 : 18.). — A *j* betűvel állítása szerint sokkal ritkábban éltek őseink, mint mi; sőt eleinte talán nem is ismerték. Némely kényes szájuak most már majdnem minden szót *ly* helyett *j*-vel ejtenek ki, sőt néhol *gy* helyében is *j*-vel kezdenek élni imígy: *hajma, hajmáz, jomor* stb. Ekkép szerinte maholnap az *ly* és *gy* régi kún és magyar hangok csupán kényességünk miatt egészen ki fognak veszni nyelvünkéből (10 : 84.). — Egyébként ő azt hiszi, hogy az *ly* helyében *j*-vel való helytelen ejtést a Tiszán túl valók és az erdélyiek alighanem az oláhoktól tanulták el, kiknél a *lepus* : *jepure, mulier* : *mujere* stb. Némelyek — megfigyelése szerint — már a pusztá *l* helyében is kezdik a *j*-s ejtést imígy: *bojond, haláj, hojjó, jány, juk* (10 : 84.). — Hogy nyelvünkben a *j* és a *v* betűk felváltják egymást, kitetszik ezekből is: *hijni, rijni, szijni, vijni*, melyeket mások így mondanak ki: *hivni, rivni, szivni, vivni* (8 : 163.). — »Az eleink sok szavakat *m*-mel mondtak ki, melyek mostan *n*-nel ejtődnek. Így lett *Pozsom*-ból, *Soprom*-ból, *Debreczem*-ből, *Szempcz*-ből: *Pozson, Sopron, Debreczen, Szencz.*« »Az *m* és *n* betűk magyarban gyakorta egymást felváltják« (8 : 17.). *Szeremcs*-ből *Szerencs* szintűgy lett, valamint *Szempcz*-ből és *Sempté*-ből: *Szencz* és *Sente* (11 : 65.). — Egytagú szavaink csak akkor végződnek két mássalhangzón, midőn a magánhangzó végbetű kihagyatott belőlük, mint ezekben: *magv, szarv, toll, enyv, könyv, ölyv*, melyek egykor így hangzottak: *magu, szaru, tolu, enyü, könyü, ölyü* (9 : 111.). — Stb.

A szótannak alaki fele nem valami nagyon érdekli Sándor Istvánt; mindamellett e részben is maradt néhány értékes fejtegetése és megfigyelése:

Alaposságra és módszerbeli helyességre egyaránt kiváló, teszem »*A magyar kicsinyítőkről*« szóló cikkelye (7 : 106—108.

Kiegészíti ezt »A magyar nyelvet és szokat illető jegyzetim« c. hosszabb nyelvészeti fejtegetéseinek 6. cikke. 10 : 4—5.), mely a kisebb nyelvtudományi cikkeknek jóformán elseje irodalmunkban. Röviden, világosan, összehasonlító és történeti módszerrel fejti ki benne kicsinyítő képzésünk kialakulását. Megállapítja, hogy legrégebb kicsinyítőnk valószínűleg az *acs-ecs*; ez a lappoknál még most is divatban van. Követte a *csa-cse*, mely még 15. században szokásban volt. A kicsinyítés harmadik módja *ka-ke* képzővel történt, amely rendes képzői alkalmazásán kívül sok szavunkban lappang (*róka, csóka, tarka, tóke, szálka* stb.) Végre az *acs-ecs* és *ka-ke* egy képzővé egyesültek; de az így létrejött *acska-ecske* kicsinyítéssel való mostani gyakor élés tótosnak látszik. A tulajdonnevek sajátos kicsinyítője a *kó*, amely tót eredetű. Magyarosabbnak tetszik ezekben az *i*-vel való élés (*Jancsi, Pali, Kati, Laci* stb.) Némelyek az utóbbit is megtoldják egy *ka*-val (*Jancsika, Lacika* stb.). Hite szerint a kicsinyítő szókkal való gyakori élést eleink az oroszoktól, vagy a tótoktól kapták fel, kiknél ez a szokás mindenütt és mindenkor nagy divatban volt. A *cse* képzőben egyébként a *csékély* s a *ke*-ben a *kevés* szó gyökerének lappangását sejtí.

Érdekes felfogással fejtegeti a *d* helységnévképző eredetét is. Abból, hogy e képző (*ad, ed, öd*) számokhoz is járul ragasztékul (*harmad, negyed, ötöd*), azt hozza ki, hogy eredetileg ugyanazon szerepet töltötte be, melyet a latin *us* képző: t. i. főnévből melléknevet csinált. Valamint *tertius, quartus, quintus* am. *harmad, negyed, ötöd*, úgy pl. *Hadad* is (hajdanta talán: *Hadadhely!*) annyit tehetett, mint: *locus bello aut exercitui proximus; Nyárad: aestivus; Várad: arci vicinus v. arcensis; Szeged: in angulo aedificatus v. positus; Erdőd: silvae vicinus v. silvestris*. Ha pedig valamely embernek tulajdonnévéhez függesztették, akkor annyit tett, mint: annak faluja, örökje, lakja, pl. *Abád, Acsád, Bélád, Borsod* stb. azaz: Abának, Acsának, Bélának, Borsnak faluja, birtokhelye v. lakhelye (8 : 145—147.). — Észreveszi, hogy a *jóg* (*jovog), *balog, sárog* (*sárga*), *öreg* stb. melléknevekbeli *og-eg* szóvég valójában képző, amely »hajdan substantivumot adjectivummá tett« [azaz: névszóból melléknevet csinált] (11 : 168.). — »A *ság* és *ség* szófarkok — megfigyelése szerint — hajdan a táj, vidék,

megye és tartomány jelentésére is szolgáltak nálunk. Így Sirmium, Scepusium, Simegium magyarul mondatott: Szerémségnek, Szepességnek, Somogyságnak; tractus custodum et Vinidorum versus Stiriam Őrségnek s Tótságnak; tractus Alutanus in Transsilvania: Oltságnak; tractus palustris ad Peisonem: Hanyáságnak; Cumania: Kúnságnak; Siculia: Székelységnek. Tinódi még a római birodalmat is Romaságnak mondja (8 : 244.). Sándor úgy sejtí, hogy a *ság* (utóbb hozzáilleszkedéssel: *ség*) szó lett volna a föld (< német *feld*) fogalomnak egyik eredeti magyar neve (10 : 60.). — Stb.

Néhány ragunknak eredetét is helyesen világítja meg. Így a *szor-szer-ször* ragról kimutatja, hogy eredeti formája: a *szer*; s ez azonos az ordo, series, materia értelmű *szer* főnévvel (8 : 133.), amelyből a *szerént* is lett (8 : 191.). — A *ba-be* és *ból-ből* ragokról bebizonyítja, hogy *bele*, illetőleg *belől* alakból keletkeztek (8 : 132.). — A *nak-nek* és a *val-vel* ragokról elsőben egyszerű okoskodással hozza ki (»csaknem bizonyos vagyok, habár bizonytságot nem hozhatok elő a régi kéziratok szükiben«), hogy hajdan csupán *nek* és *vel* formával voltak járatosak, mert a *nekem* és a *neked*, *velem*, *veled* eléggé kimutatják (6 : 129.); utóbb a *nek* eredetibb voltát Anonymusból (8 : 5.) s a *vel*-ét Komjátiból és Sylvesterből igazolja (8 : 52.). — Stb.

A határozott névelőről történeti bizonyosságokkal mutatja ki, hogy eredetibb alakja *az* volt (nem pedig *a*, miként Kalmár György néhány társával állította 8 : 147.), s *z* betűjét csupán a könnyebb kimondás kedvéért vesztette el a mássalhangzók előtt (8 : 148.). — Észreveszi, hogy a *ki* és a *mely* vonatkozó névmások között való éles különbségtétel csak a 18. században jött divatba; a »mézes szájú« Gyöngyösi még mit se tudott róla (8 : 163.). — A szenvedő igeragozásról megállapítja, hogy eleink nem igen éltek vele; s talán a deák nyelv értése előtt nem is vették hasznát, mert alkalmasint éppen ennek a követése vezette be hozzánk. A dunavidéki *atom-etem* és a tiszamelléki *ódom-ödöm* szerinte nem oly igen régi. A hajdani könyvekben nagyon ritkán akadhatni rájuk. *Dicitur, man sagt* magyarul jól ejtve se nem: *mondatik*, se nem *mondódik*, hanem *mondják* (10 : 19.). — A rokonértelmű és rokonalakú szók sem kerülnek el a figyelmét; így fölemlíti, hogy a *bolondnak* »a

mi nyelvünkön igen sok a synonymuma«, s el is sorol vagy harmincat (10 : 8.); azt is észreveszi, hogy a vénasszonyoknak nyelvünkben sok csodálatos neve van (8 : 165.). Tudja, hogy nem kevés szavunk akad, »melyek noha sokkal különbet tesznek, mégis egyféleképpen hangzanak«; ilyenek a többi között: *adó* = tributum et dans, *eső* = pluvia et cadens, *hordó* = vas et portans, *ér* = vena et valet, *fej* = caput et mulget, *lép* = viscus et graditur, *vész* = procella et accipit stb. (4 : 121.). — Stb.

Nagyobb érdeklődést tanusít Sándor a jelentéstani kérdések iránt. Különös kedvteléssel szereti megállapítani a szavaknak igazi jelentését; gyakran foglalkozik a jelentésbeli árnyalatokkal s még inkább a jelentésváltozásokkal. Megállapításait legtöbbször történeti bizonyságok alapján teszi.

Megállapítja teszem, hogy az *alak* szó tulajdonképpen am. báb, pupa, puppe, kinderdocke (8 : 161.); az *ég* a régiek szerint igazában am. aër, aether, caelum, vagyis: *levegő* (10 : 10.); a *fene* hajdan valami mérges vad volt, valószínűleg: farkas (10 : 42.); az *epe* eredetileg alkalmasint keserűt jelenthetett, mert *epedni* am. keseregni és *szívepesztő*: szívkeserítő (8 : 139.); a *konc* eredete szerint nem: os, csont, hanem: bolus, frustum carnis, azaz: húsdarab (10 : 15.). a *mirigy* szónak két jelentése van: 1. kelevény, 2. csomós, borsós, ikrás hús (8 : 105.); a *nehézék* szóról, melynek értelméről régebbi íróink sokfélekép vélekednek, megállapítja, hogy voltaképpen a latnál is kisebb súlyt jelentett (10 : 51.); a *rokon* egykor csak annyit tett, mint közel, *rokonvaló* pedig közelvaló (11 : 106); a *rovás* annyi volt valamikor, mint metszés által való jegyzés (11 : 167.); a *tárgy* hadiszerszám nem egyéb, mint plutens, sturmdach (8 : 169.); a *tat* már elavult szóról kimutatja, hogy Pápai szótárában ugyan am. inquam, Baróti Szabónál pedig: mondom, tudniillik, la; ámde Pesti Gábor Aesopus-fordításában am. certe, sane, profecto, azaz: bizony, bizonynal, bizonyára, valóban, valójában (10 : 11.); a *tél* határozószó hajdan annyit tehetett, mint innen; ebből valók: *téltúl*, *téltova*, *téltováz* (8 : 171); a *jog* valamikor am. dextera, jobbkez (6 : 116.); a *bátor* egykoron nemcsak merészt jelentett, hanem herost, azaz hőst is (8 : 122.); stb.

Van rá eset, hogy a szók eredeti jelentésének megállapí-

tásával kapcsolatban a művelődéstörténeti vonatkozást is kiemeli. Például a *nyil* = sors, *nyilas* = pars rata, sorte obtenta, *nyilvetés*, *nyilvonás* = sortitio, *nyilra bízni* = sorti committere, *nyilat vetni v. vonni* = sortiri egybetartozó kifejezések azt a véleményt váltják ki belőle, mely szerint eleinknek hajdan az a szokásuk lehetett, hogy midőn valamit osztottak, a csinált részeket sorsra bízták s nyilvetés v. vonás által engedték oda tulajdonul (10 : 47. Vö. Herman Ottó értekezésével: »A nyil.« MNy. 2 : 199—209. és 241—251.).

Finom nyelvérzékét tanusít a jelentésárnyalatok pontos elkülönítésében is. A *szerelem* és a *szeretet* szók közt teszem éles határbarázdát von. Szerinte ezek között olyan különbség van, mint a *gazdaság* és *gazdagság*, *elmélkedem* és *elméskedem*, *gondolkodom*, és *gondoskodom* között. A *szerelem* mindig a nembéli hajlandóság; ezért nem mondhatni: *felebaráti szerelem*, hanem *felebaráti szeretet* (4 : 125.). — Pontos különbséget tesz a *bogár* és a *féreg* között is: az 1. *scarabeus*, káfer, a 2. *vermis*, wurm; a *féreg* mindig csak csúszik, mászik v. ugrik, de a *bogár* lép is, repül is (8 : 106.). — A *csúszó* és a *mászó* sem mindegy szerinte, mert *csúszó* = *serpens* igazán csak a kígyó s a lábatlan sok féreg, ellenben *mászó* = *repens*, *reptilis* a sokféle rák, béka és gyík (8 : 107.). — A *halottas* és a *halotti* ugyancsak nem mindegy; *halotti beszéd* helytelenül mondatnék *halottas beszéd*-nek, mert az am. halottat illető, ez pedig halott szabású beszéd. Ugyanígy *tüzes*, *vizes*, *földes*, *erkölcsös*, *nemzetes* is mást tesznek, mint *tüzi*, *vizi*, *földi*, *erkölcsi*, *nemzeti* (8 : 169.). — Az *áros* és az *arus* között nagy különbség van; az első igazában am. *pretiosus*, a másik meg: *mercator* most azonban már többnyire így mondják: *boráros*, *könyvtáros*, *vasáros* (8 : 159.). — »A *domború* és *homorú* nem tesz egyfélélt, amint uémellyek gondolják, mert *domború* = *turgidus* v. *convexus*, *homorú* pedig = *concavus*. Az üres félgolyóbisnak, vagy pedig a bolt-hajtásnak a feilye *domború*, de az allya *homorú* (10 : 16.). — A *rabot* és a *foglyot* — úgy véli — meg kellene egymástól különböztetnünk, az első am. *mancipium* sklav, a másik: *captivus*, azaz: valami okból megfogott ember (10 : 4.). — Az *ég* és a *menny* között is jó volna pontos különbséget tenni, amint hajdan is szokásban volt, t. i. *ég* = aër, aether és *menny* = *sedes beatorum*, *patria felicitatis* (10 : 10.). — A *mindig* és

a *mindenkor* szót nem kellene egynek tartani, az első (< *mindéltig!*) am. *vita durante usque mortem*, a második: *semper, perpetuo, nunquam non* (10 : 29). — Hogy a *mozdítható* és *mozdítható*, valamint a *mozdíthatatlan* és *mozdulhatatlan* nem ugyanaz, mindenki tudja. Ámde a deák és a német nyelvek ezt a különbséget már nem tudják megtenni, mert csak egyfélekép mondják: *mobilis, beweglich* és *immobilis unbeweglich* (10 : 20). — Stb.

Jelentéstani magyarázatainak legértékesebb része azonban a jelentésváltozásoknak a mai igen megközelítő helyes felfogással való tárgyalása. Legtöbb ilyenét fejtegetése egy század mulva is teljesen megállhat.

»Ki nem tudja? — teszi föl a kérdést — hogy nálunk is szintúgy, valamint más nyelvekben nem újság, hogy azon-egy szónak többféle légyen az értelme« (8 : 102.). »De ki tehet róla, — veti utóbb hozzá — hogy a szavaknak értelmök idővel szintúgy változik, valamint a testünk öltözete s hajunk viselete!« (10 : 58.). A *marha* szó például, mely azelőtt annyit tett, mint jószág, érték v. áru, »kértelen volt azután a barmot jelenteni, mivel tulajdonképpen csak abból állott az eleinknek az ő értékjök, s csupán csak azzal kereskedtek; úgy szinte az élet is, mely egyébként e világi fennlétünket teszi vala, már most a búzát és gabonát is jelenti« (8 : 114.). — Az *orvosság* most am. *medicina*, hajdan meg: *ars medica* vagyis: orvosi mesterség (11 : 202.). — A *tanúság*, amely jelenleg am. *doctrina*, egykoron *testimonium* volt; a *tátos* (hajdan: *táltos*), mely ma am. *bűbájos*, *ördöngös*, *szemfényvesztő*, valamikor pogány eleinknél annyit tett, mint: tudós, okos, bölcs s tanult ember, mert ő volt a tanácsadójuk, mintegy papjuk. De keresztény térítőink, hogy a *tátosokat* megutáltassák, szántsándékkal *bűbájosok* nak hirdették s azoknak nevezték az *ördöngösöket*, vagyis az *ördöggel cimborásokat*; így vette már Bátori László szentírásfordításában [a Bécsi-codexben!]. Az *áldomás* szót meg, amely azelőtt annyit tett, mint Istennek a vett jókért való áldása s dicsérése, első keresztény papjaink *háláadás*-nak nevezték el a tót *chwála* = dicséret szótól; ellenben a véghezvitt munka, vagy valamely árunak megvétele után szokott lakozást és borozást *áldomás*-nak mondták (10 : 77—78.). — Bizonyos szerinte, hogy a *kêd* és *kend kegyed*-

ből, illetőleg *kegyelmed*-ből eredtek; az *ő kême* és *ő kelme* pedig az *ő kegyelmé*-ből. Megállapítja, hogy hajdan a *kegyelmed*-del való szóbeli megtisztelés igen becses volt; ma azonban már többnyire csak közembereknek s alábbvalóknak adják. Ugy véli, hogy ezt csupán a *kêd* és *kend* okozták, melyekkel némely büszkék kezdték illetni az alábbvalókat. Most immár ez a szép szóbeli illetés: *kegyelmed* méltó ok nélkül meg van vetve: s gyakran vesztegetik még az inasokra is, pl. Ki embere *Kegyelmed*? — Mondja meg *Kegyelmed* az urának, hogy stb. (10 : 86—87.). — Valamint a *nő* szóval, mely most csak az asszonyokat illeti, olykor (pl. Batori bibliafordításában — a Bécsi-codex-ben.) az oktalan állatok is megbecsültettek, úgy viszont az *eme* szóval, mely utóbb csak a barom nőstényére maradt, egykoron az asszonyok is megelégedtek (10 : 56.). — A *had* szó egykor csak annyit tett, mint exercitus, sereg; ebből eredt a *hadnagy* vagyis: *hadi nagy*, melyet a Várad regestrum így deákoz: princeps vel maior exercitus. Ebből kitetszik, hogy a *hadnagy* valamikor annyit jelentett, mint most a generális. Ma már a közkapitányok helytartóit, kik minden ezrednél elegen vannak, nevezzük *hadnagyok*-nak. »Így változnak — teszi hozzá tanulságul — idővel egyről másra a szavak minden nyelvben. Ki gondolta volna valaha, hogy az erdélyi király képének volt *vajda* nevezete egygykor csak egygynehány éhkel holt cigányoknak vezérét fogja jelenteni? A *deák* is hajdan nem a tanuló vagyis tanítványt tevé, hanem a tanult, vagyis tudós embert«¹ (10 : 7.). — Stb.

Említettem már föntebb Sándor Istvánnak nyelvünk multja iránt való szinte lázas érdeklődését. Kiegészíthetem itt most azzal, hogy ez az érdeklődés gazdagon gyümölcsöző volt a magyar nyelvtörténetre nézve. Sándor legkevesébbé sem szorult rá, hogy nyelvhistorikus érdemeit túlozzam, hiszen oly nyilvánvalóak és maradandók ezen érdemek, hogy a legmodernebb nyelvtudományi ismeretekkel bíró nyelvész is csak elismeréssel gondolhat rájuk.

¹ Mintha csak *Szarvas Gábort* olvasnók: »Amint a társadalomban, úgy a nyelvben is ismétlődik a jelenség, hogy aki fölül van, gyakorta alá kerül, s viszont az alatt levő fölkerekedik; vénből kiseded, a jóból rossz, az úrból szolga sat. sat. növi ki magát s megfordítva« (Nyr. 6 : 162.)

Kétségtelen igazság, hogy a történeti magyar nyelvtudománynak Sándor I. Révaival azonegy érdemű megalapítója.

Nehéz annak biztos eldöntése, melyikük kezdte meg előbb nyelvünk régi emlékeinek tanulmányozását; de annyi tagadhatatlan, hogy a nyelvtörténetre mint döntő bizonyosságra való hivatkozással a nyilvánosság előtt egy időben lépnek fel: sőt ha 2—3 évet is számításba veszünk, akkor azt mondhatjuk: Sándor megelőzte Révait. Ez, tudnivaló, a régiséget mint irányadó tekintélyt először 1795-ben idézi a Magy Hírmondóban az ikes igékről szólóban. Sándor István ugyan a Sokfélének szintén csak 1795-ben megjelent harmadik darabjában hivatkozik először Komjátinak Sz. Pál leveleire; ámde ez a darab az elsőnek előbeszéde szerint tulajdonképpen már 1791-ben készen volt a nyomtatásra. És megjegyezni való, hogy Sándor a Sokfélének eme (3.) darabjában már egyenesen a szemére veti Révainak, hogy a Pannonia megvételeéről szóló éneket nem híven adta ki; ő R. helyében olyan híven adta volna, hogy még az íráshibákat se bántotta volna, »mert — úgymond — mi sokszor azt is hibának nézzük, a mi nem az« (3 : 84.). Más helyt is általános elvként ugyanígy nyilatkozik: »A valódi régiségeken — mondja — ha hasznot hozni akarunk, úgy kell előadnunk, amint találjuk. Azokat semmiben nem szabad megváltoztatnunk. Ha valamit benne akármi hibának nézünk, azt az eredetinek igaz és hív előadása után lehet megjegyeznünk« (8 : 38.). E nyilatkozat azt bizonyítja, hogy Sándornak egyáltalán finomabb nyelvtörténeti érzéke volt, mint Révainak. De nemcsak ebben multa fölül barátját, hanem abban is, hogy nagyobb volt a nyelvtörténeti olvasottsága. Fölhoztam már előbb ezen készültségét bizonyító önérzetes nyilatkozatát. De nyilatkozata nélkül is fölötte valószínű, hogy jóval többet olvashatott mint Révai. Ő a birodalom akkori fővárosában, Bécsben élt, ahol a gazdag császári s egyéb könyvtárak nyitva állottak előtte, de meg azután mint jómódú ember is könnyen megszerezhetette a régi munkákat. Révai ellenben hosszú ideig vidéki városokban nyomorgott, amelyekben használható könyvtárak nem voltak; szűk anyagi helyzete pedig nem engedte neki a régi könyveknek nagyobb arányú megszerzését. Sándor nagy nyelvtörténeti olvasottságának ékesen szóló bizonyossága továbbá az a két levél, melyeket példa kedvéért ügyesen állított össze régi szavakból és szólásokból, hogy velük a régi és a ma

nyelv között való különbséget feltüntesse (Miskolcz tájékaról és Zsigmond kir. idejéből való kelezéssel. 6 : 194—197.). Azután ugyancsak ezt bizonyítja még teszem azon egybevetése is: hogyan találta a *virtus* fogalmat kifejezve ismertebb régi írónknál, t. i. Bátorinál: *jóság*; Pestinél is az, de néha *hatalom*; Sylvesternél: *hatalmasság* és *erősség*; Károlinál és Káldinál: *erő*; Faludi *lelki erőnek* nevezte el, Baróti pedig *belerőnek* és *tökélynek* (6 : 150.).

Sándor Istvánnak nyelvtörténeti érdemeit azon kívül, hogy Révai mellett egyik megalapítója a magyar történeti nyelvtudománynak, röviden négy pontban lehet összefoglalni: 1. régi műveknek nyelvtudományi ismertetése, 2. eredeti becses nyelvtörténeti megfigyelések, főleg a helyesírás fejlődéséről, 3. a történeti bizonyosságoknak bevitele az etymológiába (és a nyelvhelyesség kérdéseibe), 4. a magyar nyelvtudomány azon korig való fejlődésének rövid történeti összefoglalása.

Nemcsak nyelvhistorikusi, hanem egyáltalán egész nyelvkutató működését régi nyelvemlékeink ismertetésével kezdte meg. A Halotti beszéd védelmével kezdte (3 : 81—82.) és sorra ismertette a 16. századból való főbb nyelvemlékeinket. Az első összefüggő magyar nyelvemlék nagy értékét hamar felismeri s »hazánk nyelvére tekintve olly kincsnek« mondja, »mellynél nagyobbát nem birunk« (10 : 65.). Többször védi támadóival, különösen a Debreczeni grammatika szerzőivel szemben, akik, mivel régi könyveket nem forgattak s nyelvünk változását nem ismerik, ennek készítőjét alaptalanul tótnak hirdették. Mint Sokféléjének tizedik darabjában kijelenti (65.): föltett szándéka volt, hogy megírja védelmét rágalmozói ellen, de mivel Révai barátja biztosította róla, hogy ő majd szóról-szóra megmagyarázza és meg fog felelni ócsárlóinak, azért e munkát szívesen engedte át neki. A Halotti beszéd többszöri védelmezése mellett egymás után adja a Sokfélében Pesti, Komjáti, Sylvester, Tinódi, Anaxius Gál, Draskovits György, a Margit-legenda, Heltai, Pétsi Lukács és Fűsüs János műveinek rövid nyelvtörténeti ismertetését. Ezen ismertetéseiben egyikből-másikból szövegmutatványokat közöl (leghosszabbakat Tinódiéból) elsorolja s értelmezi az érdekesebb szokat, kifejezéseket és szólásokat, kiemeli a helyesírási sajátosságokat (egybevetésekkel), és ha fordított a mű, az eredetivel több összehasonlított tesz (pl. Komjáti és Sylvester munkáinak ismertetésében).

Ugyancsak Sándor István érdeme, hogy Anonymusnak és a Váradi regestrumnak tulajdonneveiről két-két hosszabb cikkben (8 : 1—39. és 11 : 3—94.) elsőnek ad irodalmunkban tudományos alapra vetett betűsoros értelmezést. Az orthographiájukból megállapítja, hogy csaknem egy időben irattak. Összeállítja a különösebb betűjeleket, melyeket egyes hangok kifejezésére használtak. Észreveszi, hogy a Váradi regestrumnak már első kiadása sem adta a neveket mindenütt hiven elő, mert a kiadó az eredetit vagy nem tudta jól olvasni, vagy pedig amit nem értett vagy hibának nézett, azt helyre akarta hozni. Helyes észrevétele az is, hogy a Váradi regestrum személyneveiben nem szabad régi pogány magyar és szittyai neveket keresnünk, mert a valóságban kétségen kívül merő keresztnevek (11 : 93.).

A nyelvemlék-ismertetésben szerzett érdemét még jobban kiemeli és tetőzi a régi magyar kéziratok kiadására irányuló dicséretes törekvése. Legszebb tanuságtétele ennek a következő nyilatkozata: »A régi magyar kéziratoknak közönségessé tételök vagyis kinyomattatások nyelvünkre nézve — ugymond — igen hasznos volna. Nem is kételkedem, hogy itt is amott is ne találkoznának holmi régenten írott imádságok, énekek, szenteknek életök, sz. írásból fordított darabok, imádságos könyvek s apró világi istóriák és versek, melyekből számtalan kiveszett eredeti magyar szavakat, szövegeket, közmondásokat és sok egyebet tanulhatnánk« (6 : 170.). Ne feledjük el, hogy ez a nyilatkozat több mint száz évvel (1799—1909.) ezelőtt történt!

Az értékes nyelvemlék-ismertetések mellett számos becses nyelvtörténeti megfigyelésre is akadunk a Sokfélében. Különösen szembetűnnek pedig ezek közül a helyesírásunk fejlődéséről való alapos észrevételei, melyeknek főbbjei a következők:

Általánosságban megállapítja, hogy a magyar szavak és nevek írásának módja idővel igen megváltozott. Ó, hogy az olvasásukban és kimondásukban biztosságra tehesen szert, a tanulmányozta számos régi könyvből és levélből kijegyezte magának, mikor és miként irattak ki a magyar hangok. Ezáltal, mint mondja, elégségesnek tétetett gyakorta a legérthetlenebb magyar nevek igaz hangjának eltalálására. Az eltalálásnak nehézségét szerinte az szerzi leginkább, hogy a régi írók az egyféle írásmódhoz nem oly igen kötötték magukat, pl. a mostani Csák-ot ki Saac-nak, ki Chaac-nak s ki Chyac-nak irta (8 : 4.). — Béla levelese (= Anonymus) és a Váradi tüzitéleteknek

feljegyzője a magyar neveket deák irataikban nominativusban akarván ejteni, a végükre [»hogy deákosabban pengjenek« 11 : 9] többnyire egy *a* betűt ragasztottak; így ezek: *Fehera, Vodassa, Sicula, Scemera, Scepa* nem mások, mint *Fehér, Vadász, Székely, Szemere, Szép*. Akkor a mostani rövid *a* csaknem mindenkor *o*-val tétetett ki, pl. Anonymusnál ezek: *Bolutun, Borona, Borsu, Horom* stb. nem egyebek, mint *Balaton, Baranya, Bars, Haram*. Ezek a mostani betűink pedig: *cs, gy, sz* akkor többnyire így irattak: *ch, ge, sc, v, z* (8 : 253.). — Az Anonymusnál olvasható *almu* szóalakra ezt a megjegyzést teszi: »Most *álm*, de hajdan *alm*-nak irták s mondották is. Az *u* betűt, úgy tetszik, az írónk csak azért tette hozzá, hogy azt könnyebben lehessen kimondani [»csakhogy a magyartalan könnyebben kimondhassa« 8 : 20], vagy pedig, hogy eme deák szavakoz: *gelu, genu, veru* hasonlóbb legyen. Így lettek *Tos, Lél, Kund* ő nála: *Tosu, Lelu, Cundu*« (11 : 4.). — Hogy nádorispán a régi kéziratokban *nadurispán*-nak iratott, az való: »ámde az *u* betűnek a rövid *o* helyében helyheztetése hajdan az eleinknél közönséges vala« (8 : 143.). — Ezek a nevek: *Tuhutum, Usubuu* egészen másként hangzottak őseinknél, mintsem most olvassuk őket Anonymusnál, Kézaynál, Thuróznál s egyebeknél (8 : 203.). *Tuhutum* = *Tötöm* : »Így neveztetett hajdan, amint gyanítom, a Budán alól fekvő *Tétény* helység is. Mert még Hunyadi Mátyás idejében *Thetem*-nek iratott, az ennél jóval régiebb időkben pedig *Thutum*-nak« (8 : 16—17.). *Lelu* = *Lél* : »Tőle nevélt vehette *Lél*, most *Érseklél*, az esztergomi érsek birtoka . . . A régiek a mostani *é*-t két *e*-vel tették ki, mi okból *Lél*-t *Leel*-nek találván az értetlenek seregéből valaki, *Lehel*-nek mondta s írta« (8 : 13.). — Abban bizonyos, hogy »még akkor az accentusoknak a magyaroknál hirök se volt« (8 : 23.) Pesti is »a mesében legkisebb accentussal sem élt« (4 : 122.). — Helyesírásunk időbeli változásának lagalkalmasabb példában való bemutatására a *cs* hangot hozza fel. Ezt megállapítása szerint eleinte csupán *s*-sel írták ki (így a Halotti beszédben és Anonymusnál); azután kevés idő múlva *ch*-val (így a Várad regestrumban. Batori László a német *h* betűhöz hasonló betűvel tette ki!); evvel éltek a Margit-legenda, Kómjádi, Pesti, Tinódi, Draskovits; a királyi kincstartónak 1495.-i lajstroma, Sylvester és Molnár Albert *cz*-vel tették ki; Apátzai Tsere *tz*-vel; végre Tsétsi orthographiájának

elfogadásával csaknem mindenütt a *zs* jött divatba (10 : 37—38.). — Táblázatos összehasonlítást tevéen Komjáti, Pesti, Sylvester, Tinódi, Draskovits és Károli helyesírása között, azt az igen érdekes következtetést hozza ki, hogy a római vallásúak tovább maradtak ama régi írásmód mellett, melyben az *á, é, ő, á, sz, cs* hangok így szoktak volt kitétetni: *aa, ee, ew, y, z, ch*. S ezen írásmód a katolikusoknál eltartott egészen Pázmány és Káldi idejéig (körülbelül 1620-ig): »mert — úgymond — tudni kell, hogy Komjáti, Pesti és Draskovits katolikusok, Sylvester, Tinódi és Károli pedig prótestánsok valának« (5 : 195.). — Stb.

Látnivaló, hogy Sándor megfigyelései alapján könnyen össze lehetne állítani főbb vonásokban a régi magyar helyesírás fejlődésének a képét. Majdnem bizonyos, hogy helyesírásunk történeti fejlődéséről az egy Révain kívül senkinek sem volt abban a korban áttekintőbb alapos ismerete, mint ő neki.

Elévülhetetlen érdeme továbbá, hogy belevitte a történeti bizonyítást az etymológiába, olyan korban, melyben ezt még a művelt nyugaton sem igen ismerték, annál kevésbbé idehaza, hol akkoron a Kalmár- és Pázmándi-féle délibábos szószármaztatás élte virágkorát. Jellemző biznyságul idézem erre azon cikkecskéjét, melyben fölemlítvén, hogy néhány korabeli író *Csallóköz*-t — állításuk szerint: a régi magyarok után! — *Aranykert* névvel nevezi, a következő figyelemre méltó megjegyzést teszi: »Ezt honnan vették légyen, nem tudom, de, amint vélem, csak beszédből és hallásból. Mert a régibb íróink, amennyire őket esmérem, ezt ugyan sehol nem említik. Ha mindazonáltal mégis találkoznék nálok valahol egy olyan hely, mellyből ezt az *aranykerti* nevezetet meg lehetne bizonyíthatni, szeretném érteni, s legottan magam is elhinném állításokat. Mert *biznyság nélkül a régi dolgokról s nevezetekről való állítás csak vélekedés*« (8 : 205.). Sándor István tehát az igazi szószármaztatáshoz első sorban történeti biznyságot kívánt; de — hozzáteszem, — nemcsak kívánt, hanem a maga etymológiáinak többjében ilyen biznyságok alapján származtatott is. Ahol pedig ezt a források hiánya miatt nem tehette, ott nyiltan megvallja, hogy magyarázatai csupán vélekedések, gyanakodások: »*mert régi s hiteles példában azokat meg nem mutat-hatni*« (8 : 187.).

Sándornak nyelvtörténet-kutató érdemeit betetőzi azon

érdeme, hogy elsőnek adott rövid összefoglalást a magyar nyelvtudományak a maga koráig való fejlődéséről »*A magyar nyelv- és szókönyvekről*« c. cikkelyében (8 : 40—47.). Először a nyelvtanokat sorolja el benne megjelenésük rendjében Sylvesterétől Vitkóti Mátyáséig (összesen: 25-öt); azután ugyanily sorrendben a magyar helyes-írásról és szólásról tárgyaló munkákat adja elő (összesen 8-at); majd a nyelvünknek más nyelvekkel való rokonságát bizonyító hazai műveket (összesen: 6-ot); s végül rövid bírálatokkal szótárainkat és szólásgyűjteményeinket ismerteti (összesen: 16-ot).

Az előhozottak alapján tehát immár bizonyosnak állíthatom, hogy Sándor Istvánnak nyelvünk multja iránt tanusított érdeklődése valóban ritka és nyelvtudományunkra csakugyan gazdagon gyümölcsöző volt.

Nem mutatott ilyen nagy figyelmet az élő nyelv s különösen a nép nyelve iránt. Az élő nyelvnek jobban csak a hibái és hiányai érdekelték, rejtett kincseit behatóbban nem kutatta; a népnyelvre nem sok figyelmet fordított, mert kissé elfogult volt iránta, azt tartotta, hogy »a paraszt sokat durván ejt, illetlenül összezavar s neveléses mód farag új szavakat és közmondásokat. A rosszul tulajdonított és szerzett szavak mind ő tőle valók« (8 : 157.). Mindamellet ezen elfogultsága dacára se mondhatni, hogy a népnyelv egyes föltünőbb jelenségei kikerülték volna érdeklődését. Szó sincs róla! A hazai nyelvjárások teszem eléggé fölkellették a figyelmét. A Sokféle 4. darabjában (132.) egyik »feloldásra való kérdés« gyanánt veti föl, hogy: »milyen és micsoda szózatok azok, mellyek csupán a székelyeknél Erdélyben s kúnoknál és jászoknál Magyarországon találkoznak; s miként és miben különbözteti magát a tiszamelléki magyarság dunamellékitől s erdélyitől?« S noha e kérdésre nem találunk művében sehol se feleletet, egyes megfigyelte nyelvjárási sajátosságokra itt is, ott is reámutat. Például a 7. darab végén mintegy 30 hienc és palóc különös szóejtést közöl (nb. hiencnek az osztrák németiséggel közvetlen érintkező országszéli magyarságot nevezi). Másutt megjegyzi, hogy a *jejtő* nem dunamelléki, hanem inkább erdélyi szó, mert ilyen szóejtések: *jány, juk, hej, mej, méj, moj, apáj, aszáj, sárájja, ijjen, mijjen, ojjan* Magyarországon, főképp a Duna mellékén sehol sem hallani. Ellenben *illen, millen, ollan* csak Dunántúl laknak (8 : 136.). Észreveszi, hogy a hang — vagyis szónyújtás

leginkább Tiszántúl és a palócoknál uralkodik; a Duna és a Balaton mellékén lakók sokkal kevesebbel élnek (10 : 17.). Némely dunamelléki tájakon *háromszer, hatszer, százszer* még most is divatban vannak (8 : 133.). Fölhozza, hogy a szalavár-megyebeliek a mutató névmások tárgy esetét meghármazzák így: *asztatát, ezteket* (10 : 69.). Az *l* kihagyását palóc módnak mondja ilyenekben: *bót, hód, bódog, ódal* stb.; így lettek a palócoknál szerinte ezek is: *óma, szóma, kómár, mónár* (10 : 31.). Föl-említi a következő korcs hienc szókat: *kugli, fásli, másli, klázli, mantli, rékli, lajbli, tuszli, táclí, bukli, huncfutli, takszli, pudli, pumi* stb. (10 : 6). Elszórtan egyéb tájszavakat is említ, pl. *sárhegy* (10 : 3.) = kopasz hegy (Erdélyben) *talpas* (8 : 135.) = medve (Erd.), *csutorás, kupás* (11 : 112.) = esztergályos (Erd.), *bolondságos* (11 : 112) = esztergályos (Debreczen), *főbíró* (4 : 128.) = szolgabíró (Dunántúl), *csobán* (9 : 196) = korsó, *sajtalan* (10 : 99.) = sótalan stb.

Sándor Istvánról, mint finn-ugor nyelvrokonítóról eddig szó se volt a magyar nyelvtudományban. Munkácsi Bernát a finn-ugor összehasonlító nyelvészet történetében (Nyr. 11. köt.) még csak meg sem említi a nevét. Pedig ha nincsenek is e téren oly nagy érdemei (amennyiben se nem kezdő, se nem eredeti kutató!), mint Sajnositsnak és Gyarmathinak, mindamelllett ő is éppen nem kicsinyelni való munkát végzett ügyis, mint a finn-ugor nyelvrokonságnak kezdettől fogva egyik leglelkesebb hiteője, ügyis, mint szóegyeztető és ügyis, mint e rokonítás történetének első magyar nyelvű megírója.

A finn-ugor nyelvek szorosabb köre ugyan még ismeretlen Sándor előtt, de nem csekély érdemének kell följegyeznünk, hogy teljes határozottsággal áll a finn-ugor rokonság mellé s a törökökkel való közelebbi rokonságunkat kereken megtagadja (8 : 160—161.).

Magyar nyelven tudtommal ő veszi elsőnek hathatósabb pártfogásba kora nagy elfogultságának közepette Sajnovits nyelvrokonítását. Ennek mintegy népszerűsítője akart lenni. Már a Sokféle 3. darabjában (*»Egy igaz hazafinak óhajtása«* 108—127.) szinte egész lelkesedéssel szólal föl mellette. Elsorolván az Oroszországban lakó nyelvrokonainkat s a velük való rokonságunk nevesebb külföldi és hazai bizonyítóit, méltó csodálkozásának ad kifejezést azon, hogy eddig nem akadt egy tudós magyar sem, aki rokonainkat meglátogatta, erkölcsüket

szokásaikat s vallásukat megvizsgálta és nyelvüket, amennyiben a mienkkel megegyeznek, följegyezte volna. Ámde szerinte ilyenre csak ritka tudós magyar alkalmas, mert szüksége volna: 1. bő uti költségre, 2. az udvartól való engedelemre, 3. Pétervárott szerzendő újabb engedelemre, 4. kiváltképpen az orosz nyelv tudására (ám ezt egy tót nyelvet bíró magyar könnyen elsajátíthatná) és 5. az oroszországi híresebb utazók (Gmelin, Pallas, Neven stb.) műveinek ismeretére. Ha az angolok, franciák és spanyolok még a világ legelrejtettebb részeibe is el tudják küldeni embereiket, hogy ott tapasztalatokat szerezzenek, talán mi is elküldhetnők egypár tudós emberünket, kik eleinknek első hazáját s hátrahagyott rokonait fölkeressék.

»*Meg kell vallanom, — folytatja — hogy nékem ezen utazáshoz hajdan nagy kedvem vala; mivel mindazonáltal egy olly társra, aki azon minéműségekkel bírt volna, mellyeket benne megkivántam, nem kaphattam, a szándékomat ezen útról tellyeséggel letettem*« (3 : 111.). Megkivánta volna pedig uti társában, kit a saját költségén vitt volna magával, hogy 1. állhatatos és béketűrő, 2. olvasott, azaz: többféle tudományban jártas férfi legyen, aki észrevegye azon dolgokat, melyek az ő szemét elkerülték, 3. ismerje a természet három országát; mert nem egyedül magáért nyelvünkért akarta felvállalni ezen költséges és fáradságos utazást, hanem, hogy Pallas és Gmelin nyomdokai szerint a ritkább állatokat, füveket, fákat és köveket is megismertesse. Ami pedig kiváltképpen a nyelvet és nemzetet illeti, azt ő szerinte senki könnyebben ki nem nyomozhatja, mint egy tudós született magyar. Előadja ezután utjának a tervét, amely Bécsből kiindulva Varsón, Péterváron és Moszkván át az orosz birodalom rokonok-lakta területeire vezetett és Finnországban végződött volna. Hogy pedig a tárgyalta nyelvrokonság elfogadására honfitársait minél hajlandóbbakká tegye, többféle feltűnőbb szóegyeztést közöl Pallas, Georgi és Strahlenberg idegen írók munkáiból a következő dicséretére való utánvetett megjegyzéssel: »*Ne véllye pedig valaki, hogy én ezek miatt a kevés szavak miatt legott az osztyák, vogul, morduán, kalmuk, mongol, kirgis, tungus és burát népet, vagy nyelvet magyarnak mondjam. Én ezeket csupán azért hoztam elő, hogy jövendőben valamelly tudós magyar ezen népek nyelvét annál jobban megvizsgállya, ha vallyon igaz-e, hogy hajdan a mi nyelvünkkel azonegy nyelv vala.* Ugyanis jól tudom én

azt, mint eltévelyedtek sokan a tudósok közül, kik a nyelvünket egynehány szó miatt az ő eredete szerint hol zsidónak, hol tótnak, hol perzsiainak, hol sinainak állították! . . . *Melly hájándál fogva húzott s erőltetett vélekedéssel a magyar nép, nyelv és szavak eránt valának Fóris Otrokótzsi, sőt Bél Mátyás is gyakorta, nem külömben a mi időnkben Kalmár György, hogy most a többit ne említsem, a kiadott könyveikből elegendőképpen kitétszik*» (3 : 118—119.). Találóaan említi fel, hogy az eddigi rokonyelvi kutatóknál (pl. Pallasnál, Fischernél stb.) a szók nincsenek hiven jelezve; de ezen szerinté nincsen mit csodálni, mert »*míg valamelly magyar ezen népeket meg nem látogatya, vagy legalább beszélni őket nem hallya, mindaddig ezen népeknek jól kiírott szavaikat heába várjuk*« (3 : 121.). Csak sajnálnunk lehet, hogy Sándor a rokon népek fölkeresésére és nyelvük tanulmányozására gondolt tervét nem valósította meg, mert benne kétségtelenül megvolt mind a rátermettség, mind a készség: e nehéz, de nagyszerű feladatnak keresztülvitelére. A finn-ugor összehasonlító nyelvtudományt bizonyára előbbre vitte volna néhány évtizeddel; nem kellett volna egy fél századig Regulyra várni! Dicséretes tervét, melyet alkalmasint *Schlözernek* 1771-ben kiadott hirneves »*Allgemeine nordische Geschichte*«-je ébresztett benne,¹ úgy látszik, hosszabb ideig táplálta lelkében, mert a Sokfélének még 10. darabjában is előhozakodik vele (137.), három újabb tervezetet közölve a meglátogatásra. Valószínűnek tartom, hogy barátja, Gyarmathi Sámuel, kinek szintén hő óhajtaása volt a rokon népeknek meglátogatása, közvetlenül ő tőle kapott kedvet ilyenmű szándékához.

Hogy mennyire lelkes hive és szószólója volt Sándor a finn-ugor nyelvrokonságnak, az eddig elmondottakon kívül abból is megtetszik, hogy Gyarmathi Affinitas-ának megjelenése (1796.) után erősen botránkozva emlegeti Sokféléjében, hogy még mindig akadnak, kik »nem esmérik olly igen nagy-

¹ Ez kiténik abból, hogy a Sokféle 7. darabjában (57.) a főntebbi műből idézván a következő szavakat: »Hat die Ungrische Sprache sogar mit ihren entferntesten Schwestern gleichwol eine so sichtbare Aenlichkeit, so ist zu vermuthen, dass sie mit ihren nähern Schwestern am Ural und an der Wolga noch näher übereinkomme: Möchte nur einst das Glück einen Sajnovics auch in diese Gegenden führen«, ezt a felkiáltásszerű megjegyzést teszi hozzájuk: »Ez az én óhajtaasom is régtől fogva.«

nak ezt a rokonságot» (7:52). A lapp nemzettel való rokonságunkat némely hazánkfiai azért nem tűrhetik szerinte, mert az, mint tudjuk, a legszegényebb népe egész Európának. De ha német szomszédaink nem restellik az izlandiakkal való atyafiságot, kik bizony a lappoknál sem gazdagabbak, sem tudósabbak, nem érti, miért pirulhatnak mi érte!¹ Hiszen származásunkat úgy se vitatta senki se belőlük! (7:55.). Sokan mind a magyar, mind a német protestánsok közül (pl. a berlini Nicolai) csupán azon okból tagadják nyelvünknek a lappal és finnel való rokonságát, mivel »ezt csak Sajnovits jezsuvita találta mondani.« Ám a dolog valójában úgy áll, hogy e rokonságot már régen Sajnovits előtt többen észrevették (3:127.).

De nemcsak védelmezője és népszerűsítője volt Sándor a finn-ugor nyelvrokonságnak, hanem szorgalmas anyaggyűjtője is. Számos szórokonítást találunk Sokkféléjében. A finn-ugor nyelvrokonság hazai bizonyítói között teljes joggal foglalhat helyet. Nem csoda, hogy ezt nyíltan is meri hirdetni magáról: »Magam is — írja — sok olly lapp szavakat öszvegyűjtöttem, és kinyomattam, mellyek a magyar szavakkal vagy megegyeznek, vagy legalább valamiképpen megegyezni látszatnak s többnyire Sajnovits és Gyarmati uraknak szemeiket elkerülték« (7:51.). Ő tehát Sajnovits és Gyarmathi hiányainak pótlására törekedett abban az erős hitben, hogy szóegyeztetései a magyar nyelv jövődő nyomozóinak nem lesznek haszontalanok (9:33.).

Valamennyi rokon nyelvből vannak szóhasonlításai, de legnagyobb számmal mégis a lappból és az észtből (melyet Gyarmathi hibás véleményével szemben helyesen a finnel egy nyelvnek tart.). Az előbbiből *Ihre, Lexicon Lapponicum*-ja (1780.) nyomán mintegy 350 s az utóbbiból *Hupelnek Ehstnische Sprachlehre nebst einem Wörterbuch*-ja (1780.) alapján körülbelül 430 szórokonítást állít egybe. Rokonításainak nagy része természetesen ma már nem állhat meg, de azért ez nem esik tudományának a rovására, mert előre figyelmezteti olvasóit némely szóegyeztetéseinek »felettébb csekély hasonlatosságára« (9:136.). S azután el kell fogadnunk azon kettős védekezését, hogy egyrészt nem az igazi forrásból (t. i. saját megfigyeléséből) merített, hanem csak másod, sőt harmad kézből vehette

¹ Ezt a bizonyosságát Hagernek 1794-ben kiadott „Neue Beweise der Verwandtschaft der Hungarn mit den Lappländern“ c. munkájából vette.

adatait; másrészt meg nem csupán azokat a szókat akarta előhozni, amelyek kétségen kívül megegyeznek a mieinkkel, hanem azokat is, melyek »legalább valamiképpen megegyezni látszatnak.« Ezt csak azok kedvéért cselekedte: »akik — úgymond — egykor szavainknak eredetököt egyenként fogják nyomozni« (9: 186.). Megjegyezni való róla az is, hogy a szóegyeztetések mellett egyes grammatikai egyezésekre is reámutat.¹ Valószínűleg teljesen önmagától való eredeti megfigyelése, hogy nyelvünk közelebbi rokonaiban, úm. a vogul, osztyák, vottyák, mordvin, cseremis és finn nyelvekben a mi [szókezdő] *f*-ünknek *p* felel meg (3: 121.); s ezt ő a szláv nyelvekben tapasztalt *g* ~ *h* megfeleléshez hasonlónak találja.

A finn-ugor nyelvrokonítás terén végül az is érdeme Sándor Istvánnak, hogy magyar nyelven elsőnek ad rövid történeti áttekintést (alkalmasint Sajnovits Demonstratiája és Pray Annales veteres-e nyomán!) e rokonításról »*A nyelvünknek egyéb nyelvekkel való rokonságáról*« c. cikkében (7: 51—58.), elsorolva külföldi vitatóit Rudbecktől Schlözerig s a hazaiakat Husztitól Gyarmathiig, munkáiknak megjelölésével.

Kétségtelen igazság tehát, hogy a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány történetében nem egy oknál fogva tiszteltreméltó hely illeti meg Sándor Istvánt.

Ám ha a nyelvrokonításban nem volt is kezdő, inkább csak szorgalmas anyaggyűjtő: *a kezdés dicsősége jut neki biztos osztályrésziül nyelvünk idegen elemeinek tudományos földerítésében.* Nem abban az első, hogy idegen eredetű szavainkat tanulmányozta, — megtették ezt előtte és a korában mások is! — hanem igenis *első abban, hogy ezeknek vizsgálatában elődeit és kortársait egyaránt meghaladó s a mai nem kevésbé megközelítő tudományos módszerrel járt el.* Különösen áll pedig ez szláv eredetű szavainkra nézve, melyeket az övénél nagyobb készültséggel csak az utóbbi évtizedekben tanulmányoztak. És módszerének tudományosságával méltóan párosul azon *másik ér-*

¹ Ilyenek: 1. a lappoknál a középtok: *ab, eb, ub*, 2. a kicsinyítő: *acs, kucs*, 3. a főnévképző többnyire: *am* és *om*, 4. a melléknévképző: *es, os, ók, ad*, 5. a határozó: *laka* [magy. *-lag*]; az észteknél: 1. az infinitívus: *ma*, 2. magyar *h* ~ észti *k* és magy. *f* ~ észti *p*, 3. észti *lüg* = überflüssig ~ magy. *leg*, 4. sok kölcsönszava van a német és tót nyelvekből, mint nekünk is. NB. az észti nyelv egyik fonétikai jellemvonásának említi, hogy nincs benne *f* hang!

deme, hogy elsőnek ad áttekintő összefoglalást idegen eredetű szavainkról.

Emeljük ki, hogy ide vágó kutatásaihoz megvolt benne a legszükségesebb kellék: a többoldalú nyelvismeret. A tót anyanyelve volt, de ismerte emellett a többi szláv nyelveket is; jól bírta a latint és a francia nyelvet; s értett az olaszhoz; a török és az oláh nyelvekről meg szótári ismeretei voltak. S mindez a magyar nyelv eredetének és történeti fejlődésének ismeretével egyesült nála.

Így fölkészülve fogott idegen származású szavaink ki-nyomozásába.

Általában tisztában volt vele, hogy »nyelvünk a deákból, németből, de leginkább tótból¹ sokat kölcsönzött; sőt nemcsak ezekből, hanem a francból s olaszból is nem keveset« (8 : 138.). Azt is jól tudta, hogy eleink az elfogadott idegen szókat »egygy kevéssé öszvetörték« (10 : 81.). Ezért ma némelyek alig ismerhetők fel (10 : 20.). Különösen sok tót szó olyannyira beleférkezett nyelvünkbe, hogy most már merő magyar szavaknak látszanak (3 : 204.).

Ép ezen oknál fogva igyekezett olyan külső alaki, főleg hangzásbeli (fonétikai) jeleket találni, melyekről könnyebben fölismerhesse őket. Alapos megfigyeléssel talált is ilyeneket a következőkben:

1. A magyarok az idegen nevekben előforduló két más-salhangzót egy magánhangzóval szeretik szétosztani (11 : 18.). Ugyanezt szokták tenni a tót nemzetek közt az oroszok is; így a többi tótoknál *grad*, *glava*, *brada*, *vlas* stb. ő náluk: *gorod*, *golova*, *boroda*, *volos* stb. (10 : 155.). Tehát Sándor Istvánnak már tudomása van az ú. n. *polnoglasie*-ről is!

2. Az idegen szókat magyarrá akarván változtatni, meg-rövidítjük, pl. *decima* > *dézma*, *konyica* > *kanca*, *malina* > *málna* stb. (8 : 141.).

3. Az idegen *v* betű gyakran *b*-vé változik a magyarnak szájában, pl. *wachter* > *bakter*, *wanze* > *bandza*, *wer da* > *berdó*, *vervex* > *berbécs* stb. (10 : 142.).

4. A *c* betűbeli hangot régi nyelvünk alig ismerte; az

¹ Többnyire a szlávtság általános neve nála; bizo-nyítja egyebek közt ez az értelmezése is: »Tót = Slavus, Slavinus, Slavos« (12 : 240.).

ezen kezdődő és végződő szavaink mind idegen eredetűek: többnyire deák, német, vagy tót származásúak, pl. *cafrang*, *cédula*, *cégér*, *ránc*, *tánc* stb.; a *ca*, *ce* szótagon végződők mind tótból eredtek, pl. *kanca*, *lóca*, *pálca*, *kemence* stb.; a *c*-vel végződő helységneveink is tótból valók, pl. *Biróc*, *Daróc*, *Mosóc*, *Rákóc* stb. (8 : 182.). Az igaz magyarságnak próbáját általában egyetlen oly szavunk sem állja ki, melyben elül, hátul, vagy középett emez idegen hangok találhatók: *ca*, *ce*, *ci*, *co*, *cu*, *cö*, *cü* (10 : 55.).

5. Az *a* betűn végződő szavaink többnyire idegenek, pl. *óra*, *pálya*, *példa*, *pompa*, *préda*, *puska* stb. (10 : 39—40.). Az *ia*-n végződők vagy deák, vagy török eredetűek, pl. *csizmazia*, *findsia* stb. (4 : 234.).

6. Az *ény* végű igaz magyar szók nagyjából csak igéktől származnak, pl. *gyűjtemény*, *jövevény*, *kelevény*, *keresmény* stb., mert a többiek, (pl. *kémény*, *kömény*, *szekrény*, *tömény* [= tömjén] stb.) csak fogadott magyar szavak. Szintígy az *ány* végzetűek is, ha nem származnak igeszavakból, minden bizonnyal idegen eredetűek, pl. *bárány*, *dolmány*, *furmány*, *ispány* stb. (8 : 180—81.).

7. Az *ár* és *ér* végű szavaink többnyire tót és német eredetűek (< tót *ár* és német *er*), pl. *kasznár*, *kulcsár*, *kalmár*, *pintér*, *sintér*, *vincellér* stb. (10 : 73. és 12 : 10.).¹

8. Végül ezen saját megfigyeléseiből levont hangzásbeli ismertető jelekhez járul az a már Geleji Katonától származó (Corp. Gramm. 308.), de ő tőle is nagyon jól ismert tapasztalat, hogy a két mássalhangzón kezdődő szavaink [majd] mind idegenek (pl. *friss*, *grif*, *grispán*, *kristály*, *préda* stb.), mert a magyar szónak minden tagjában benne van a magánhangzó (10 : 38.).

De Sándor nem elégedett meg csupán fonétikai kritériumokkal; erősíteni akarta ezeket szilárd szófejtési alappal, amelyet valóban meg is vetett a következő szintén tapasztalati megállapításában: »Hogy valaki — úgymond — eme vagy ama szavunkról azt mondhasa: ez igaz, az nem igaz eredeti magyar szavunk, arra megkivántatik, hogy jól megvizsgálja, mellyik nyelvben vagyon, vagy legalább volt a szónak az ő

¹ Az *ár* és *ér* végzeteket Gyarmathi is felhossa (Affinitas 290.), csakhoggy ez az utóbbít is tisztán szláv „terminatio“-nak mondja.

valóságos gyökere. Ezt látni való, hogy csak az olyan tudós viheti véghez, ki mind a két nyelvet alkalmasént esmérí. Például vegyük e két szavunkat: *dajka* és *béles*, mellyek tótul így hangzanak: *dojka*, *báles*. Már a *dajká*-nak a nyelvünkben semmi gyökerét fel nem találhatni, mert *dajkálkodni* a *dajká*-ból eredett, de bezzeg a tótban fel lehet, mert *dojiti* annyi mint fejni, vagy tejet adni, s *dojka* annyi mint tejet adó. Az olly tehénről, melly sok tejet szokott adni, a tótok azt mondják: *dobrá dojka*. Ellenben *béles*-nek a gyökere nyelvünkben megvayon, úgymint *bél*, mert a túrós *béles*-nek a *bélét* a túró teszi. Ehez képest *dajka* minden bizonynyal tótból való, de a *béles* igaz eredeti magyar szavunk« (8 : 134.).

Hogy ezt a megállapítást ma is szó szerint aláírhatjuk, azt bizonyítanom fölösleges.

Némileg kiegészíti ezt szláv eredetű szavainkra vonatkoztatva egy másik helyes tapasztalati következtetés, amelyet — Sándor tulajdon vallása szerint — Molnár János állított fel a Régi jeles épületekről c. művének (1760.) előbeszédében, az t. i., hogy — »ahol a tótok horvátal, csehhele, lengyellele, vagy oroszsal megegyeznek a szóban, s a magyar is ugyan annak kijelentésében hasonlító szóval él, azt minden bizonynyal ő tőlök tanultuk« (6 : 109.). Érdekes két példán mutatja be Sándor István ezen átvette tapasztalati megállapításnak helyességét: a *né* és a *vala* »előlel függeszteni szokott ragasztékok«¹ eredetének kimutatásában. Idézett példákkal kapcsolatban előre bocsátja, hogy ezek megvannak mind a tótban, mind a magyarban. »Már hogyha folytatja erre — ama próbakőnek helyén keil maradni, mellyet Molnár apátúr egykor méltó okokból felállított, hogy tuniillik ha mit egyféleképen neveznek velünk nemcsak a tótok, hanem azokon kívül ezen következő tótféle nemzeteknek valamellyike, úgymint a csehek, lengyelek, oroszok, horvátok, vagy ráczok, azt minden bizonynyal tótosnak, azaz tótoktól valónak keil esmérnünk. Ezen említett két ragasztékok közül a *né*-vel a csehek is szint úgy élnek, valamint a tótok, kihez képest eredetére nézve tótosnak tarthatni; de a *vala* magyarosnak látszik, mert még nem hallottam, hogy a tótokon kívül más valamelly tótféle nemzet élne vele« (8 : 97—98.).

¹ Vö. néha, néhány, néhol, némely, és valaha, valahogy, valahol, valaki, valamely stb.

A hangzásbeli és a szófejtési ísmertető jelek számbavétele mellett tisztában van Sándor a művelődéstörténeti szempontnak fontosságával is; tudja, hogy az idegen szók többnyire csoportosan jönnek át a műveltségi tárgyakkal. Maga bizonyítja, hogy teszem a földműveléshez tartozó eszközöket és dolgokat »nég most is többire csak tótul tudjuk nevezni« (8 : 98.); hogy mesterembereink neveinek elég nagy része szintén szláv eredetű (10 : 94.); stb. Sőt nemcsak hogy tisztában van e szempontnak fontosságával, hanem alkalmazza is az idegen eredet megállapításában. A *nádorispán* szónak szláv eredetét például (Szarkával és Molnárrai szemben, kik a *nádor-t* a *nagyúr*-ból eredeztették!) főként abból bizonyítja, hogy egyéb illetén államéleti szavaink is a szomszéd tót udvaroktól kerültek hozzánk, mint: *király, bán, vajda, pohárnok, asszalnok, udvarnok, komornyk* stb. (8 : 143—144.). Vagy még érdekesebb példája a *szombat* heti napnév származásáról adott magyarázata. Ezt Kalmár György a zsidó *szabbat*-ból akarta eredeztetni; ám ő teljesen meggyőzően ekkép bizonykodik: »Hogy *szombatot* a magyarok nem a zsidóktól vették, mint Kalmár akarja, hanem a tótoktól, az onnan is kitetszik, mert a legtöbb héti napunknak a neve tótból való, zsidóból pedig egy sincs. De hogy mind *szombat*, mind *szobota* a zsidó *szabbat*-ból eredett, azt örömezt megengedem« (3 : 137.).

Ezen ma is alkalmazott szempontok szerint nyomozta Sándor István szókincsünk idegen elemeit. Nyomozása eredményeit a Sokfélében elszórtan tette közzé, szervesebb összeállításban pedig »*Az idegenekkel egyező szavaink*« címmel a 12. darab 3—183. lapjain. Ne vélje azonban valaki, hogy ezen összeállítása egészében és következetesen az imént előadtam tudományos elvek szerint készült munka. Nem az. Maga sem akarta ilyennek. Ő csupán azt a célt tűzte ki feladatának, hogy összegyűjtse mindazon szavainkat, »mellyeknek akárminemű legkisebb hasonlóságok vagyon az idegen szavakkal« (12 : 5.), tehát szemlátomást eredeti magyar szókat is.¹ Hogy már most

¹ »Azon meg ne ütközzék senki, hogy itt *eggynehány olly magyar szavakat is talál előhozva, mellyek szemlátomást eredeti szavaink, s a mellyekről én immár másutt másként találtam vélekedni: mert én mind azon szavainkat akartam itten előadni, mellyeknek akár minemű legkisebb hasonlóságok vagyon az idegen szavakkal*« (12 : 5.).

melyek ezek közül a valóban kölcsönzött szavaink, annak pontos meghatározását másokra hagyta: »A rólok hozandó itéletet, úgymond, más egy pártatlan hazafi tegye« (12 : 5.). Csak sajnálattal állapítom meg ezt róla, mert tudom, hogy a hivatottság kétségen kívül megvolt benne az anyagnak nemcsak összehordására, hanem kiválasztására is. Szembeszökő bizonyosságot tett ilyenén hivatottságáról szláv eredetű szavainknak alapos vizsgálatával, amelyeket mindvégig a legnagyobb kedvvel és legmaradandóbb eredménnyel tárgyalt. Ezeknek ha a számáról nem is, de mind átvételük koráról, mind a belőlük vonható művelődési következményekről beható megfigyeléseket tett.

Az átvettük szláv szók számát illetőleg kétségbe vonja Katanchichnak azon állítását [I. De Istro eiusque adcolis 1798. pag. 234.], hogy nyelvünknek egy harmada merő tót szavakból állana. Lehetséges, hogy azok a szavak, melyek mind a két nyelvben egyfélék, közel harmadát teszik mostani nyelvünknek, de hogy az eredetük szerint is mind tótosak volnának, vagyis hogy egytől-egyig a tótoktól kaptuk volna őket, azt tagadásba veszi (7 : 53.). Hiszen amúgyis minden értelmes etymológus tudja szerinte, hogy két különféle nyelvben a hasonló hangú és értelmű szavak nem mindenkor jelentik azt, hogy egyik a másiktól vette. Például nekünk is vannak némely szavaink, melyek a deákkal megegyeznek, mégsem abból valók, így *aggnő* : *anus*, *eledel* : *edulium*, *rekedés* : *raucitas*, *öblíteni* : *abluere* stb. (10 : 50—51.). Nyilvánvaló nagyítással állítja a szintén nagyító Benkővel szemben, — aki szerint egy nyelv se adott annyi szót nyelvünknek, mint a német — hogy a szlávból, mint már Bél is észrevette,¹ tizszerte több szavunk van (10 : 9.). E számot azonban Sándor még körülbelül sem állapítja meg. A Sokféle 6. darabjában a Molnár Jánostól átvette szabály alapján egy csoportban 120 szláv eredetű szót mutat ki (109—110.), amelyeket egy-két kivétellel ma is helyben kell hagynunk. Kisebb csoportokkal a többi darabokban is vannak ilyen kimutatásai; s a 12. darabban adott általános jellegű összefoglalásában kétségtelenül legsikerültebbek szláv egyeztetései. Érdemes ezért róluk pár szóval külön is megemlékeznünk:

¹ Nb. Bél M. Priscus Rhetorhoz való jegyzeteiben igazában csak annyit mond, hogy a szlávból kaptunk legtöbb szót!

Számításom szerint több-kevesebb valószínűséggel elfogadhatóan kerek számban 700 szláv eredetű szót mutat itt ki Sándor István.

Tudvalevőleg Gyarmathi is foglalkozott már ő előtte szláv eredetű szavaink kimutatásával Affinitásának második appendixében (306—356.); de Sándor kimutatása ezét könnyen észrevehetően fölülmulja: t. i. 1. az egybevetésekben jóval válogatóbb és kritikusabb, 2. áttekinthetőbb, használhatóbb s egyáltalán tudományosabb (több esetben utoléri a mai egybevetéseket!). Míg ugyanis Gyarmathi külön fejezetekben számol be az orosz, szerb, cseh és lengyel rokonságú szavakról, addig Sándor többnyire egymás mellett szemlélteti a különféle szláv nyelvi egyező szóalakokat, pl. *bajnok*: tót *bojnik*, *vojnik*, *bovojník*, vind. *boják*, *bojár*, *bojnik*, horv. *vojnik*; *oszlop*: tót *sztlp*, cseh *szlaup*, rác *sztolp*, orosz *oszlop*; *puszta*: tót *puszto*, *puszta-tyina*, orosz *pusztoje*, vind. *pusava*, *pusoba*, cseh *pausty*; stb. Azután külön dicséretére kell írnom Sándor Istvánnak, hogy ezen egyeztetéseiben nem egyszer helyesebben mutat rá a legközelebbi rokon szláv szóalakra, mint teszem félszázaddal utóbb a nagy Miklosich; és több olyan rokonságot észrevesz, amelyekről ennek nincsen tudomása.

Említésre méltók a magyarországi szláv eredetű helynevekről adott kimutatásai is (9 : 174—198.).

Ha — mint már említettem — szláv eredetű szavainknak a számát illetőleg bizonytalanságban hagy is bennünket Sándor, helyrehozza ezt átvételük koráról és körülményeiről adott eredeti, érdekes megállapításaival. Különösen kettőt emelek ki ezek közül:

Az egyik az, amelyben igen nagy valószínűséggel elsőnek állítja nyelvtudósaink között, hogy őseink nyelvébe már a honfoglalás előtt kerültek szláv szavak. »Talán nem igen csalatom, — írja — ha azt mondom, hogy az *eleink a tótos szavaikat részszerűen már akkor elfogadták a nyelvökbe, midőn még a Bagos, Neper, Don, vagy Étel folyóvizek partjain az oroszok mellett,¹ vagy talán velek együtt laktak* (10 : 82.).

¹ »*Dentország*, *Dentia* ott feketett a tenger mellett, hol most *Derbent* s *Terki* vagynak, vagyis *Dagestan* és *Sírvan* tartományok. Azokat azolta hol a kazulok, hol a tatárok bírják. *Derbent* most az oroszoké. Ez a három nemzet már akkor ottan szomszédi valának az eleinknek, s ebből szépen kitészik, miért bővelkedik a nyelvünk annyi kazul, tatár és orosz, vagyis tót szavakkal« (8 : 251.).

Ezt bizonyítani látszanak szerinte a többi között némely szavaink, melyeket az oroszokhoz hasonlóan mi is *g*-vel mondunk ki (pl. *gát*, *geleszta*, *gerlice*, *ganěj* stb.), míg a csehek és a tótok *h*-val ejtik (összesen 15 példát hoz fel 10 : 82—83.) S noha a bizonyító példái nem jók, magának az átvétel idejének valószínűsége kétségen kívül van. Más helyeken már számbavehetőbb bizonyságokkal áll elő; különösen pedig kettőre hivatkozik többször, t. i. a *deák* és az *evet* szókra: »Ezt a szót: *deák* az eleink, úgy tetszik, az oroszoktól vették, midőn szomszédságban laktak a Don vize mellett, mert ő nálok is annyit tesz, mint ír ódeák, irással szolgáló valamely tisztnél vagy tisztartónál« (11 : 106.). »Az *evet* az orosz *djevet*-ből eredett, melly egykor annyit tett nálok, mint mókus. Lásd Nestort az orosz nyelvben. Az osztyákok mókust leánynak mondják, kihez képest az eleink is annak nevezhették, minek-előtte a szüzet annak kezdték nevezni« (11 : 154.). Egyetemes összeállításában pedig változó valószínűséggel még ezeket a szókat is oroszból származtatja: *eszkába*, *fazék*, *gúnya*, *halom*, *kaliba*, *kemence*, *kerecsen* (*kerecset*), *parlag*, *rab*, *csín*, *csúnya*, *ugar*, *zsír*, *rabota* stb.

Még értékesebb azonban a második ide vágó megállapítása. Különösen nagybecsű pedig azért, mert olyan kérdésben ad egészen helyes, megokolt véleményt, amelyről még a 19. század utolsó évtizedeiben is erősen vitatkoztak nyelvészeink, s amelyet csak a legutóbbi évtized tudományos kutatása döntött el véglegesen; és ez az: *melyik volt az a nép, melytől szláv szavaink nagyobb részét átvettük?* — Sándor I. egész határozottsággal úgy felel reá, hogy ez a nép a mai vendeknek elődei: a »*vindus tótok*« voltak. Ezek lakták akkor a dunántúli vidékeket,¹ mikor Árpád magyarjaival ide érkezett (4 : 212.). Sőt Ausztriának az alföldjét [= Niederösterreich] is merő vinidus tótság bírta (8 : 210.). A magyaroktól utóbb részint Vas és Zala megyékbe, részint Stájer és Krajna tartományokba eltolattak, s most *bömhéceknek*² neveztetnek (4 : 212.).

¹ »Eleinknek a Duna és Tisza mellékére lett első érkezésekkor, azaz 900-dik felé országunknak ez a része [t. i. a Dunántúl] lehetett a leggazdagabb, legmíveltebb s legnépesebb« (10 : 95.).

² A *bömhéc*: »úgy tetszik *bogmec*-ből eredett, ez pedig a *bogme* szóból, melly nálok annyi, mint Isten engem, értsd hozzá: úgy segéljen« (7 : 134.).

Sándor »*pannon tótok*«-nak (9 : 175.), vagy egyszerűen csak »*pannonok*«-nak (7 : 46.) is nevezi őket. Némelyek szerint ezek volnának a legrégebbi tót nép (12 : 238.). Az európai civilizációnak elejét ezektől sajátították el őseink, amint kitetszik nemcsak a földművelésnek még most is divatban levő legtöbb szavából, hanem a mesteremberek neveiből is (10 : 94.). Etyimológiákkal is bizonyítja ezt S., például a *paraszt* szó értelmezésével, mely a vendben: *proszť* és am. *liber*, vagyis szabad jelentésű. »Én — mondja — a *paraszt* szavunkat ebből a *proszť*-ből eredetnek tartom, mert a *paraszt* a régi törvényeinkben is *liber*-nek neveztetik, mivel Sz. Istvántól a rabi sorsból kivételt és szabaddá tételt« (12 : 101.); vagy teszem a *tárnok* szóéval, amely ugyancsak a vendben: *tovornik* és am. *teherhordó*, *teherhordó* (11 : 88.); stb. Általános összefoglalásában pedig a következő szavainkat származtatja a vendből: *apát*, *cáfol*, *darab*, *iga*, *kályha*, *kár*, *kupac*, *lemez*, *málha*, *mise*, *mészáros*, *pap*, *péntek*, *pénz*, *pióka*, *pise*, *pünkösd*, *sejt*, *taliga*, *társ*, *csegely*, *csuda*, *csöbör*, *csötör*, *csütörtök*, *törzsök*, *túr* (= *ulcus*), *varázsol*, *vész* (= *nassa*), *zálog*, *zár*, *zavár* stb.

A többi nyelvekből: törökből, németből, latinból, olaszból stb. vett szavainkkal nem foglalkozik Sándor oly részletesen és behatóan, mint a szláv eredetűekkel.

Említettem már róla, hogy a törökkel való közelebbi rokonságunkat kereken megtagadja; ámde azt nyíltan, habozás nélkül vallja, hogy »a mi a szavakat illeti, azokban mi a törökökkel gyakran megegyezünk« (8 : 160.). Ezekkel az egyezésekkel szerinte »a közel vagy együtt lakás« ajándékozta meg nyelvünket, mert »a grammaticában felettébb különbözünk tőlök« (8 : 161.). De egyenesen is megjelöli, hogy török eredetű szavainkat »akkor fogadtuk fel nyelvünkbe, midőn mintegygy két száz esztendőig velek egygyütt laktunk, vagy is a XVI. és XVII. idős százban« (10 : 11.). A régebben átvettük török szókról (minők pl. az *alma*, *árpa* stb.) igen bizonytalanul, olyféleképp nyilatkozik, mintha ezeket tulajdonképpen a törökök sajátították volna el tőlünk (8 : 160.); az Anonymusnál előkerülő *sátor* szónál pedig egészen megakad, mindössze annyit állapít meg róla, hogy »már 1200-ik felé annak neveztetett, minekelőtte a törökökkel megismerkedtünk« (10 : 11.). Kitetszik ebből, hogy a honfoglalás előtt történt török-magyar érintkezésről nem volt tudomása.

A török eredetű szók nyomozásában voltak már magyar elődei: *Pray*, *Beregszászi* és *Gyarmathi*. Hogy azonban ő ezeknek nem egyszerű átvevője, hanem maga is végzett (szótári!) kutatásokat, eléggé kiviláglik abból, hogy vannak olyan kimutatásai, melyek tudtommal nála találhatók legelőször, ilyenek pl. a *bű*, *bor*, *emni*, *gyöngy*, *hurok*, *kökény*, *olcsó*, *tarló*, *teker* stb. szók.

A török nyelvi rokonítások mellett ügyet vet az arab, kalmuk, perzsa és tatár egyezésekre is, holott például Gyarmathi az Affinitas-ban mindent együtt »Vocabularium Tataricum« (221—231.) cím alá foglal.

Amint összeszámítottam: a Sokféle 12. darabjában 150 török (arab, kalmuk, perzsa, tatár) eredetű szót mutat ki Sándor. Felüknél több ma is elfogadható.

Az ugyanítt kimutatta német eredetű szavaknak száma kereken: 400.

Tisztában van vele, hogy a német hatás kezdete összeesik a keresztény vallás elfogadásával, nagyobb fokú megerősödése pedig a mohácsi veszedelemmel (10 : 94.).

Német eredetű szavainknak tömegesebb és rendszeresebb kimutatásában elsőség illeti meg Sándort. Ilyetén rokonításainak legalább háromnegyed része most is megállhat; s ezek között több oly szavunknak német származására mutat rá, melyek még Melichnek nagybecsű összeállításából (»Német vendégszók.« Nyr. 24. k.) is hiányzanak, pl. *bukli*, *ciher*, *cök*, *cupfol*, *csábrág*, *facsing*, *flatéroz*, *foglár*, *frissnadér*, *hankarik*, *kalák-pénz*, *kanna*, *köldör*, *lancéta*, *lözér*, *mór* (= vályog), *murmutér*, *pasol*, *rököl*, *sinvas*, *sinden*, *selma*, *tonna*, *trancséroz*, *urláb*, *vanna*, *zuppon* stb. Az pedig a német nyelvnek nem közösleges ismeretére vall nála, hogy egyeztetéseiben néhányszor régebbi, sőt nyelvjárási szóalakokra is hivatkozik, teszem: *hóstát* > hajdan *hofstadt*¹ (»mert egykor a külváros csak majorokból szokott volt állani«); *rét* < ném. hajdan *rieth*: locus paluster; *réf* (*röf*) < német Svájcban *reif*; stb.

Valamint a német, úgy a latin és az olasz eredetű szavaink kimutatásában is úttörő Sándor.

A Sokféle 12. darabjában szám szerint körülbelül 160

¹ E rokonítás valószínűbb, mint a *hochstadt*-ből való eredeztetés (l. Nyr. 24 : 251.).

latin eredetű szót sorol föl. Ilyetén szórokonításai között sok felületes, sőt délibábos is akad; de azért még mindig százon fölül van azoknak a száma, melyeket bátran elfogadhatunk.

Jól tudja, hogy az olasz hatás már az Árpád-házbeli királyok alatt megindult, s a kereskedelem révén egyre erősödött. »Az ároskodást — írja — vagyis a városokban a házi boltokban darabonként való árulást akkor nálunk csupán az olaszok úzték, kiket a régi levelek Latinusoknak neveztek.« »Az ételre, ruhára, s egyéb fényüzésre való olasz áruk Pécs által Fejérvárra, Esztergomba s Budára vevék hajdan útjokat« (10: 95.). Olaszországgal való érintkezésünk a 14. században vált legélénkebbé s legerősebbé, amikor eleink »Nápolyból királyokat hozván magoknak, egyszersmind az olasz nyelvet is uralkodónak látták az udvarban.« »Az olasz nyelvből eredett szavainkat [főleg] akkor ültették át nyelvünkbe« (8: 119.). Sándor e szókból mindössze csak fél százat mutat ki; ámde a legfőbb olasz kölcsönvételeink közöttük vannak, pl. *bamba*, *bárka*, *bástya*, *béna*, *bimbó*, *csámpás*, *csonka*, *golyó*, *istálló*, *lánca*, *mandula*, *pálya*, *piac*, *rokka*, *szamár*, *táca*, *tréfa* stb.

Francia eredetű szót vagy 25-öt mutat ki nyelvünkben; azt azonban elfelejti róluk megjegyezni, hogy alig néhány kivétellel német közvetítés útján kaptuk őket.¹

Nem kerüli el a figyelmét, hogy egy-két oláh szó (pl. *áfonya*, *málé* stb.) is belekerült nyelvünkbe.

Mindezen idegenszó-kimutatásaiban pedig általában két érdeme tűnik különösen a szemünkbe:

1. Amikor valamely szónak nemcsak egy (pl. valamelyik szláv) nyelvben, hanem többekben (pl. latinban és németben) akad rokon mása, akkor sok esetben nem elégszik meg a legközelebbi rokon alaknak közlésével, hanem lehetőleg a többiekre (a távolabbiakra) is reámutat; így teszem a *bárka* szónak olasz *barca* eredeti képmása mellett fölemlíti a francia *barque* és a német *barke* rokon szóformákat is (12: 14.); vagy például

¹ Gyarmathinak azon állításával szemben, hogy nyelvünk az angoltól is vett volna némely szavakat, egész helyesen kétkedő álláspontra helyezkedik, mert úgy vélekedik, hogy „ha ezen szigetiekkel valami szavakban megegyezünk, azokat ők is a francoktól vagy németektől vették; ugyanis nemzetünknek s embereinknek az angoly nemzettel s emberekkel soha semmi közlése sem vala“ (8: 138.).

a *káposzta* szónál az átvettük szláv *kapuszta* szóalakon kívül felhossa a német *kapiskraut*, francia *chou cabus* és olasz *capovolo capuccio* távolabbi rokon szókat is (12 : 60.). Ugyanúgy jár el pl. a *cókó*, *csésze*, *csizma*, *karalábé*, *köpenyeg*, *pléh*, *pohár*, *póce*, *salavári*, *szablya*, *szent*, *szoba*, *torony*, *torta* stb. szóknál is.

2. Többször — különösen a szláv eredetű szavaknál! — nem tartja elégségesnek, hogy kimutattja valamely szónak az eredeti képmását, hanem ezt nagyobb biztonság kedvéért még etymologizálja is; íme egy-két példa: »*Medve* : ursus < cseh, hor. *medved*, tót *medvedj*, or. *medvijed*. Hogy a *medve* szót eme tót nemzetektől vettük, az tagadhatatlan. *Med* annyi mint: méz, *vijeda* pedig annyi mint: kieszi« (12 : 86.). »*Pletyka* : calumnia < tót *pletyka*. — Tót *pletjem*, cseh *pletu* : texo, necto, plecto« (12 : 108.). »*Szeléndek* : canis sagax < cseh *szlidnik*, vind. *szlednik*, *szledni pesz*. — Vind. *szled* : vestigium, nyom; cseh *szliditi* : vestigare« (12 : 130.). Stb.

Szóval: Sándor Istvánnak idegen eredetű szavainkról adott összeállítására mind alaposágra, mind egyetemességre egyedül áll a maga korában; a mai kor hasonló kutatásaihoz viszonyítva pedig kétségtelenül legjobban közelíti meg a modern tudományos álláspontot.

Ez különben még más ide vágó megfigyeléseiből és fejtegetéseiből is kiviláglik:

Ilyen megfigyelése teszem, hogy az idegen szók gyakran kiszorítják az eredetieket; s ezt több példával is igazolja saját nyelvünkben. Hogy a magyarok sok ősi szavukat csupa gondatlanságból elhagyták és helyükbe a németektől, vagy a tótoktól kölcsönöztek másokat, abból is kitetszik szerinte, hogy sok olyan dolgot, melyek nélkül el nem lehettek, amelyeket elejétől kellett ismerniük (pl. *barátot*, *hasznót*, *határt*, *marhát*, *nyavalyát*, *ruhát*, *szikrát*, *szolgát*, *zsákot*, *zsoldot* stb.), most többnyire csak idegen szavakkal ejtünk (8 : 96.). Ámde az helytelen állítás, hogyha valamit ma csupán tót, német, vagy deák szóval tudunk megnevezni, annak hasznát eleink nem vették, azaz magát a dolgot nem ismerték volna (8 : 144—145.). Így bizony ide jövetelük előtt *ruha*, *fegyver* és *marha* nélkül kellett volna lenniük, mert e szavakat már itt kapták fel; a *szikrát* sem ismerték volna, miglen azt a tótoknál itten föl nem találták; alkalmasint *bolhájuk* se volt azelőtt, csak itt bolhásodtak meg

a tótoktól; a tótokkal való megismerkedésük előtt *kancájuk* se lehetett, holott szünet nélkül lóháton voltak! (9:139.). Stb.

Továbbá elég világos fogalma van Sándornak már a szavak nemzetközi vándorlásáról is. Fölhossa például, hogy a francia *allons*-ból a németben *allo* lett, s innét mi is eltanultuk az *alló rajta* kifejezésben (6:115.); a német *bergbau*, illetőleg rövidebben *bau* a tótoknál *bavnja* alakban honosult meg, ezektől pedig mint *bánya* mihozzánk került (10:101.); az arany milyenségi fokát jelentő *karát* név a német *grad*-ból való, ez pedig a deák *gradus*-ból (9:155.); a latin *pyxis*-ből a németben *büchse* vált, innen pedig a csehbe és tótba már mint *puska* került, ahonnet azután hozzánk is eljutott (9:106.); a deák *cursor*-, *cursarius*-ból, mely hajdan annyit [is] tett mint *praedo* vagy *pyrata*, az olaszoknál *corsaro*, franciáknál *corsaire*, németeknél *corsar* és a horvátoknál *guszár* (= *praedator*, *expilator*), nálunk pedig *huszár* (= *miles equestris hungaricus*, *miles praedatorius*) lett (12:50.); stb.

Azután külömbiséget tud tenni az idegen szók két faja: a meghonosodott és a vendég szók között. Tudja, hogy némelyek idővel a megrövidítés, egy hangra kényszerítés s más fonétikai hatások következtében annyira elváltoztak, hogy merő magyar szavaknak látszanak; viszont vannak olyanok is, amelyek nem alkalmazkodtak nyelvünkhöz. Ezeket »*becsűszott tűrhetetlen idegen szavak*«-nak (12:183.) nevezi; s nem csekély érdeme, hogy elsőnek állította össze a kora magyar beszédében és irodalmában divatos (jobbára latin és német) vendégszókat, kereken: 270-et (12:183—185.).

Hogy korához képest mily magas színvonalon állott Sándor István idegenszó-nyomozása, az eddig mondottakon kívül szépen kitetszik abból is, hogy nem elégedett meg a kölcsönzések pusztá kimutatásával, hanem művelődéstörténeti vonatkozásait is igyekezett megállapítani. Így a többi között abból a tapasztalatból, mely szerint négy heti napunknak neve a szlávágból való, oly következtetést von, hogy elődeinknek a kereszténységben első oktatói többnyire tót és cseh barátok voltak (3:137.). — Hogy a földművelést is a tótságtól tanultuk el, annak szerinte tagadhatatlan jele, hogy a hozzá tartozó dolgokat még most is többnyire csak tótul tudjuk megnevezni (8:98.). — Régi államéleti szavaink pedig azért szláv eredetűek, mert első keresztény fejedelmeink a szomszéd lengyel, cseh és

horvát fejedelmek udvaraihoz hasonló udvart akartak készíteni maguknak (8:144.). — Sok mostani ételünk magán hordja a bélyeget, honnét eredt, így teszem a *kása keszőce, galuska, gánca* a tótságból, *fánk, pacal, paréj* a németből, *kiszily, málé, puliszka* meg az oláhból (10:30.). — Mesterembereink idegen nevei is szépen mutatják, melyik mesterség mely nemzettől ragadt reánk, így pl. a *pék, pintér* stb. a némettől, *kovács, molnár, takács* stb. a szlávoktól, *csizmazia* a töröktől (10:36. Az utóbbira elfelejti megjegyezni, hogy délszláv közvetítéssel!). — Amely fegyverekkel eleink ide jöttek, azoknak a nevei is ősi magyar eredetűek; ilyenek a *tör, nyíl, íj* és *tegez* (melyet utóbb a szláv *puzdra* szorított ki!); a többi régibb fegyverünk, úgymint a *dárda, dsida, handsár, kép, lánca, paizs, páncél, sisak, szuca* mind csak itt Európában felkapott hadieszköz volt, mert idegen eredetű neveik elárulják (10:67.). — Stb.

A sokat vizsgálta idegen szók közös tanulságaként a régebbi magyar művelődésnek történetét is összefoglalja Sándor, persze csak legvelejében. Eszerint őseink »az európai civilizációnak elejét« az itt és a szomszédságban talált tótoktól vették. Azután időjárával »a németektől s olaszoktól is tanítottak egyre-másra.« Már a keresztény vallás fölvetelétől fogva, de különösen 1300 után hazánknak legfőbb kereskedése és közösködése Olaszországgal volt, miglen végül »1526-ban a napnyugoti németekkel egygy urat nyertünk s az által sok jó és rozsosz szokást is tőlök felvettünk« (10:94.).

Nem kerüli el éber figyelmét idegen szavaink nagy számából tanulatlan, vagy elfogult emberektől megeshető azon kicsinyes következtetés sem, hogy a magyar nyelv csupán sok más nyelvekből összetett nyelv: cento linguarum. Ennek elejét akarja venni azzal a kétségbe nem vonható megállapítással, hogy ez nem újság más nyelvekben sem. Ki nem tudja, mennyi görög szava van a deáknak; mennyi deák a franciának, spanyolnak, angolnak s németnek; és mennyi francia szava a két utolsó nyelvnek! (12:4.).

Az idegen szavakról mondottak befejezéseül még csak annyit tartok itt megemlíteni valónak, hogy Sándor nem csupán azt nyomozza, mit vettünk mi az idegen nyelvekből, hanem arra is rámutat, hogy mi is adtunk szomszédainknak szavakat. Bizonyítás nélkül, általánosságban kimondja, hogy a velünk lakó tótok, rácok, horvátok és oláhok sok szót kölcsönöztek

tőlünk (3:203.); sőt Sulzer és Gebhardi azon állításának cáfolatára, hogy az oláhok egyellen szót se vettek a magyarból, számos példával bizonyítja az ellenkezőt (4:217—18. és 12:212—219.). A vendekről külön kiemeli, hogy »ők is tőlünk nem keveset bírnak az ő nyelvökben« (12:5.).

Mindezekből pedig nyilvánvaló, hogy *Sándor István valóban tudományos módszerrel*¹ vizsgálta az idegen eredetű szokat, s ezért a belőlük levonta tanulságok (kevés kivétellel!) egyrészt mindig maradandó becsűek lesznek, másrészt soha el nem múló dicsőséggel szolgálnak mind neki, mind a régebbi magyar nyelvtudománynak.

Sándor nyelvészkedésének legkedvesebb tárgya az etymologia, — mint maga nevezi: — a »szószármaztatás« (8:134. és 234.). Valamint nyelvünk idegen elemeinek tudományos kutatásában, úgy ebben is a kezdés elvitathatatlan, örök érdeme fűződik tisztos nevéhez, mert *nála modern értelemben vehető, megokolt szószármaztatásokat találunk, olyan időben, melyben az etymologia itthon és a külföldön egyaránt többnyire a képzelet szabad játéka volt.* Nem állítom, hogy Sándor teljesen elhagyta a régi képzeletszülte etymológiának talaját és minden magyarzatában következetesen az új, észszerű alapra lépett. Nem: szószármaztatásainak elég nagy része, sőt jóval nagyobb része még a régi etymologiai elvek szülötte; ámde *vannak számottevően olyan értelmezései is, melyeket már tudományos módszerrel: nyelvrokonsági, nyelvérinthezési és főleg nyelvtörténeti bizonyosságokkal támogatva s meggyőző analógiákkal erősítve állapított meg. És — ami még jobban növeli az érdemét — erre a magaslatra nem külföldi etymologusok követése, még kevésbé hazai nyelvkutatók hatása révén, hanem a maga sokoldalú és széleskörű tanultsága, meg a nyelvünk jobb ismeretét kereső lelkes igyekezete által jutott.*

Tudjuk az eddig előadottakból, hogy nyelvtörténeti olvasottságban egyedül Révai versenyezhetett vele; hogy a rokon nyelvek szókincsét Gyarmathi után legjobban ismerte; hogy a népnyelvről is volt némi ismerete; az érintkező nyelvek

¹ Természetes, hogy ennek a tudományos módszernek a maihoz viszonyítva még egyenletlenségei, hiányai, sőt kirívó hibái is vannak; ámde annyi bizonyos, hogy nem pusztán korához mérten, hanem sokoldalúságánál, meg oknyomozó s egybevető irányánál fogva is teljes joggal mondható tudományosnak.

egyetemleges ismeretében pedig minden korabeli magyar nyelvészt fölülmult. Láttuk, mily behatóan kutatta szavaink hangalaki és jelentésbeli változásait. Szóval: világosan áll előttünk, hogy minden kellék megvolt benne a magyar szavak eredetének helyes nyomozásához.

Érdekes, szinte csodálni való, hogy ily derekasan föl vértézve, a szók származását illetőleg mégis a legszabadhűbb álláspontra helyezkedett. »A szavaink eredetők iránt — az ő felfogása szerint — szabad kinek-kinek előadni a maga vélekedését. A jövő világ fogja megítélni, ki miként és mi jól vélekedett« (7 : 102.). Ezt azonban természetesen csak általánosan értette. A maga magyarázatainak elhívésére nem akart senkit se lekötelezni (8 : 89.).

Jól ismerte a régebbi és a korabeli magyar etymologusok hibáit és túlzásait. Ezt írja róluk: »A magyar etymologusink kétféleképen szoktak vétkezni. Először: midőn eme vagy ama jóféle eredeti szavunkat korcsosnak hirdetik s erővel az idegen nyelvből származtatják; másodszer: midőn az idegenektől vett szavainkat valóságos magyarnak akarják tenni. Ezen szószármaztatásban már sokan sokat botlottak nálunk, de még senki sem többet, mint Otrokótsi Foris, Kalmár és Pázmándi« (4 : 133—134.). Ismerte tehát a szélsőségeket; tudta, mitől kelljen ovakodnia; s lehetőleg igyekezett is a középuton tartani.

Az etymológiának két fattyuhajtása: a népi és a tudákos etymologia ellen különös hévvel küzdött Sándor. Mert ő — ha nem is a maga nevéen, de — *ismerte már a népetymológiát is; ez nála mint »köznépünknek helytelen vélekedése« kerül elő.* Több példát említ reá; így teszem fölhozza, hogy az austriai *Elend* és *Fischament* helységneveket onnét származtatták, hogy az ellenség elment és visszament; pedig pl. *Fischament* igazában = *Fischa am end*, azaz: *Fischa* vizének a vége (6 : 117.). A *káposztá*-t pedig úgy magyarázták, hogy *Káp-hoztá*-ból lett, mert *Káp hozta* volna a magyarok közé: »de minthogy oroszok, lengyelek és csehek szint úgy nevezik, azok minden bizonnyal össze nem beszéltek hogy mi tőlünk vegyék ezt a szót« (6 : 118.). Megemlékezik a *sokec* [ma jobban: *sokác* = hazai római katolikus szerbféle nép] név népi származtatásáról is: »E nevezetnek okát adta, amint mondják, Hunyadi Mátyás királyunk szóllása, midőn némellyek közülök [t. i. a sokecek közül] egy három fontú pontyot

hoztak volna néki ajándékol. Mátyás együgyűségüket látván, s becsülvén jó szívöket, az ajándékot elfogadá s mondá: *sok ez!* S ezen *sok ez-től* mondatnának *sokesz*-eknek. De ez, úgy tetszik, csak a szomszéd magyaroknak költeményök. Mert minthogy maguk is *sokeczek*-nek nevezik magokat, annak eredete sokkal régiebb lehet s az említett történetből nem származhatott. A *Succi Thracés*-ekről már Ammianus is emlékezik s úgy tetszik, hogy a mostani *sokecz* nevü ráczok azoknak maradékaik« (8 : 201—202.). Ugyanerre említi még példakul a következőket is: *Tokaj* < *tok hája*; *Baranya* < *bor anyja*; *Marmaros* < *már ama rossz*; *Szepes* < *szép ez*; *kenyér* < *ki nyér*; *szomszéd* < *szószedő*; *jobbágy* < *jobb adj v. jobb az ágy*; *Bestekurafia* < *Basta és Caraffa* (7 : 129.).

Míg azonban a népetymológiáknak csupán egyszerű cáfolására szorítkozik, addig a tudákosság koholta szómagyarázatokat indulatosan tárgyalja, sőt gúnnyal üldözi. Föl-említi például, hogy »néemely pseudoetymologusok« szerint a magyar *honnjá*-ból lettek volna a *Hunnia* és a *Hunnus* nevek; ám ez csak olyan származtatás mint *Ungarus*-nak *Ungvár*-ból, *Syculus*-nak *scythulus*-ból és *Valachus*-nak *placcus*-ból való eredeztetése (8 : 113.). Kaposi Sámuel az *isten* nevét az *ist ein* német szólásból akarta kifacsarni; más valaki szint ilyen szerencsével a tót *isztí* = *certus, verus* szóból származtatta; ismét egy más a deák *iustus*-ból költötte. Ámde ezek mind csak valamennyire hasonló hangú szavak, s nem az *isten* szónak gyökerei (8 : 175.). Egyáltalán nem érti, miért szeretik oly nagyon tudósaink (>főképen prótestáns atyánkfiai«) a magyar szavakat zsidóból, káldból, szirusból, kazulból s egyéb napkeleti nyelvekből származtatni, mihelyt csak valamely hasonló hangot vesznek észre közöttük. »*Nékem — teszi kozzá — szintúgy nem látszik képtelennek, ha ki azt vitatná, hogy azon zsidó, kazul s egyéb szavak, mellyek meg-egyeznek szavainkkal, tőlünk vagyis magyar nyelvből vétettek*«¹

¹ Ezt a képtelenséget, mint tudva van, csakhamar valóra váltotta jóbarátja, *Horvát István*, noha ehhez hasonló etymologusok már előbb is voltak; maga Sándor István is tud róluk, mert a Sokféle 6. darabjának egyik helyén a következő megjegyzést teszi: »Valamint *Fröhlich Dávid*, *Hager* s még egynehány írók mindenütt német nemzetét, nyelvet és eredetet találtak, *Otrokótsi Foris* ellenben magart, *Kollár* tótót, *Bonfin* is mindenütt deákra vagyis rómainra akadt« (6 : 189.).

(8 : 176.). A debreceni grammatikus magyar társaság az *imádkozni* igét a török pap *imán* nevéből eredeztette, azt állítva, hogy eleinte *imánkozni*-nak mondatott volna. Csakhogy a Halotti Beszédben többször is »*vimagguc*« van. Megemlíti, hogy ugyanez a társaság a *csába* (= stupidus) szót Etelének *Csaba* nevű fiától, *kevély*-t *Keve* kapitánytól, *óriás*-t *Orion*-tól, *bosszú*-t *bosznyák*-ból, *lót*-t *lót*-tól származtatta; de szerinte ilyenmód majdnem minden szavunkat lehetne valamely zsidó, görög vagy római ember nevéből származtatni: »vagyis inkább kicsigázni;« így bizony a *káromkodni*-t származtathatták volna a pokolbéli *Káron*-tól, ki gyakorta dúl-fúl s bosszankodik a hozzá érkező lelkek nagy számán, nemkülömben a *golyát* is *Góliáth*-ből! (7 : 103—104.).

Csak egy van, akinek meg tudja bocsátani az illetén tudálékos szóértelmezést: *Anonymus*, ki *Álmos* vezér nevét tudvalevően a deák *almus*-ból (= minden jóval teljes) és a *Hungarus*-t *Hunguvárá*-tól, azaz: *Ungvár*-tól eredeztette. »Ezen véteket — mondja — egy olly időbeli írónak méltó megbocsátani, mellyben a *critice* még nem esmértegetett« (11 : 5.). Annál jobban neheztel azonban *Kalmár Györgyre*, a *Prodomus* szerzőjére. Szinte méregbe jön, ha ezt cáfolja. Mikor teszem eszébe jut, hogy *Kalmár* a *hála* szavunkat a török *Allah* névből akarta kihozni, nyomban megjegyzi, hogy *Kalmáron* teljességgel nem lehet építeni, mert ő éppen oly kritika nélkül való író volt, mint hajdan *Otrokótsi Foris*. »Nem nagy kárát vallottuk, — kiált fel — hogy etymologicus szókönyve kimaradt!« (6 : 115.). Midőn pedig erről a *K*-ról *Ráth Mátyás*, kit egyébként igen nagyra becsült, a *Hirmondójában* magasztalóan ezt írja: »Mikor lésznek olyan tudós magyarok, mint *Kalmár* uram!«, — szerfölött megütközik s indulatosan jegyzi meg, hogy »ez az ember sokat olvasott, sokfélét írt; de valamennyi könyveiből az is kilátszik, hogy a képzelése igen csodálatos és zavaros vala, s maga felől sokkal többet tartott, hogy sem tehetett... Ritka magyar tudós az, ki a *Prodomussát* elolvasván, ne bosszankodjék« (10 : 23.).

Látnivaló eme példákából, hogy *Sándor* csakugyan teljesen tisztában volt azon hibákkal és veszedelmekkel, melyektől a szószármaztatásban őrizkednie kellett. Őrizkedett is, amennyire tudott, bár annyi kétségtelen, hogy a cáfolta pseudoetymologusok hibáiba bele-beleesett.

Sándor István szorosabb értelemben vehető etymológiai szétszórta található a Sokfélében, legnagyobb számban a 8. és 10. daraboknak »*A magyar nyelvet és szókat illető jegyzetek*« c. értékes fejtegetései között (89—197. és 1—88.). A 7. és a 11. darabokban levő »*Többféle szavainkról való vélekedései*« (165—252. és 95—202.) már nem annyira etymológiák, mint egyszerű föltevések, — ahogy maga mondja: — »konjekturák, vélekedések« betürendes gyűjteménye. Akad közöttük, igaz, néhány megokolt szószármaztatás is (különösen a 11. darabban), de az átlagos többség merő okoskodás szülötte. Önmaga se tulajdonít nekik ennél nagyobb fontosságot. És nagyon helytelenül ítelné meg etymológiai tudományát, aki csak ezekből vonna reá következtetést, mert ezeknek a nyíltan bevallott céljuk csupán annyi, hogy szavaink mai alakjával szembeállítsák — megokolás nélkül! — a hajdani föltehető ejtésüket, Eléggé jellemzően bizonyítja ezt a végükhöz tett következő megjegyzése: »De talán mondhatja: Bátya, be sokat álmodtál! bár csak a fele igaz volna! — Erre a feleletem: Öcsém, nékem mind hihetőnek látszott, midőn írtam. Hogyha megbotlottam, úgy jártam mint ember« (7 : 252.). Annyi bizonyos, hogy nem egy helyes, sőt becses ötlet s gondolatkeltő következtetés találkozik e »vélekedések« között, amelyek éppen nem állanak alatta Czuczor—Fogarasi jóval későbbi legtöbb szómagyarázatának, még kevésbbé Kassai »gyökerészései«-nek. Mutatóban legyenek itt a jobbak közül (a 7. darabból): *bujtani* < *buítani*, *buvítani* (173.); *hűteni* < *hüvítteni*, *hűtteni* (197.); *innya* < *innia* (197.); *kedd* < *kettőd* (204.); *lejtő* < *leejtő* tánc: magát hol fel-, hol levetve táncolás (211.); *messze* < *meszve*, mint: *öszve*, *viszva* (216.); *nessze* < *ne vessze*, *ne vegydsze* (219.); *nyilatkozni* < *nyiladkozni* a *nyiladní*-ből, miként *feledkezni* *felední*-ből (220.); *reggődön* < *reggi üdön* (229.); *rimánkodni* < *rivánkodni*; *ríva* esenkedni (225.); *vörös* < *veres* mert *vér*-től ered (247.); *zsacsó* < *zsákcsó* (252); stb.; (a 11. darabból): *ajtó* < *ajttó*; *aj* annyit tett, mint hiatus, *pator*, *ajítani* pedig: hiatus facere, patefacere; *ajttó*: nyiladék, nyilást adó (96.); *fakadni* < *fokadni*; a tőszava *fok*, mely annyit is tesz, mint effluvium, innét neveztetett a Siónak a Balaton tavából való kifolyásánál épített helység *Siófok*-nak (112.); *hébehóba* < *hevbehovba*, azaz: ottanottan, *heves* és *hovos* időben (126.); *jobb kéz* < *jóg*, eleinte talán: *javog*,

valamint: *balog*, *gyalog*, v. *jógy*, melyből jöhetett: *jógyulni*, most: *gyógyulni* (135.); *kinn* < *külön* (142.); *körülbelül* < *külül-belül* (145.); *orca* < *orr-száj* (159.); *személy* < *szemelő* (159.); *szelanyja*: *ventilogium* < *szél-lánna* [= *lamina*] (173.); stb.

Azon föntebbi állításom igazolására, hogy Sándor István-nak már modern értelemben vehető, megokolt szómagyarázatai is vannak, íme bemutatok illetén etymológiái közül néhányat bizonyító forrásainak rendje szerint:

Hogy a rokon nyelveket mily ügyesen használja föl egyes szavaink eredetének megvilágítására, azt legszembeszökőbben az Anonymusnál találta *Hevyou* [= *hév jó*], ma *Hejő* folyóvíz-névről adott következő értelmezése mutatja; szóról-szóra idézem: »A régi neve — úgymond — talán attól eredett, hogy nem olly könnyen fagy bé. Így a *Tapolcza* vízének neve is a tót *Tepliczá*-ból származott, mely a tótoknál annyi mint *hév-víz*, *thermae*, *aqua tepida*. Hogy pedig a *jó* nálunk hajdan annyit tett mint *folyó*, annak elhívésére ezek az okaim: mert a *vogulok* is a *folyóvizet jó*-nak nevezik; mert a *lappoknál* is *jók* és *jókka* annyi mint *patak* (ezeknél a *k* betű és *ka* szótag kicsinyítőt szoktak csinálni, s így a *jók* és *jókka* a *jó*-nak diminutivuma s annyi mint *folyócska*); mert az *esztelnél* is *joggi* *folyóvizet* tészén; mert eme *folyóvizeinknek* a neveik is onnan eredhettek, úgymint *Sajó*, hajdan *Sovjó* azaz: *sófolyó*, *sófolyója*, *sóvize*, talán a *sóhordástól*; *Tápjó* azaz: *tápláló víz*, *taplálás vize*, talán a *halaktól* s *rákoktól*; *Sijó* sat.« (11 : 28.). — Ugyancsak a rokon nyelvekből fejti meg az egykoron *ovum*-ot, azaz: *tojást* jelentő *mony* szónak eredetét, amelyet Geleji Katona szerint (I. Corp. Gramm. 320.) a *tojomány*-ból faragott »valamelly trágár ember« akkép, hogy elvetvén két első tagját, a harmadikat: a *mány*-t *mony*-ra változtatta. Sándor ezen minden alap nélkül szűkölködő délibábos ötlettel szemben kimutatja, hogy a *mony* szóban megegyeznek velünk a rokon finn nemzetek; s idézi, hogy a *tojás* lappul: *monne*, finnül és cseremisziül: *muna*, *vogulul mong* és *osztjákul: mon*. Ha Geleji Katonának igaza volna, akkor szerinte: »méltán lehetne csudálkozni, miként egyezhetnek meg annyira velünk ama távul való népek ezen szóban« (8 : 105—106.). — Rokon nyelvi bizonyosságokkal igyekszik világosságot deríteni továbbá még az *eme*, *emse*, *emlő*, *csecsemő* (6 : 129. és 10 : 29.), valamint a *jós* (10 : 17—18.) és a *tyúk*

(8:103.) szók eredetére is; az *imádni* igét pedig az istennek szintén rokon nyelvi *juma* és *jumala* nevéből próbálja leszármaztatni¹ (10:86. és 129.).

Azt már fõntebb említettem róla, hogy õ vitte bele az etymológiába elsõnek a történeti bizonyítást. S valóban szószármaztatásait, amennyire csak lehet, igyekszik nyelvtörténeti bizonyosságokkal támogatni. Hogy teszem az *állat* szavunk etymonja szerint am. *res*, *ens*, *substantia*, a régi nyelvbõl vett adatokkal bizonyítja be. Ilyen értelemben használta még tudniillik Komjáti Szent Pál leveleiben: »Ez *állatnak* okáért»: *propter hoc*; nem különben Sylvester, midõn így fordított: »Kivánok tûnektek kedvet és békességet attúl, ki *állatja* szerint vagyon»: *gratia vobis et pax ab eo, qui est*. Idõvel azután *élõállat*-nak mondták az *animal*-t, valamint az *arbor*-t *élõfá*-nak, hogy egyéb *fá*-tól, amely am. *lignum*, megkülömböztessék. Bátori, a sz. írásnak ama legrégebb fordítója ezt: *animalia* mindenkor *lelkesek*-nek fordította; utána Pesti Gábor *lelkes állatok*-nak nevezte. Most már minden eleven és lehellõ teremtményt csak *állat*-nak mondunk (8:151.). — Hogy a már kiveszett *jog* szó eredetileg am. *jobb*-kéz, igazolja a Sz. Margit-legendából és a Bécsi-codexből (Bátori László bibliafordításából), valamint Sz. István jobb keze hajdani klastromának »*conventus de S. Jog*« nevéből, amelyből most már »*Szent Jób*« lett (6:116.). — Hogy a dal értelemben használt *nóta* a latin *nota musica* kifejezésbõl való átvétel, azon történeti adattal teszi kétségtelenné, hogy régi énekeink elején csaknem mindig ott van az »*ad notam*« kitétel, mellyel kapcsolatban rendszeren valamely régebb ismert éneknek (dalnak) elsõ verssorát hozzák elõ (12:93.). — A »*beste kurafi*« szidalmazást némelyek a *Basta* és *Caraffa* személynevekbõl eredettnek állították; de Sándor nem hiszi el nekik, mivel a »*beste kurafi*«, vagyis *kurvafi* és a »*beste lélek kurva*« sokkal régiebbek nyelvünkben. A *bestye* (*beste*) szerinte nem egyéb, mint a latin *bestia*. A szidalom eredetileg alkalmasint így hangzott: *Bestye lelki kurva*, azaz: barom lelkiismeretû, barom

¹ Érdekes, hogy e származtatását még hangalakilag is törekszik valószínűvé tenni; azt mondja ugyanis, hogy a *juma* és az *ima* (> *imádni*) szintûgy megegyezhetnek egymással, mint *juh* és *ih*, *juhász* és *ihász*, *juhar* és *ihar*, *juszalag* és *iszalag* (10:86.).

szabású kurva. Ezt bizonyítja a Tinódinál igen gyakran előkerülő »pesti lélek« szitok (8:171.). — Történeti bizonyság alapján hozza ki azt is, hogy a *kudarc*, *kuvarc* szavunk a német *kurz*-ból eredett: »*Kudarczot*, vagyis *kuvarczot* vallani — úgymond — magyarban annyi mint szégyent vallani, vesztetni, meggyőződni. A szó, a mint látszik, a német *kurz*-ból eredett, úgymint: *zu kurz kommen, den kürzern ziehen*. Heltai *kudarcz*-ot mindig *kurtz*-nak mondta, úgymint: *Kurtzot vallott, kurtzot húzott*. Így a tótok is *kuracz*-nak mondják« (8:117—118.). — A *pribék* szónak szláv eredetét nemcsak azal bizonyítja, hogy a szlávtságban találja meg az etymonját, t. i. a *prebehati*, *prebehnuti* = transfugere, átszökni, -szaladni igében (a *pribék* tehát = transfuga, desertor, apostata, szökevény, átszökött, átpártolt, mert *pre* am. trans és *beh* pedig am. fuga), hanem főleg két nyelvtörténeti adattal, melyekben e szó nyilván transfuga, desertor jelentéssel kerül elő, még pedig 1. a királyi kincstartónak 1495. regyistromában: »*Tribus pribech, qui ex Turcia a Regiam Mattem fugerant ad Varadinum Petri, dedi 12 fl.*«; és 2. Gyöngyösi Kemény Jánosában: »*A kám is elfogván tőlünk vezérünket, pribék személyek is elhagyván rendünket.*« (10:76.). — Az *ucca* szónak a szláv *ulicá*-ból való származását is Ulászló most említett kincstartójának lajstromával igazolja, mert abban még eredetibb *ulca* formájában olvasható: »*Bona dni praepositi Albensis in Inghwan wltza*«, azaz: Ingovány uccában, Székesfejérvárott (11:192.). — Hogy a már kiveszett *szemény* név az orosz és lengyel *semecni* v. *semjeni kozáki* (= családos kozákok, mert pereputtyostul szoktak volt hol ide hol oda költözködni) elnevezésből eredt és *zsoldos kozákok* jelentett, bizonyítja Gyöngyösi Kemény Jánosából (8:178.). — Stb.

Valamint a rokon nyelvek és a nyelvtörténet, úgy az érintkező nyelvek is gyakran szolgáltak Sándornak forrásul szavaink eredetének kifürkészésében. Szembeötlő példája illetlen szószármaztatásainak a *széna* szó eredetéről adott magyarázata. Nagyon helyesen abból az igen valószínű gondolatból indul ki, hogy a *széna* nem lehet eredeti magyar szó már csak azért sem, mert őseink a Volga mellékén laktukban épúgy nem takarítottak szénát, mint a többi azon táji nomád népek sem, mivelhogy a barmaik télen-nyáron kinn legeltek. Sajnovits

mégis eredeti magyar szónak hiszi és azt vitatja, hogy már Karjelországban divatban lett volna a magyaroknál, ahol, úgy mond, még most is annyit tesz, mint: grámen (= fű). Nem szólva bővebben arról, hogy elődeinknek Karjelországból való származását, melyről csak Hell és Sajnovits álmodtak, most már senki sem hiszi, csupán azt állapítja meg, hogy a karjelek a finnekkel (kikkel egy nemzetet tesznek!) a szénát igazában *heiná*-nak, azaz *hajná*-nak mondják, amely név a német *heu*-ból származhatott. A lappoknál ugyan *suoine* a neve, csakhogy ezt sok más tótos szavukkal együtt az oroszoktól vették. Schlözer igen csalatkozik, mikor a lapp nyelvet minden idegen szóktól tisztának állítja, mert igazában nemcsak számos svéd, vagyis német eredetű szavakkal bővelkedik, hanem oroszokkal is (8 : 142.). A *széna* eredeti képmásai a cseh-tót *szeno*, orosz *szjeno* meg a legyel *sziano* szóalakok (12 : 131.). — A *király* névnek eredetét is szépen fejti meg a velünk érintkező szláv-ságból: »A *király* neve — írja — nálunk a tót *král*-ból eredett, mely ő náluk szint úgy királyt jelent. Ezt a *kral* nevet a tótok a Nagy Károly német nevéből *Carl*-ból csinálták! [»mellyet a tót nemzetek *kral*-, *krol*- és *krul*-nak ejtettek« 12 : 56.], mert azelőtt a fejedelmöket *vojvodá*-nak, vagy csupán *vodá*-nak, azaz: vezérnek nevezték, a miből azután a magyar *vajda* lett. *Vajvoda*, vagyis *bojvoda* a nyelvökön annyit tett akkor mint hadivezér« (8 : 118.). — A *morvány kalácsot* Pápai szótárának 1767.-i kiadása obelias értelemmel tisztelte meg, amely nem egyéb, mint Bacchusnak szentelt kenyér. Ámde ő bizonyos benne, hogy a pogány magyarok ilyesmit nem ismertek. Utóbb pedig, mikor keresztényekké lettek, bizonyára nem érkeztek annyira, hogy e szent kalácsnak új nevet faragjanak, mivel sok ennél szükségesebb dolognak neve is hiányzi mai napig a nyelvükben. Midőn tehát azon törte a fejét, honnan eredhetett ez a *morvány kalács*, az jutott eszébe, hogy a tótok is bizonyos kigyó módra kerékbe összehajtott kalácsot *mrvány*-nak hívnak, még pedig azon okból, mert még sületlen, magától mozog (8 : 118—119. Vö. *mrvati sze* = *moveri*, *mozogni* 12 : 89.). — Érdekes az is, amit a

¹ A *király* szónak ez a származtatása ugyan megtalálható a Sándorral kortárs *Dobrovský* I. (1753—1829.) cseh etymologusnál is; de kérdés: ettől vette-e át!?

misánszki [*masáncki*] *alma* névnek eredetéről hoz ki. Ez szerinte Szászországuk *Meissen* városától eredt, amely körül sok ilyen alma terem. A csehek a várost *Misnyani*-nak nevezték el, az onnét származó almát pedig *misnyánszki*-nak, vagyis: *misnyanszke jabká*-nak. Ezt a nevet azután az ausztriai németek is átvették és *maschanzker*-nek ejtették. Végre mi is felvettük és *misánszki* [*masáncki*] *almá*-nak mondtuk (6 : 120—121.). — Még érdekesebb, amit a *szent* és a *mester* szavaink eredetéről állapít meg. Tudvalevő dolog, hogy ezeket Miklosich bizonyítása óta a szláváságból eredetteknek, t. i. az ószl. *szvent* és szerb-szlovén *mester* ivadékainak tartjuk. Sándor azonban más véleményen van: szerinte mind a kettő a német nyelvből származott át hozzánk; ősi képmásaik a német *sent* (olv. *szent*) és *mester* elavult szóformák. A latin *sanctus* és *magister* szók ugyanis a németben idővel *sent* (vö. francia *saint*!) és *mester* alakot öltöttek. Régi kéziratokban így találni őket. Sándor bizonyosságul a következő egykori kitételeket idézi: »Von *Sent* Oswald dem Kunig.« — »Wi *sente* Elisabethin Muthir entbubit wart.« — »*Mester* Kunrad von Marborch Scrief deme Pawese den negenden Gregorius von erem lewende.« (8 : 178.). — A *gyilkos* szóról kimutatja, hogy eredetibb alakja *gyalkos* [*gyolkos*] volt; ez pedig melléknévi sarjadéka a német *dolch* (= sica, pugio, tőr) szónak, amely nyelvünkbe *gyak*, *gyalk*, *gyalok* alakváltozatokban került át (12 : 41.). — Eléggé meggyőzően vitatja a valamikor *circulator*, *agyrta*, *scurra*, vagyis: tréfa üző, bolondozó értelemben használt *trágár* szavunknak a német *trager* (= embert s egyéb holmit hordozó) névből való eredését. »Én úgy vélném, — mondja — hogy mivel [a] *tragerek* a németeknél többnyire goromba s mosdatlan szájú emberek, ez okból nevezték a németekhez közel lakó magyarok az olyan illetlen s csúnya beszédet *trágár-beszédnek*« (6 : 114—115.). — Helyesen mutat rá a *billikom* (= nagy pohár) szónak a *willkommen*-ből, illetőleg *willkommebecher*-ből való származására (8 : 101. és 12 : 18.). — Sikerült ötlete, hogy a *fukar* (hajdan am. *publicanus*, azaz: bérlő, vámos) szó az augsburgi *Fuggerek* családi nevéből eredhetett (6 : 114.). — Stb.

Azután följegyezhetjük róla, hogy az érintkező nyelveket nemcsak forrásnak használja etymológiáiban, hanem felvilágosító analog példákat is idéz belőlük. Hogy teszem szerinte a

szárca madárnévben a már kiveszett *szár* = *kopasz* mellék-név lappang, kicsinyítő képzővel ellátva, tehát tulajdonképpen am. *calvulus* v. *calvula*, szláv hasonló példával teszi lehetőbbé, t. i. a tót *liszka* (= *szárca*) ugyanazon jelentésű szó példájával, amely a *liszi* = *calvus* melléknévből való és etymonja szerint am. *calva* (8:171.). — Van rá eset, hogy az idegen példa részéről egyenes külső hatásra következett a magyar szónak létrejöttében. Ilyen teszem a *néhai* melléknév keletkezéséről adott magyarázata. Előrebocsátván, hogy a régi magyarok meghalt embertársukat többnyire *szegénynek* mondták, megállapítja, hogy mintegy kétszáz esztendeje a halottnak új neve támadt nálunk a *néhai*-ban. Ámde ez nem származhatott a közönséges *néha* határozószótól, amely *nonnunquam*, *interdum*, olykor értelmű. Ő tehát akkép vélekedik, hogy a tót *nyebohi* szülte meg a *néhai* nevezetet. Ez ugyan a tótoknál jelenleg am. *defunctus*, *mortuus*, meghalt; csakhogy hajdan annyit tett, mint *pauper*, *egenus*, szegény (8:137.).

Az idegen analógiák említésével kapcsolatban külön kiemelni valónak tartom, hogy Sándor István, mint afféle oknyomozó etymologus egyáltalában nagy igyekezettel szereti származtatásait világos analógiákkal, vagyis hasonló példákkal erősíteni. Bizonyítják a következő értelmezései:

A *szelencze* állítása szerint épen úgy eredt a tót *szolnicá*-ból, mint a *medence* *medjennicá*-ból s *kemence* *kamenicá*-ból (6:115.). — Hogy az *éjtszaka* etymonja igazában nem *nox*, éj, hanem *per noctem*, azaz: éjen át, tanusítják a *napot-szaka*, *hetetszaka*, *esztendőszaka*, *teletszaka* s hasonló kifejezések (8:151.). — Hogy a *Balaton* tó neve csakugyan a szláv *blato* = sár szóból eredt, bizonyítja a *Fertő* tónévnek analógiájával, amely eredete szerint szintén sarat jelent (4:212.). — A *jérce* hasonló mód származott a tót *jaricá*-ból, valamint *jerke* (= *agna*) a *jarká*-ból és *szuka* (= *canis femina*) a *szuká*-ból, vagyis inkább *pszuká*-ból (10:55.). — Stb.

Csupán egy forrás van, melynek értékét Sándor nem becsülte meg érdeme szerint szómagyarázataiban: a népnyelv. De azért erről se mondhatni, hogy semmibe sem vette volna, mert ritkábban ugyan, de idéz a nép nyelvéből is bizonyító v. erősítő példákat. Így a *szor-szer-ször* ragnak a *series*, *ordo*, *sor*, *rend* értelmű *szer* főnévből való származását a duna-

melléki tájakon még élő *háromszer, hatszer, százszer* népi szóalakokkal igazolja (8: 133.). — A *szarvas, farkas* és *sertés* állatnevek eredetét meg a medvét jelentő *talpas* székely tájszóval világosítja meg (hozzátéve, hogy ítéleteként a *farkasnak* nevét a *róka* sokkal jobban megérdemlette volna. 8: 135.). — Gyarmathival szemben, ki a *mál* szót úgy értelmezte, hogy a legszébb része valaminek, annak kimutatására, hogy éppen megfordítva, vagyis a legalábbbbvaló részt jelenti (*rókamál* = a róka hasabőre), a Gyöngyösiből idézte nyelvtörténeti bizonyosság mellett a hegyaljai szőlős hegyeknek ma is járatos *Kómál, Nagymál, Mézesmál* helyi népi neveire is hivatkozik. Ezek — mondja: »csak annyit tesznek mint kőhas, nagyhas, mézeshas [igazában: mell!], vagyis hegynek köves, nagy s mézes hasa« (8: 195—196.). — Hogy a közhasználatból már régen kimult *szár* ősi magyar melléknévnek kopasz az etymonja, annak megállapításával teszi hitelesebbé, hogy az erdélyiek még most is *szárhegyeknek* nevezik egynémely kopasz hegyeiket (10: 3.). — Stb.

Mindent összevéve tehát: megcáfolhatatlan igazság marad, hogy *Sándor István a tudományos magyar szószármaztatás alapvetőjének nevét érdemelte ki magának olyan korban, melyben az etymologia még jobbadán a képzelet szabad játéka volt mindenfelé.*

Igen csodálni való lenne ha Sándor, kit nyelvünknek majd minden legkisebb ügye-dolga érdekelt, azon nagy kérdés iránt, mely a korabeli magyar nyelvészeket leginkább izgatta s fárasztotta, nem mutatott volna érdeklődést. A *nyelvhelyesség kérdését* értem. Azon kor magyar nyelvészetének főként ennek szenvedelmes tárgyalása adja meg általános jellegét. Nemcsak a szoroson nyelvtudományi művek, hanem a folyóiratok és újságok is sorra fejtegetik-elemzik a helyesírás és helyesszólás kiélesített kérdéseit. *Révai* és *Verseghy* izgalmas nyelvhelyességi mérkőzése alig hagyott érintetlenül csak egy valamire való írónkat is. Pártokra oszoltak, s a vezérek nagy háborúját a kisebb harcosok csatározásai tették változatosabbá.

Hogy ilyen körülmények között a »nyelvünk jobb esmértetését« kereső Sándor néma tudott volna maradni, szinte hihetetlen. Nem is maradt néma. Személyeskedés nélkül, általánosságban, de nyomatékosan elég sokszor beleszólt az izgató vitába, nyelvi tudásának, biztos ítéletének és józan mérsékletének legtöbbszörre elismerésre méltó jeleit tanusítva.

Azt lehet mondani, hogy *szavaink eredetének és történetének vizsgálata mellett legjobban a nyelvhelyesség kérdéseivel szeretett foglalkozni Sándor István*. A Sokféle apró nyelvészeti cikkeinek legalább egyharmadát a helyesírásról és helyesszólásról való ötletei s ítéletei teszik.

Ezeket fontra vetve, láthatjuk, hogy igen helyes álláspontot foglalt el kora legizgatóbb nyelvi vitájában. Nem állott föltétlenül sem Révai, sem Versegly mellé, hanem a legjobbat választva: középen tartott. Nem fogadta el Révaitól »unica magistra tutissima« (= egyetlen legbiztosabb tanítómester) gyanánt a »veneranda antiquitas«-t (= tiszteletreméltó régiséget); de nem hódolt meg Versegly élő nyelvszokásának sem »a nyelv rendbeszedésében.« Átvette mindegyiktől a jót és túlzásaiktól lehetőleg óvakodott. Az volt a felfogása, hogy erények és hibák egyformán vannak mind a régi, mind az élő nyelvben. Álláspontját legtalálóbban jellemzi a következő általános nyilatkozata: »A való, hogy a hajdaniak a mostaniaknál sokakat jobban ejtettek; de hogy az újak a régieknél ismét sokakat helyesebben mondanak s neveznek, az is igaz. Sok szabad volt a mi nyelvünkben régenten, ami most tilos; ellenben sokat lehet már most mondani, ami annak előtte hibásnak tartatott« (6: 193.). Tagadhatatlanul olyan kifogástalan ez a megállapítás, mintha csak ma fogalmazták volna.

Egyéb általánosabb nyelvhelyességi nézetetei a következők:

A legtöbb hibás szó szerinte csak némely környéken hallható, mert egybűt jól ejtik. Vannak azonban olyanok is, melyek az egész hazában közönségesek. Akadnak továbbá olyanok, melyek nem látszanak hibásaknak, mert régtől fogva élünk velük; de ha megvizsgáljuk őket, észre vesszük, hogy mégse legjobb az ejtésük. Mindamellet némelyeket nem lehet többé hibásaknak mondani, noha eleinten azok voltak is, mert már igen régen helyben vannak hagyva (7: 165—166.). Sokan azt tartják nálunk, hogy a köznép (= az adózó és földművelő polgárság) beszél legtisztábban; ennél fogva az írás nyelvének a közember nyelvével kellene megegyeznie. Hogy az országnak egyik tája igen gyakran jobban beszél a másiknál, tudva vagy; de hogy akármely tájbeli közember nyelve beilljen az írás nyelvének, arról kételkedik. Megengedi, hogy a paraszt sokszor jól ejti azt, amit a polgár, vagy nemes rosszul szokott

mondani; de viszont az is igaz, hogy sokat durván ejt, illetlenül összezavar s nevetséges módon farag új szavakat és közmondásokat; a rosszul tulajdonított és szerzett szók mind tőle valók (8:157.). Tudós emberek tapasztalata szerint valamely nemzet karakterét, alkalmas voltát, esze s elméje erejét semiből se lehet jobban megismerni, mint nemzeti közmondásaiból. Ép ezért nagy válogatással kellene velük élnünk; közembereinknek ugyanis sok ostoba közmondása van. Némelyek, mint B. Szabó és Dugonits fölötte megterhelték könyveiket ilyenfélékkel (4:125.). Vélekedése szerint hiába tulajdonítja nálunk ez vagy az a környék, hogy ő van a legjobb vagy — ami még több — a jó magyarságnak egyedül birtokában,¹ mert nincs az a tájék, hol egyben-másban ellene ne vétkezne. Voltak és vannak még most is színtoly jó magyarok a Dunán innen és túl, mint a Tiszán túl és Erdélyben. Ha igaz volna, amit némelyek állítottak, hogy a legtisztább magyar nyelv ott található, ahol nemzetünk között semmi idegen nyelvű nem lakik, akkor bizony csupán a jázság és kúnság dicsekedhetnék azzal (10:80.). Helytelen az olyféle vitatás, hogy a született debreczeni, vagy kecskeméti jól és szépen, illetőleg jobban és szebben beszél magyarul (mert e helyeken tisztán magyarok laknak), mint a pesti, váci, egri, győri, vagy pécsi, mert ezekben a magyar némettel, tóttal, vagy ráccal lakik együtt. A jó magyarság szerinte nem köttetett eme, vagy ama helyhez. Lám Kőszeg Faludiban megmutatta, hogy ő is szülhet jól beszélő magyart, Nagyszombat is Káldiban (10:18—19.) Stb.

Ami már most az egyes nyelvhelyességi kérdéseket illeti, ezeknek eldöntésében *Sándor István nagyon helyesen egyesíti Révainak nyelvtörténeti és etymologiai, meg Verseghynek nyelvszokásbeli és logikai szempontjait*; hol az egyik, hol a másik szerint ítél; és ha téved is többször, tagadhatatlanul nem esik akkora túlzásokba, mint ezek.

Nyelvtörténeti tekintéllyel dönt teszem a *tegez* szónak hibás használatáról. Sok magyar író ezt elég gondatlanul majd kéz íj (= arcus), majd pedig ideg (= nervus) értelemben vette; sőt megvallja, hogy ő maga is elkövette vagy kétszer ezt a hibát. Ámde, hogy a *tegez*-nek igazi értelme: p u z d r a, vagyis

¹ Találó megjegyzése: »Valamint egyéb nemzeteknek, úgy nékiünk is vannak tulajdon gaszkónyi kérkedékenyink« (10:80.).

nyitók, kitetszik a többi között Pesti Gábornak eme verséből: »Kérlek, vedd jól eszedbe és tedd el bé *tegzedbe*«; meg Gyöngyösinek következő sorából is: »*Tegez* van oldalán, mely rakva nyilakkal« (8:91.).

Etymologiai okból hozza ki, hogy a *csákó*, vagy *csákó-süveg* nincs helyesen magyarul mondva, mert igazában *csák*-nak kellene mondanunk. A magyar süvegesek és szabók igen jól tudják, hogy a *csák*: 1. a süvegből hegyesen ki-metszett darab, melyet olykor hátul lebocsátanak; 2. a dolmánynak elülről való hegyes vége (4:128.).

Az élő nyelvszokásra hivatkozik, mikor például azt bizonyítja, hogy a *kecskebak*-ot jobban *bakkecské*-nek kellene neveznünk, mert — úgymond: »soha nem mondjuk *disznó*-kan, *disznó*-emse, *szarvas*-hím, *eb*-nőstény, hanem: *kan*-*disznó*, *emse*-*disznó*, *hím*-*szarvas*, *nőstény*-*eb*« (8:180—181.).

Egyszerű logikával, vagyis: okoskodással állapítja meg, hogy teszem Pápai szótára az *emendare*, *corrigere* igéket helytelenül magyarázza *jobbítani*-val. Azt kérdi: hogy lehetne a vétket *jobbítani*, mikor *jónak* soha nem mondható? Ha valaki *jobbít* valamit, az, ha jóból nem is, de legalább a túrhetéből csinál jobbat. Ő tehát azt tartja, hogy *emendare* inkább *javítani*, azaz: *javítani*, hogysen: *jobbítani*. Ugyanezen okból szerinte a *fenyítékház* is rosszul neveztetett *jobbítóház*-nak, mert a rossz erkölcsűeket nem a *jobbulásért* küldik bele, hanem a *javulásért* (8:115—116.).

Több esetben azonban nem egy, hanem két szempontból nézi és bírálja a kérdéseket:

Így a *leszállani*, *alászállani* igék helyességének ügyét a nyelvtörténetből és a nyelvszokásból tisztázza. Némelyek ezeknek »jó magyarságát« kétségbe vonták, mert a *szállás* már magában véve is am. *descensus*. Csakhogy szerinte mivel egyrészt Gyöngyösi Kemény Jánosának elején ez van: »Múzsám a murányi hegyek tetejéről . . . *szálly le*«; s mivel másrészt a Hísekegyben jól mondjuk: »*Szálla alá* poklokra« és közbeszédünkben: »A hajóból *kiszállott*«: — következőleg »azok nem mondatnak épen rosszul« (8:130.).

Etymológiával bizonyítja s az élő nyelvszokással erősíti, hogy a *pixis* magyarban »sokkal jobban mondatik« *tobáktartó*-nak, mint *szelencé*-nek, mert 1. az utóbbi a tót *szolnicá*-ból eredt, amely am. sótartó; és mert 2. a *tobáktartó*-hoz sok

jóféle magyar szó még most is hasonlít, úgymint: *sótartó*, *gyertyatartó*, *téntatartó* stb. (6 : 115.).

Logikai bizonyossággal s az élő nyelvből vette példával igazolja, hogy a *felséges* cím tulajdonképpen csak az ország urát illeti; tehát vétenek, kik a fejedelem rokonait is ezzel tisztelik meg. Ugyanis a) az ország csak *egy felséget* ismer; azután b) *szentséges* is csak a római pápa (10:9—10.). Stb.

Megjegyezni való, hogy a négy döntő szempont közül leggyakrabban átlag a történetivel és az etymologiaival él. Ebben Révaihoz közeledik; valamint ennek, úgy neki is érdeme, hogy e szempontokat döntő tekintélynek tette meg a nyelv-helyesség ügyeiben, még pedig egyoldalúság nélkül és nagyobb mérséklettel!

Hogy immár érdekesebb s értékesebb illetén megállapításait is bemutassam, külön sorolom el röviden a helyesírásra és külön a helyesszólásra vonatkozó észrevételeit s ítéleteit:

Főntebb szó volt már róla, hogy helyesírásunknak történeti fejlődéséről az egy Révain kívül senkinek sem volt az ő korában áttekinthetőbb alapos ismerete, mint Sándor Istvánnak. Eleve is valószínű tehát az a következtetés, hogy a magyar orthographiának nemcsak multja, hanem jelene és jövője iránt is érdeklődött. S vólaban mindig nagy szeretettel foglalkozik helyesírásunk hibáival, a jövőre meg életrevaló javítástervekkel áll elő.

Így egyebek közt észreveszi, hogy nyelvünknek mostani írása fölötté meg van terhelve ékezetekkel; hozzá még legutóbb új *ő*-vel és *ű*-vel szaporították meg; sőt Verseghy még egy *ë*-t kíván. Nem tudja szüksége van-e nyelvünknek erre a sok »vonásolás«-ra [= ékezésre], mert ő úgy látja, hogy más nyelveknek is megvannak a hosszú és rövid magánhangzóik, még sem élnek (kevés kivétellel) ezen vonásolással. Ennek haszna egyesegyedül csak a magyar nyelvet tanulókra nézve van. Pesti meséiben legkisebb accentust sem használt. Ez által a sok ékezés által az írás nehezebben esik, tovább tart, de leginkább a könyvnyomtatókra nézve terhes. S ezzel végre is azt érjük el, hogy a magyar nyelvnek jó írása époly nehéz lesz, mint a sínaiaké. Már pedig az írás módját inkább könnyebbé kellene tennünk, hogy sem nehezebbé (4 : 121—122.). Mi a magánhangzót a két mássalhangzó előtt igen gyakran szükség nélkül is ékezzük, pl. *bólt*, *fólt*, *tóldoz* stb. Szerinte

az *l* előtt írott *o* soha sem kíván ékezetet. Igaz, hogy a palócok is megnyújtják, csakhogy ők az *l*-t ki szokták hagyni imígy: *bót, fót, tódoz* (10 : 53.). Az *sz*-nek helyében *z*-vel való régi írásmódot csupán azoknak engedné meg nemesi nevük kiírásábn, kiknek neveik régi nemesleveleikben is így irattak ki; de a vármegyék neveit most is így írni: *Zala, Zabolch, Zathmár* »merő affectatio minden okos ok nélkül« (8 : 125.). Némelyek az *egy*-nek és a *nagy*-nak minden változatát és származékát csak egy *gy*-vel írják. Ezt ő helytelen eljárásnak tartja. Az *egyez*-t például szerinte két *gy*-vel kellene írunk; azonban *egyéb, egyebütt, egyedül, egyenes* stb. jól vannak írva, mert ezeket senki se mondja dupla *gy*-vel. Ilyenekben — azt tartja — vigyáznunk kellene, miként mondatnak ki közönségesen; mert ha mindent gyökeréhez képest kellett kimondanunk és írunk, akkor *urat, urnak, uraink, urával, urától*, valamint *tudom, tudomány, tudakozni* stb. nem jól volna mondva és írva, mivel ezeket az *úr*-hoz, és *túd*-hoz képest hosszan kellene ejtenünk (4 : 120–121.). Viszont azonban másutt hiábavalónak mondja az *n* betűnek kettőztetését ilyenekben: *bann, benn* (10 : 6.), meg effélékben: *fullánk, segítség, okossan, ékessen, gyulladni* stb. (10 : 26.). Ebből látható, hogy Sándor a helyesírásban is középuton igyekezett járni Révai és Versegly túlzó felfogásai között.

Említésre méltók még a következő orthographiai észrevételei:

Érdekességénél fogva elsőnek említem, mikép vélekedik az idegen személy-, ország- és városnevek írásáról. Az neki az álláspontja, hogy most még, mikor nálunk külföldi nyelveket igen kevesen értenek, jó volna az idegen neveket magyarosan írni, (pl. így: *Lajbnic, Voltér, Ruszó, Svájc, Piacsenza* stb.), főleg az újságokban. Az idegen nyelveket értők nem hiszik el, menyire visszatetszik az ilyen neveknek olvasása azoknak, kik ama nyelvekben jártatlanok. Már pedig a mostani magyar újságok olvasóinak legnagyobb részét bizvást olyanoknak tart-hatjuk, kik ezeket a »vendégnyelveket« nem értik. Ugyanezen okból az országok s városok deák neveit is magyarul írjuk ki (6 : 123–124.). Hagyjuk el a városok neveiből a sok *ia*-t s a nemzetekéből az *us*-t; mondjuk *Iglávia, Krakkóvia, Varsóvia* stb. meg *Dánus, Svekus, Russzus* stb. helyett *Igló, Krakkó, Varsó* stb. és *dán, svéd, orosz* stb. (4 : 234.). A nemzetek

neveit mint mellékneveket a külföldiek mindig kisbetűvel írják; de a magyarok csak kevesen követik. Szerinte bármiféle melléknevet kisbetűvel illik kezdeni, hacsak nincsen pont után (4:124.). Az ilyen igekötős összetételekben mint *által-látom*, *el-adom*, *ki-tolom* stb. a kötőjelet egészen elhagyandónak gondolja még akkor is, ha az igekötő hátrakerül (4:123—124.). Úgy hiszi, hogy el fog jönni az idő, mikor íróink el fogják hagyni a betűkihagyás jelét ilyenekben: 's, a', ama', eme', 'sa't. (10:6.). Igen életrevaló javallása, hogy a helyesírásen teendő változtatásokat legcélszerűbb volna a magyar szótárnak jövő kiadásában megvalósítani. Hogy ez igen alkalmas mód lenne, bizonyítja Tsétsi tisztább orthographiájával, amely Pápai szótárának első kiadása révén terjedt el az egész országban (4:123.). Stb.

A helyesszólásra vonatkozó érdekesebb megjegyzései és döntései közül álljanak itt mutatóban ezek:

A natió-t és a familiát eddig egyfélekép neveztük *nemzet*-nek v. *nemzetség*-nek. Mivel azonban ezek eltérő dolgok, azért meg kellene őket egymástól különböztetnünk így: *nem* = genus; *nemzés* = generatio; *nemzet* = natio; *nemzetség* = familia. Ez oknál fogva *emberi nemzet* nincs jól mondva, mert *emberi nem*-nek kell mondani (6:131.). — *Mesterremek* v. *mesteri remek* am. opus magistrale, specimen artificii. Némelyek újabban *remekmunká*-nak mondják, vagy csupán *remek*-nek, de helytelenül. A *remek* ugyanis eleinknél csak annyit tett, mint frustum, stück, darab, s így a *remekmunka* csupán annyit tehet, mint darabmunka. Ezért mondatott hajdan *remek hús*, azaz: egy darab hús. Ez Pesti fabuláiban többször előkerül; Tinódi is *szalonnaremek*-et emleget, vagyis: szalonnadarab-ot; a szentírás legrégebb fordításában meg *remek ón* am. darab ón (8:93.). — A desperatio-t az őseink megtérítésén dolgozó keresztény papok az Isten irgalmáról való *kétségbenesés*-nek nevezték el. Ez a kifejezés jó lehet a keresztény katekizmusra nézve. Minthogy azonban ha valaki valamiről egyszer reményét veszti, desperat, nem kételkedik többé, hanem bizonyosnak hiszi boldogtalanságát: ennél fogva jobb volna *reményvesztés*-nek nevezni (8:93—94.). — A *scire dignum est nobis, quis locus quo spectet* kitévelt sokan ekkép fordítják magyarra: illendő, hogy tudjuk, mely helység hová tartozandó. Ám hogy itten az *illendő* és *tartozandó* helyében *illő*-nek és *tartozó*-nak kellene lenni, az

bizonyos, mert az előbbieket igazán csak a jövődőről lehet mondani. Ugyanígy a *hajlandó* helyében is jobb volna a *hajló*, v. *hajlékony* (8:95.). — A *peccatum originale* sem jól mondatik *eredendő bűn*-nek, mert *eredeti bűn*-nek kellene mondanivaló. Ellenben igen jól szólunk, mikor azt mondjuk: *e világon nincs semmi maradandó, minden mulandó s változandó*, — mert a világ javainak jövődő sorsáról emlékezünk (8:95.). — Némely tudóskák rossznak találták a *földművelés*, *nyelvművelés* szavakat, mert helytelenül azt vélték, hogy *mívelni* am. csi-nálni, facere, holott igazában am. elaborare, dolgozni valamiből. Azután a *földművelés*-t már Pesti G. is említi, aki bizony nem volt az első, ki ezt az összetett szót kitalálta¹ (8:99.). — A *tiszt* szóval ma akkor is élünk, mikor nem a hivatal-t, hanem a hivatalbéli-t akarjuk jelenteni, pl. *haditiszt*, *sóttiszt*, *az uraság tisztjei* stb. Ám hogy ez az alkalmazás csak visszaélés útján csúszott be nyelvünkbe, kitetszik abból is, mert legrégebbi könyveinkben az *officialis* mindenkor *tisztartó* v. *tisztviselő* (8:179.). — Némely magyar írók a *keresztény*-t *kresztján*-ból eredettnak tartván, tótosnak állítják s ez okból inkább *keresztény*-nek írják és mondják. A régebbi könyveinkben mindenütt csak *keresztény*-re akadunk. Egyébként pedig szerinte a *kereszt*-nek akármilyen farkot adunk is, mindenkor csak korcsos és kölcsönözött szavunk marad (18:180.). — Stb.

Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy Sándor a nyelv-helyesség kérdéseinek tárgyalásában helyes felfogása és mérséklete mellett is megbotlott olykor-olykor. Hiszen kortársai sokkal többször és nagyobbakat hibáztak! Van bizony rá néhány eset, mikor ő is elfogultan, sőt egyenesen hibásan ítél: midőn teszem túlzó logikai alapon nyilvánvaló magyar sajátosságokat helytelenített. Például a *mennykő* és a *földindulás* ősrégi szavainkból azt állítja, hogy csupán tudatlanságból érkeztek nyelvünkbe s könnyen alkalmat adhatnak az idegeneknek a kicsúfolásunkra. Az előbbi helyett *villám*-mal, az utóbbi helyett meg *földingás*-sal kellene helyesen élnünk, mert — amint okát adja: »*mennykő* nem adatik, s a *föld meg nem indul*, mikor inog.« Ugyanígyen tudatlanság-szülte szavak még hite szerint

¹ A NyUSz. (II.) tévesen azt állítja róla, hogy először Bél-Cellariusnál (1719. Lib. mem.) került elő.

a *selyemposztó*, *selyemkalap*, *vásárfi*, *asztalfia*, *ablakfia*, *szájpadlása*, *királyszín*, *császármadár* különleges magyar kifejezések is (4 : 118—119.). — Túlzó etymologiai felfogással kárhoztatja az *agyonszúr* és *agyonöl* közkeletű igéket is. Aki érti szerinte, mit tesz az *agy*, igazat fog neki adni abban, hogy ezeket nem jól mondják (4 : 125.). — Vagy teszem reámutatván, hogy a *jámbor* név a *jó ember* ivadéka, következménykép így okozódik helytelenül: »Ebből kitetszik, melly illetlen szóllások légyenek ezek: *jámbor eb*, *ló*, *macska* stb. a *szelid* helyében« (7 : 200.). — Az *erdő*- és *szőlőpásztor* kifejezéseket is helyteleníti, még pedig azért, mert szerinte pásztornak csak azt lehet méltán nevezni, ki élő állatokat legeltet (8 : 96.). — A *kávémag*-nak *kávébab* elnevezését meg azon okból hibáztatja, mivel a *bab*bal nincs semmi hasonlósága (8 : 103.). — Ezen és hasonló túlzásai és hibái mindamellett nem oly nagy számuak és nem olyan kirivók, hogy sokat levonnának a nyelvhelyesség kérdéseinek eldöntésében szerzett, meggyőző példákkal bizonyítottam érdemeiből.

A végső következtetésünk tehát csakis az lehet, hogy Sándor ama tetteivel, mellyel a nyelvhelyesség vitás ügyeibe döntő biznyságnak vitte bele a nyelvtörténeti és etymologiai szempontokat, egy színvonalra jutott Révaival; avval az eljárásával pedig, hogy ezekhez még Versegheynek logikai és nyelvszokásbeli szempontjait is hozzávéve — több oldalúan és mérséklettel ítelt a fölmerült kérdésekről, mind a két nagynevű kortársa fölé emelkedett. Joggal lehet állítani, hogy a *nyelvhelyesség kérdéseiben abban a korban ő foglalta el a maival leginkább egyező: helyes álláspontot.*

Sándor István nyelvészkedésének egyik szerves része a purizmus (: nyelvtisztító törekvés) is. Révai nem volt purista, sőt az Antiquitates-ben határozottan elítélőleg nyilatkozott a purizmusról. Verseghe még nagyobb ellenségének bizonyította magát. Felelet-ében; Sándor ellenben *rendkívül erős és lelkes purista, mondhatnám: egyike kora legtúlzóbb magyar puristáinak.* S ebbeli nagy buzgalma nem az idegen szavainkról végzett beható tanulmányából fakadt, nem is a helyesszólás törvényeit nyomozó igyekezetéből fejlődött ki (ezeknek csak kevés részük volt purizmusának kifejlesztésében), hanem egészen külön eső okban keresendő. Ezt csupán az az egyetlen tapasztalatunk is kétségtelessé teszi, hogy purizmusának világos tanuilei már a Sok-

félének első darabjaiban is jelentkeznek, vagyis: mielőtt még alaposabb magyar nyelvi kutatásokat végzett volna!

Mik voltak tehát azon különleges okok, melyek Sándornak nyelvtisztító törekvését fölkellették s állandó szokássá fejlesztették?

Kettőt kell főképp megjelölnöm: egy közelebbit és egy távolabbt.

A közelebbi ok Ráth Mátyás Magyar Hirmondó-ja. Ennek Sándor mindjárt megindulta (1780) óta buzgó olvasója volt. Nemcsak azért becsülte nagyra, mert jó izlést tapasztalt a szerkesztésében, hanem tetszésére volt nyelvtisztító iránya is. Különösen megnyerte pedig a tetszését Ráthnak az 1782. évfolyam 275. lapján a magyar írókhoz intézett következő buzdítása: »Óhajtasom az, hogy idegen szókat, kivált azokat, amelyeket magyarnak nehéz kimondania, ha szinte közbeszédben élnek is vélek, írásban távoztatni igyekezzünk. Más különben óhatatlan lészen nyelvünknek másokkal való elegyedése és végső romlása.« Sándorra, ki a Hirmondó nyelvtisztító irányát már amúgy is imerte, nem tévesztette el közvetlen erős hatását Ráthnak eme buzdítása. Kétségtelen bizonyosága ennek utóbb tett nyilatkozata, melyben egyenesen megvallja, hogy új (»szokatlan«) szavakkal azért él, mivel Ráthnak azon intését, mely az idegen szóknak nyelvünkbe való keveréséről szól, helyesnek és figyelemre méltónak találta (9 : 51).

De egy távolabbi okra is reámutathatok. Ezt a Sokféle 7. darabjában találtam. »A szótalálásról és elnevezésről« szóló itt közölt cikkében (104—105.) egyebek közt főlemlíti, hogy a franciák régtől fogva mindennek új nevet szoktak kedvük szerint adni, különösen pedig azóta, mióta a szabadság és egyenlőség felláztotta őket. Ámde ebben igazában nem a franciák az elsők. Így cselekedtek a régi görögök is: mindennek új nevét találták és szavaiknak számát napról-napra szaporították. Nemcsak a tudományokat és mesterségeket, melyeket Egyiptomban tanultak, nevezték el görög szavakkal (»a mi — veti közbe — igen dicséretes vala«), hanem még a kültöldi országokat, városokat és folyóvizeket is.

Tehát főleg ebben a két okban: Ráth M. Hirmondójában és a görögök s franciák példájában gyökeredzik Sándor Istvánnak purizmusa.

Sajátos egyéni jellemvonása pedig ennek a purizmusnak,

hogy nemcsak az idegen eredetű, hanem a honi rosszul alkotott és tulajdonított szók kiirtására is irányult. Hogy az utóbbiakat is üldözésének tárgyává tette, ennek okát nyelvtörténeti tanulmányaira lehet visszavezetnünk. Ezek ébresztettek föl és erősítették meg benne azt a véleményt, hogy egyrészt idők folyamán »számtalan jóféle szavunkat« elhagytuk s helyükbe »kevésbé jó újakat faragtunk« (8 : 135.); másrészt »a szókönyvírók gyakran a szavaknak más értelmet tulajdonítottak, mintsem azok valóban bírtak ő előttök« (10 : 12).

Idegen szavainkkal szemben — különösen eleinte — a legridegebb álláspontra helyezkedett: nem tett különbséget meghonosodott és vendég szók között, pusztítani valónak ítélte valamennyit. »Idegen szókból faragott szavaink, akárki mit mondjon, mindenkor korcsosak maradnak.« Ezek szerinte nyelvünkben mind kimaradhatnának. Kiirtásuk »csak a jövődő magyar világnak hagyatott« (9 : 51).

Ilyetén rideg álláspontjára megvolt neki a maga szempontjából eléggé érthető s megokolt alapja. Ugyanis szavaink történetét kutatva rájött, hogy az idegen szók nagy részét őseink nem sükségből, hanem »csupa gondatlanságból« fogadták el (8 : 96). »Azokat többnyire a papság, a tót vármegyebeli nemesség s az eleinknek gondatlanságok keverte nyelvünkbe, kik mihelyest valamit nem tudtak magyarul megnevezni, a helyett, hogy sem igyekeztek volna az nyelvökkel érthetőképpen kimondani, inkább a másét fogadták el,« (12 : 4). Továbbá a nyelvünkbeli sükségtelen idegen szók számát nagynak találta Sándor. Azután meg nyelvünknek az idegen szókból való megtisztítását könnyen kivihetőnek gondolta. »Ezeket — mint mondja — mind ki lehet igazán magyarul is tenni, vagy ha némelyek még eddig hibáznának, azokat is fel lehet találni, csak tudósaink ne resteljék fáradságokat« (8 : 92); vagy miként egy másik helyen írja: »Mink ezen idegen szavak nélkül mind az előtt ellehettünk volna, mind pedig mostan ellehettünk, mihelyt akarjuk« (12 : 4).

Utóbb azonban rideg álláspontján valamelyest változtatott s némi engedményeket tett idegen származású szavainknak. Így például az egytaguaknak megkegyelmezett. »Az idegenektől kölcsönözött szavak közt — úgymond — a megtartásra legmértőbbak ama régen bévett egytagú szavak [pl. *baj, bárd, érc, föld, görcs, ház, konty, kóc, kulcs* stb.], mert ezek a

nyelvünkkel türhetőképen megegyeznek, a magyar szájtól könnyen ejthetők, s belőlök a hozzáadás által igen könnyen faraghatni más új szavakat» (8:158.). Később ennél még nagyobb engedményt tett, amikor kimondotta, hogy általában megtartatóknak véli mindazon idegen szavainkat, »mellyeknek az ő idegen voltak vagy nem bizonyos tellyességgel, vagy pedig igaz magyarra való fordíttatások felettébb nehéz» (12:4.). Midőn pedig még utóbb külön csoportba foglalja a »türhetetlen idegen szavak«-at, akkor már mintegy észrevétlenül és akaratlanul általános kegyelmet ad a meghonosodottaknak.

Bárha azonban Sándor István purizmusa idővel mérsékeltebb lett, teljesen soha se szűnt meg, annyira nem, hogy például idegen eredetű szavainkat, tisztán purista szándékból állította egybe. »Én azokat — így szól — csak azért szedtem össze, hogy mivel sok ilyen kölcsönözött szavak helyében birunk hasonlót jelentő más igaz magyar szavakkal, ezekkel élyünk inkább» (12:3—4.). Sőt Toldalék-szókönyvét is bizonyos purista mellécéllal készítette: ezért vette bele azokat az új szavakat is, »mellyeket — mint előbeszédében írja — némelly ahhoz értő tudósink csak imént vezettek bé könyveinkbe» (VI.). Ugyanebben a magyar írók kötelességének hirdeti: »az igaz magyar szavakat a kölcsönözött vagy is korcsos szavainktól megkülönböztetni, s mennyire lehetséges, az ilyen szavak helyében hasonlót jelentő igaz magyar szavakkal élni, vagy, ha ezek hibáznának, újakat feltalálni s bévezetni» (V—VI.). Emellett különösen érdekes megjegyeznünk róla, hogy már 1796-ban, tehát több mint száz évvel ezelőtt olyan munkának szükségét hangoztatja, melyben betűsorban följegyeztetnének szemlátomást észrevehető idegen eredetű szavaink, mindegyik mellett olyan magyar szókkal, melyek az idegeneket idővel kiszoríthatnák (még példákkal is szolgál, hogy — mikép volna ez megvalósítható 4:117—118.). Látnivaló, hogy *Sándor István már magyarító szótárról álmodott.* És bizony száz esztendőnek kellett elmúlnia, míg álma beteljesedett!

Hogy a részletekbe is jobban bevilágítsak, elősorlok itt néhányat a Sokfélében szétszórt nyelvtisztító észrevételei s javallásai közül:

Pesti meséinek ismertetésében főlemlítvén, hogy ez mindíg *rodbeliek*-et ír rodusiak, rodusiánusok v. rodensisek helyett, megrója azokat a magyar írókat, kik még most is

veneciánusokat, amerikánusokat, neápolitánusokat hannóveránusokat és ruszszusokat emlegetnek, mintha »magyarban magyarul« nem nevezhetnék ezen népeket így: *velenceiek*, vagy amint eleink nevezték: *velencések*, *amerikaiak*, *nápolyiak*, *hannóveriak* és *oroszok* (3 : 91.). — Az országok és városok deák neveit minél előbb magyarul ejtsük és írjuk ki (6 : 124.). — Ujságíróink *liver*, *giné* és *rúbel* helyett még mindig *livrát*, *gineát* és *rublát* írnak, mintha bizony a végső *a* betű szükséges volna, hogy a szó magyar legyen. Ez igen deákos szokás (4 : 126.). — Bár ne követnők a franciákat, vagy olaszokat kik töméntelen sok deák szót kevernek nyelvükbe! Ez náluk tűrhető szokás, mert nyelvük amugy is a deákból eredt; de a mienket, amely egészen másféle nyelv, a deák szavak igen megfertőztetik, habár megtörjük őket (8 : 91—92.). — Talán nem volna rossz szerinte a két mássalhangzón kezdődő s a magyar száznak nehezen eső elkerülhetetlen idegen szók, pl. *sváb*, *svéd*, *spanyol*, *stájer*, *Svájc*, *Slézia* stb. elé egy *i* betűt tenni, amint ezt régenten már eleink is megcselekedték, pl. *iskátula*, *iskola*, *ispék*, *ispotály* stb. Ezt ugyan némelyek paraszt szokásnak mondják, de ő úgy véli, hogy a magyar nyelvnek a természete kívánja. A francia nyelv hasonlóképpen jár el (*escalier*, *esclave*, *espace*, *espazier* stb.). Ám ha ezt nem akarjuk tenni, akkor vessünk egy magánhangzót a kezdő két mássalhangzó közé imígy: *sováb*, *sövéd*, *Sovájc* stb. (6 : 110.). — Csodálja, hogy némely írók ilyen korcsos hienc szókat, mint: *kugli*, *fásli*, *másli*, *klázli*, *mantli*, *rékli*, *lajbli* stb. könyvekben említeni mernek, holott már a beszédben is tűrhetetlenek s magyarul egytől-egyig könnyen kitehetők (10 : 66.). — A hónapok nyelvünkben rövidebb magyar nevet kaphatnának, mint ez a németben nem rég megtörtént. Ő mind a tizenkettőre ajánl új neveket, ilyeneket: januárius = *jéghava*, vagy csak *jeges*; februárius = *köd hava*, v. *ködös*; március = *sárhava*, v. *sáros* stb. (3 : 136.). S ezen ajánlatát a heti napokra is kiterjeszti így: hétfő = *elsőnap*, v. *első*; kedd = *másodiknap*, v. *második*; szerda = *harmadiknap*, v. *harmadik* stb. (3 : 137.). — Stb.

Látható ezekből, hogy a purizmus — ha nem is a legértékesebb, de minden bizonnyal érdekes és tanulságos része Sándor István nyelvtudományának. A fontossága főleg kettőben áll: 1. szembeszökően mutatja Sándornak Révaitól és Verseghy-

től független, önálló egyéniségét, és 2. kulcs nagyobb méretű nyelvújításának megértéséhez.

Szóljunk most erről a nyelvújításról.

Már értekezésemnek a bevezetésében kiemeltem, hogy eddig Sándor István nyelvtudományának csupán nyelvújító részéről került bele (főképp Simonyi Magyar nyelve révén!), némi ismeret a művelt köztudatba. A NyUSz. megjelenése (1902) óta ugyan bővült ez az ismeret, mert Szily Kálmán műve egyenként törekedett kimutatni S. szóújításait; ámde hibát követett el avval, hogy a Toldalék-szókönyvet vette főforrásnak, tehát Sándornak azt a munkáját, melybe saját nyílt vallása szerint (l. a Toldalék előbeszédében: VII—VIII. l.) a maga szoros értelemben vehető alkotásai közül csak kevés került, az is akarata ellenére. Igaz, hogy a NyUSz.-nak tavaly megjelent második része már sok hibát és hiányt helyrehozott; de azért még mindig elég sok szó van benne Sándor nevéen, amelyek nem őt illetik; sőt akadnak olyanok is, melyek jogosan őt illetnék, mégis más nevekre vannak elkönyvelve.

Szóval: a művelt magyar köztudat eddig Sándor István-nak csupán a nyelvújításáról tudott valamit, de még ez a kevés tudás sem volt jó alapokra vetve.

Pedig már nála jóval csekélyebb jelentőségű nyelvújítók kerültek behatóbb vizsgálat alá! Az ő nyelvújításáról való ismeretünknel be kellett érniük néhány odavetett sorral és szójegyzékkel,¹ jóllehet még ma is nagyszámú szava él s forog az egész művelt magyar beszédben.

Tőlem, ki Sándornak egész nyelvtudományáról akarok összefüggő tömör képet adni, természetesen senki sem várhatja, hogy értekezésemben az eddigi mulasztást minden kis részre ügyet vető tárgyalással teljesen helyrehozzam; mindamelllett legjobb akarattal rajta vagyok, hogy amint nyelvtudományának már ismertettem ágairól, úgy erről is lehetőség szerint oknyomozó, hű és szerves képet tárjak az érdeklődők elé.

¹ Minden kicsinylő szándék nélkül utalok itt azokra a cikkekre, melyek eddig Sándor I. újításait tárgyalták: Simonyi Zsigmond (Adatok a nyelvújítás történetéhez Nyr. 3: 411.); N.[agyszigethi] K.[álmán] (Sándor István életben maradt szavai Nyr. 15: 215—218.); Zolnai Gyula (Sándor István új szavai Nyr. 21: 209—211.); Simai Ödön (Adatok a magyar nyelvújítás szótárához Nyr. 34: 156—161.); Buzás Győző (A németes összetételek története Nyr. 35: 345—347.); Kiss Ernő (A nyelvújításhoz Nyr. 35: 474—475.).

Fölvetem tehát a kérdéseket: mily forrásból fakadt Sándor nyelvújítása; kitől, vagy kiktől kapott reá ösztönt; mi volt vele a célja; milyenek újító módjai; mekkora újításainak a száma; és mily nagy életben maradt szavainak a mennyisége?

Mielőtt e kérdésekre sorra felelnék, előre bocsátom, hogy Sándor Istvánnak nyelvújítását általában sajtószertű jelenségnek tartom. Hogyis ne volna különös jelenség, mikor az, ki nyelvünk történeti fejlődését, főképp szókincsét oly alaposan átvizsgálta, és ismerte, nyelvújítóvá válik! Hiszen a többi magyar nyelvújítók — kevés kivétellel — főleg azért lettek újítókká, mert nem ismerve nyelvünk régi rejtett kincseit, csak a jelen szegénységét látták! Nem lehet föltennünk, hogy Sándor is, miként a nyelvújítóknak többsége, egyenesen gazdagítani akarta volna a szegénynek vélt magyar nyelvet! Más szóval: az ő nyelvújítása nem fakadhatott ugyanabból a forrásból, melyből a legtöbb nyelvújító társáé.

De hát miből?

Az imént már érintettem, mikor azt állítottam purizmusáról, hogy kulcs nagyobb méretű nyelvújításának megértéséhez. Csakugyan most nyomatékosabban hangoztatom, hogy Sándor István nyelvújítása egyesegyedül purizmusában gyökeredzik, ennek a közvetlen fejleménye. Nyelvtisztító buzgalma nemcsak azt hozta magával, hogy kiszemelje a magyar szókészletnek kivetni való elemeit, hanem egyben azt is eredményezte, hogy a kivetésre ítélt helyébe újakat: jobbakat állítson.

Ám ehhez még külön ösztönzői is voltak. Név szerint rámutathatok kettőre, t. i. *Ráth Mátyásra*, az első magyar újságíróra és *Molnár Jánosra*, a »Régi jeles épületek« szerzőjére (ki — mint már tudjuk — az idegen szók tanulmányozásában is hatással volt reája!). Ezekről vett Sándor közvetlen ösztönt a nyelvújításhoz, mert amint dicsérőleg maga állítja róluk: »Molnár kanonok úr s Ráth Mátyás úr valának eddig a szófaragásban (így nevezi S. a szóalkotást!) nálunk legszerencsésebbek« (8: 92).

Arra a kérdésre, mi volt nyelvújításával a célja, azt felelhetem, hogy egyrészt az idegen eredetű, másrészt a hite szerint hibás alkotású, vagy helytelen jelentéssel ellátott hazai szók helyébe jól alkotott magyar szókat akart forgalomba hozni. Tehát tisztítás volt az egyenes célja, nem pedig gazdagítás, mint a legtöbb korabeli magyar nyelvújítóknak.

Az újításban többféle móddal élt:

Az első az volt, hogy a régi magyar nyelvemlékekben olvasta némely elavult szókat föl akarta eleveníteni. Így például a *barna* és a *kopasz* szók helyében a *szeg* és a *szár* ősrégi mellékneveket szerette volna divatba hozni (4:124.). A *machiná-t* a másra lefoglalt *gépely* szó helyében régi módon *számszer*-nek óhajtotta elnevezni (8:102.). Mivel meggyőződött róla, hogy az *udvari*, *udvariás*, *udvaros* és *udvariság* szavakban »rabképen« követtük a német nyelvet, azt ajánlotta, hogy éljünk helyettük a hajdani szép *nyájas* és *nyájasság* szókkal (10:6.). Megjegyezhetem, hogy ezzel a móddal csak néhány esetben élt és mindössze egy elavult szót tudott állandó forgalomba hozni: a Bécsi-codexben találta *tartalom* szót in halt értelemben.¹

Második újító módja: az eredetinek gondolta egytagú szótöveknek fölelevenítése, mai kifejezéssel: az elvonás v. kikövetkeztetés. Ehhez némi előzetes magyarázat szükséges. Neki, tudnivaló, az volt a hite, hogy legtöbb eredeti szavunk hajdan csak egy tagú vala: »Az eredeti magyar szavaink — írja — többire egytagú szavak valának. A legrégebb igéknek praesentis indicativi tertia persona [a jelentőmódbeli jelen idő harmadik személye] egyszersmind substantivumot [főnevet] is tett« (10:54.). Ámde ma már nem ismeretes az igék legtöbbjének azon egytagú gyökérszava, mert már akkor el voltak hagyva, mikor írni kezdtünk. Következőleg az a gondolata támadt Sándornak, hogy méltó volna eme töveket, »amennyiben rájuk akadhatunk, újra divatba hoznunk.« Még most is élnek a *lak*, *nyom*, *nyál*, *szar*, *szem*, *fül*, *szív*, *öl*, *csók*, *ár*, *borz*, *víg*, *faj*, *hang*, *jegy*, *szer*, *vér* stb., melyekből ezek az igék váltak: *lakni*, *nyomni*, *nyalni*, *szarni*, *szemlélni*, *fülelni*, *szívelni*, *ölelni*, *csókolni*, *áradni*, *borzadni*, *vigadni*, *fajzani*, *hangzani*, *jegyzeni*, *szerzeni*, *vérzeni*. »Miért ne lehetne tehát — állapítja meg végső következtetésképpen — ezen szavainkat is újra feléleszteni, úgymint *ap*, *asz*, *bugy*, *buk*, *bök*, *dag*, *durr*, *fog*, *fogy*, *foly*, *fon*, *von*, *gúny*, *szúny*, mellyekből illy igeszavak eredhettek: *apadni*, *aszni*, *aszalni*, *bugyogni*, *bukni*, *bökni*, *dagadni*,

¹ A Sokféle hat első darabjában ezen értelem még *foglalat*-nak van nevezve; de a 7.-től kezdve már a biblia legrégebb fordítására való hivatkozással: *tartalom*. A NyUSz. szerint Révainak is volt része a *tartalom* elterjesztésében.

durranni, durrogni, fogni, fogyni, folyni, fonni, vonni, gúnyolni, szunnyadni?« (8:188.). Vagyis: mikor Sándor kikövetkeztetéssel élt, abban a hitben volt, hogy az eredeti gyökérszót éleszti föl. Ennek megállapítása azért fontos, mert egyébként könnyen állíthatná róla valaki, hogy német példák szerint járt el.

Ezt az újító módot különben elég gyakran használta, ritkábban egyszerűen, sűrűbben összetételben. Egyszerű ilyenképpen szerzett szavai például: *gúny* (8:188.), *ind* (= stimulus, irritamen 10:53.), *ig* (= ius 7:198.), *telep* (7:237.), *terep* (11:182.), *tév* (= error 11:179.) stb.; összetételei: *bírhely* (8:147.), *evkés* (7:253.), *főzhely* (11:143.), *haskő* (= palakő 9:17.), *járhely* (9:94.), *mércsésze* (9:53.), *mivnap* (7:254.), *nyugnap* (7:255.), *pökfogó* (7:255.), *vágpád* (7:255.), *vetkezhely* (7:256.) stb.

Harmadik újító módja: meglevő analogiák szerint való alkotás összetételben és képzésben egyaránt. Igazság gyanánt kell megállapítanom róla, hogy újításainak többségében nyilvánvalóan alkalmazkodik a köznyelvbeli kész példákhoz. Mikor teszem azon ingadozik: *könyvestár*-nak, vagy *könyvtár*-nak nevezze-e a *bibliotheca*-t, végre az előbbi mellett marad meg, mert »a magyar soha nem szokta mondani: *haltó, vadkert, vízkorsó, borpalack, vajpogácsa*, hanem: *halastó, vadaskert, vizeskorsó, borospalack, vajaspogácsa*« (4:119.). Utóbb azonban már a *könyvtár*- is igazolni tudja a *borház, serház, sóház, élésház, tyúkól, méhkas, tűzkő, mennykő* divatban levő szavak analogiálával (6:192.). Vagy mikor a Bátorinak tulajdonította bibliafordításban a *nemberi* szóalakot olvassa (és egész helyesen a *nő* és *ember* szókból eredett összetételnek magyarázza!), alkalmasnak találja arra, hogy képére a *nőkirály* (= regina), *nőbarát* (= amica), *nőszakács* (= coqua), *nőtáncos* (= saltatrix), *nőtárs* (= socia) összetételeket megalkossa s elfogadásra ajánlja (8:84.). Midőn a *füvészet* szót készíti, előrebocsátja, hogy valamint a *vadászat, halászat, madarászat* nem a vadat, halat, madarat jelenti, hanem az azt megszerző munkát, mesterséget, avagy mulatságot: úgy a *füvészet* is »ha ezt az új szót el akarnók fogadni, nem a füvet jelentené, hanem a füvészet tudományt« (10:14.). Mikor meg a *frutex, staud* e fogalomra a *favacs* szót csinálja, nyomban hozzá teszi igazolásul, hogy »*favacs* egy olyan szó, mint *kövecs*« (8:103.). Stb. Kétségtelen valóság tehát, hogy Sándor igyekszik újításaiban meglevő ana-

logiák szerint eljárni. Hiteles szavainak többségéről bizton el lehet ezt mondanunk.

Mindamellettt helyjel-közzel akad egy-egy szava, melyre valódi analogia nem található; ilyen például a másodperc jelentésre faragta *másony* szó (6:108.); vagy az alabastrom értelmű *fejérvény* (9:8. Látszólagos analogiája a *márvány!*); azután a firneiss-ot tevő *gyántár* (5:248.); stb.

Negyedik újító módja: idegen, még pedig német összetételeknek szolgai fordítása. Ide tartozó összetételei kétfélék. Az egyik (kisebb) rész csak felében való fordítás, amennyiben az egyik tagjuk még idegen, pl. *módi**báb*** (= a mai *divatbáb* 3:154.), *repetíróra* (3:39.), *szabadbillét* (= a mai *szabadjegy* 6:80.), *tromfkocsi* (= diadalszekér 3:154.) stb. Ilyenekkel a Sokfélének jobban csak első darabjaiban él. Másik (nagyobb) rész: a teljes fordítások, aminők teszem: *bérbocsi* (~ lohnkutsche 8:118.), *elővilág* (~ vorwelt 9:124.), *iskolatárs* (~ schulkamerad 7:116.), *kötéltáncos* (~ seiltänzer 6:150.), *mellkép* (~ brustbild 3:181.), *őrmester* (~ wachtmeister 8:180.), *örömlány* (~ freudenmädchen 4:18.), *sétabot* (~ spazierstock 5:34.), *vérrokon* (~ blutsverwandte 8:100.) stb. Érdekes jelenség, hogy Sándor elterjedt összetételeinek nagyobb része ilyenekből került ki. Ámde véleményem szerint ezt a tényt nem szabad egyedül a németes gondolkodás terjedésének rovására írunk, hanem részben abban is kereshetjük az okát, hogy ezen összetételek legtöbbször megfeleltek a magyar szóösszetevés szokott formáinak is.

Végül ötödik újító módja Sándornak csupán idegen szavakra vonatkozik; s abban állott, hogy ezeket részint magyaros hangzással látta el (mintegy: magyarrá gyúrta!), részint azon az alapon, hogy nyelvünk az idegen szókat szereti kurtítani, megrövidítette. Például a *corsett*-et *koros-ra* magyarította (6:85.), a *szardellá*-t *sordély-ra* (5:62.), a *rhabarbarum*-ot *ráborbály-ra* (5:248.), *Bern* város nevét *Berény-re* (12:229.), *Achen*-ét *Ákkony-ra* stb.; az *atomus*-t *atom-ra* (6:107.), *Batavus*-t *bát-ra* (12:222.), *Britannus*-t *brit-re* (12:224.), *Silesius*-t *szül-re* (12:239.) stb. rövidítette. Ezt a módot legfőképp az idegen földrajzi nevek magyarításában alkalmazta.¹

¹ Érdekes, hogyan okolja meg Sándor ezen eljárását: »A magyar — úgymond — rövid szavakat szeret s az idegen hosszú szavakat legottan

Az ő érdeme ugyanis ezeknek — némi túlzásokkal való — megmagyarosítása.

Ezeket a módokon ejtette meg Sándor szóújításait; hogy mekkora terjedelemben, azt részben bajos, részben fölösleges is egész pontossággal megállapítanom; elég annyit megjegyez-nem, hogy több százra menő alkotása maradt.

Nem csekély dicséretére válik, hogy szavait legkevésbé sem akarta másokra erőszakolni. Az volt ugyan a meggyőző-dése, hogy — mint mondja: »a régi jó magyar szavakat méltó tovább is fenntartani, de a korcsosak helyében jó újakat találni nemcsak nem vétek, hanem inkább érdem« (7 : 120.); mindamellét rendkívül szerény volt a maga újításainak aján-lásában; tettetés nélkül hirdette, hogy a maga koholta neveket senkire nem tölja, hanem csak »projektálja«. »Ha — úgymond — nem arra valók, hogy bévétessenek, tehát bizvást marad-janak feledékenységben« (4 : 234.); és ha az övéinél »valaki jobbakat tud találni, az egész magyarság kedvesen veendi« (10 : 36.). Azután nem csupán újításainak ajánlásában volt megnyerően szerény, hanem az új szóknak alkalmazására nézve is rokonérzést keltő helyes álláspontot foglalt el. »Ha ki — mondja — szavakat farag, az a maga munkájában, ha úgy tetszik néki, bizvást élhet velek, de a szókönyvbe bevett szavak közé azokat egyelíteni, az igen nagy bizodalmat jelent, vagy is inkább vakmerő elbizottságot. Legjobb, ha a szókönyvíró, a bé nem vett szavakat (azokat akár ő faragta, akár más valaki) külön adja elő s megrostálásukat a jövő világra bízza« (10 : 12—13.). Ezen helyes álláspontjához képest a maga szó-újításait tudatosan nem is vette bele a Toldalék-ba, hanem külön szándékozott őket — »de csak a jövőben« — elő-adni (Előb. VII.).

Ám szavainak jó része erőszakolás nélkül is csakhamar szárnyra kapott mind az irodalomban, mind a művelt magyar

magától is megrövidíti. Így lett *Brandenburgus*-ból *burgus*, *Cathariná*-ból *Kata*, *Moldavá*-ból *Moldva*, *Moraviá*-ból *Morva* . . . *Zádor*-t [= *Zara*], *Rézen*-t [= *Ratisbona*], *Bodon*-t [= *Viddin*], *Drinápoly*-t, *Korontály*-t [= *Ka-rinthia*], *Szény*-t [= *Segnia*] s több másokat mind feltalálhatni Pethőnek krónikájában, Tserének Entziklopédiájában, Heltainak munkáiban s még némelly régiebb magyar könyvekben« (4 : 234.). Az volt tehát, mint látni-való, a meggyőződése, hogy illetően magyarításaiban történeti analógiák szerint járt el.

beszédben. És habár száz év alatt már több kiesett a forgalomból, mindazonáltal még ma is százon fölül való szava él és forog ajkainkon — alkotójuknak nem kis dicsőségére.

Álljanak itt egy csoportban maig élő szavai:¹

Egyszerű szavak: *angol* (1 : 14.), *bányászni* (10 : 97.), *csempészet* (UL. 372.), *csillagászat* (9 : 54.), *előd* (7 : 177.), *emelyű* (7 : 179.), *forगतag* (7 : 184.), *füvészet* (10 : 14.), *ind* (10 : 53.; ma csak összetételben, pl. *indok*), *kezel* (UL. 452.), *külatás* (UL. 42.) *Lipce* (2 : 112.), *művészet* (10 : 13.; nála am. mesterség), *mellső* (11 : 176.), *oszlopat* (3 : 140.; nála volta-képpen: *képoszlopat* a *csillagászat* analogiájára), *pártatlan* (10 : 21.), *sorsolás* (11 : 171.), *svéd* (4 : 234.), *szélsőség* (9 : 30.), *szobor* (3 : 161.; ez inkább csak felújítás, mert a *szobor* megvan már MA. szótárában is), *telep* (7 : 237.), *terep* (< *terepély* 11 : 182.), *tév* (11 : 179.; most csak összetételben, pl. *tévmentes* = infallibilis), *vonál* (ma: *vónal* [más értelemben], a *fonál* hasonlóságára: »arany vonalak, vagyis darótok« 8 : 249.).

Összetételek: *áruha* (UL. 54.; *áruhás* 4 : 45.), *bérkocsi* (8 : 18.), *betüöntés* (UL. 201.), *betürend* (8 : 44.), *egyházbeszéd* (Kvh., Nyr. 3 : 411.), *egyházmegye* (11 : 204.), *előjáték* (6 : 7.), *éreszobor* (UL. 323.), *félteke* (5 : 235.), *fényüzés* (10 : 95.), *földközitenger* (2 : 152.), *füvészkert* (UL. 88.), *jelkép* (7 : 6.), *kormánysek* (Kvh., Nyr. 3 : 411.), *kézirat* (6 : 7.; talán az *irat* is tőle való, vö. »melly *irat* ki is nyomattatott« 9 : 101.), *könyvtár* (4 : 119.), *kötéltáncos* (6 : 150.), *levélhordó* (UL. 205.), *márványszobor* (UL. 49.), *mellkép* (3 : 181.), *nászdal* (Kvh., Nyr. 3 : 411.), *nyughely* (7 : 255.), *örmester* (8 : 180.), *órszer* (= amulett 7 : 22.), *óslakos* (9 : 54.), *polgárháboru* (UL. 384.), *seborvos* (3 : 65.), *sétahely* (7 : 255.), *sírkert* (5 : 248.), *szarvorrú* (5 : 28.), *szentbeszéd* (Kvh., Nyr. 3 : 411.), *székhely* (7 : 74.), *szinjáték* (7 : 255.), *társnap* és *társhold* (6 : 106.), *tollharc* (4 : 134.), *vendégszakáll* (3 : 6.), *vérrokon* (8 : 100.), *világpolgár* (4 : 73.), *villámhárító* (4 : 23.), *viteldj* (UL., Nyr. 35 : 475.), *zsebkönyv* (UL. 523.), *zsibáros* (UL. 381.).

¹ Összeállításomnak természetesen mind az eredet biztosságára, mind a szavak számára nézve csupán valószínű értéke van. Leghitelesebb szavai a Sokféleből és a Könyvesházból (= Kvh.) valók, kevésbbé megbízhatók a névtelenül megjelent Utazó leveleiből (= UL.) előkerültek. A Sokféle újításait magam kerestem össze, a Kvh. és az UL. új szavait pedig Simonyi Zs. (Nyr. 3 : 411.) és Kiss Ernő (Nyr. 35 : 475.) megállapításai nyomán adom.

Olyan szavai, melyeket a NyUSz. tévesen másoknak tulajdonít: *ásványviz* (1 : 72.), *béreskocsi* (5 : 36.), *földírás* (1 : 68.), *földleírás* (UL. 23. és 7 : 54.), *gúny* (8 : 188.), *iskolatárs* (7 : 16.), *könyvcím* (8 : 193.), *örömléány* (4 : 18.), *rézmetész* (3 : 195.), *sajtóhiba* (»ez is a *sajtó hibája*« 8 : 120.), *szabadbillet* (ma: *szabadjegy* 6 : 80.), *szabvány* (7 : 229.), *szerencsehajhász* (4 : 54.), *szókönyv* (6 : 171.), *tengerszorosa* (6 : 9.), *váltólevél* (2 : 24.), *verőér* (4 : 179.).

A NyUSz.-ből hiányoznak, de hitem szerint több-kevesebb valószínűséggel tőle származnak a következő szók is: *álisten* (10 : 102.), *baromtenyészet* (10 : 93.), *béreskocsi* (11 : 144.), *eredetibűn* (8 : 95.), *esthomály* (11 : 111.), *kincsszomjuság* (9 : 75.), *kocsigyártó* (11 : 144.; a régi nyelvben csak *szekérgyártó* kerül elő!), *levélmásolat* (7 : 164.), *mágnestű* (4 : 167.), *nemzettségfa* (8 : 195.), *nemzőtag* (8 : 195.), *nyelvrokon* (8 : 75.), *óratok* (5 : 52.), *rugókerék* (4 : 167.), *selyemgyártás* (11 : 204.), *sétabot* (5 : 34.), *szeméremtag* (3 : 171.), *Szentföld* (= Palaestina 4 : 232.) *szobainas* (2 : 109.), *szóalkotás* (9 : 30.), *szófaragás* (8 : 91.), *szógyűjtemény* (Told. Előb. IV.), *szókincs* (uo), *szószármaztatás* (8 : 134.), *újszerű* (8 : 173.), *végítélet* (11 : 195.).¹

Sándor Istvánnak sok jó szava nem került közforgalomba, vagy legalább is hosszabb időre nem került bele. Ilyenek például a következők: *álkereskedő* (= *schleichhändler* 7 : 60.), *aggvítész* (= *hadastyán* 9 : 165.), *csecslóhasztó* (= *milchpumpe* 5 : 37.), *cséjjáték* (= *bohózat* 7 : 60.), *hajósvezér* (= *admirális* 1 : 89.), *hazaszeretőség* (= *patriotismus* 4 : 71.), *időhiba* (= *anachronismus* 8 : 210.), *nyomottkép* (= *rézmetset* 4 : 126.), *Seholföldje* (= *Eldorádó* 8 : 132.), *szaporaköltő* (= *improvisator*, *rögtönző* UL. 55.), *szingyémánt* (= *briliánt* 5 : 105.), *szólószerszám* (= *beszélőgép* 6 : 38.), *szóváltó* (= *tolmács* 8 : 245.), *tetszeskedő* (= *coquette* 6 : 136.), *újonkapó* (= *neugerig* 6 : 13.), *vonásolás* (= *ékezés* 4 : 121.), stb. S viszont, mint a fentebbi szóaljstrom mutatja, több kifogásolható újítása közkeletre került. Messzire vezetne, ha még ennek az okait is magyarázni akarnám, azért csupán azon végső általános megállapításra szorítkozom, hogy Sándor nyelvújítása mind céljának s alkotó

¹ Itt jegyzem meg, hogy valószínűen Sándor I. volt az első, aki irodalmunkba az »*úgy néz ki*« (1 : 118.), meg a »*jól néz ki*« (3 : 229.) németességeket bevezette.

módjainak helyességére, mind széleskörű hatására nézve méltóan illeszthető bele maradandó becsű nyelvtudományának keretébe.

Az ezen keretbe eddig rajzoltam kép azonban még kiegészítésre szorul: meg kell ugyanis emlékezni Sándor Istvánnak történeti nyelvészkedéséről is. Ő tudniillik — ha szabad magamat így kifejezmem: — *nem csupán nyelv-historikus hanem historikus-nyelvész is volt.* És mint ilyennek is vannak figyelemre érdemes nyomozásai.

Értekezésem elején már említettem, hogy a magyar nyelven kívül a hazai történelem volt kutatásainak állandó s legkedvesebb tárgya. Ezeknek jobb megismertetéseért fáradott egész életében. A nyelvi fejtegetéseken kívül számos értékes történelmi észrevételt, következtetést és forrásbírálatot olvashatunk tőle a Sokfélében, a »Magyar történeteket illető jegyzeti-«ben (8 : 197—253. és 10 : 88—177.). E nembeli munkásságából pedig bennünket különösen az érdekel, hogy *mint historikus sem tagadja meg nyelvvizsgáló természetét: nyelvi alapon becses történeti következtetéseket tesz.* Egyáltalán el lehet mondani róla, hogy *elsőnek viszi bele a magyar történelmi kutatásba a tudományos nyelvészeti irányt.* Hogy ez való igazság, arra szolgáljanak tanubizonyosságul a következő érdekes megállapításai:

Anonymussal (mint ő nevezi: »Béla levelessé«-vel), akiről Praynál sokkal méltányosabban ítél, többször foglalkozik és mint nagy nyelvtörténeti ismeretekkel bíró ember ennek vizsgálatában sok homályos régi tulajdonnévnek helyes olvasására és megértésére jut. Már fentebb idéztem tőle a *Lelu* és a *Tuhutum* nevek sikerült megfejtését. Itt most még kettőt említek példának, t. i. az *Erdevelu* (vagyis: *Erdély*) és *Geysa* (a Váradi regestrumban: *Gecha*, *Geysa* és *Giecha*) nevekről adott helyes magyarozatát. Az előbbit ügyesen bontja fel két részre: *erdő* + *el*-re és jól állapítja meg, hogy 1. eredete szerint am. *erdön túl: trans silvam*; és 2. hogy »ebből az *erdő*—*el*-ből lett idővel azután: *Erdély*«¹ (8 : 11.). A *Geysa* személynévről elsőben is azt mondja ki, hogy *Gyécsá*-nak olvasandó; azután megállapítja róla, hogy nem pogány hanem keresztény

¹ Ugyanígy állapítja meg, hogy »*Hidelve*, a kolosvári külváros onnan kapott nevet, mert *hidon* túl épült, melly ott a Szamos vizén vagon. *El, elvé, elvöl* annyit tettek egygykor, mint *túl, túl n a n, trans, ultra*« (10 : 48.)

volt (miként *Béla*, azaz: *Albert!*), mert más különben két utóbbi ily nevű királyunk nem viselte volna; végül azon igen valószínű véleményét fejezi ki, hogy »a sz. koronákon találkozó *Geovitza* név is alkalmasént ezzel egy azon név, csakhogy tótosan, vagy inkább rácosan van ejtve, valamint *Miklós: Mikulitza, György: Gyuritza* staf.« (8 : 29. és 12 : 20.). Meggyőzően bizonyítja Anonymusról, hogy született magyarnak kellett vala lennie, mert néhány helyt »a deák beszéd közepében a régi magyar tulajdonneveket magyar dativussal ejti«: *Bunger nec, Eudunec, Edumer nec* stb. (8 : 5.). — A Váradi regestrum tulajdonneveinek beható vizsgálatából (11 : 64—94.) jól hozza ki, hogy személynevekből számos helységnév származott nálunk (11 : 93.). — Hogy a tordai sóbánya már a rómaiak alatt műveltetett, bizonyítja szerinte ezen városnak akkori *Salinae* neve. Hogy pedig Máramarosból már őseink idejéte előtt hordták sőt a Tiszán, igazolja *Szolnok* város tót eredetű nevével, a *Szolnik*-kal, mely az ottani sótartástól származott (8 : 222.). Hogy a felvidéken már őseink ideérkezte előtt a morva és bolgár fejedelmek alatt németek művelték a bányákat, annak szerinte a többi között bizonyító jele lehet az is, hogy a régi tótok a *fodiná-t bavnyá*-nak mondták, amely szó a német *bau* (< *bergbau*)-ból származott (történeli bizonyosága reá az *auf den bau kommen* régi kifejezés, mely egykor annyit tett, mint érc- v. kő bányamunkára íteltetni). Azután bányavárosaink nevei is többnyire német származásuak (10 : 100—101.). — Abból, hogy mind a *bánya*, mind pedig az *akna* szavunk szláv eredetű, azt a helyes következtetést vonja, hogy a magyar s erdélyi érc- és sóbányák már a magyarság bejövetelekor munkában voltak (8 : 222.). — Több helységnévből (*Dornau > Trnava; Frey Stadt > Frasták; Grab > Gurab; Schöne Weise > Senkvice; Krumbach > Korompa; stb.*) kimutatja, hogy valamikor — még a tótok előtt — a pozsonyi hegyek alját s Nyitra és Bars vármegyét egész a Garamig mind németek (a quadusok) lakták, mert számos helységnek a mai tót neve kétségtelenül németből van faragva (10 : 97—98.). — Abból, hogy a tótok lakta vármegyénkben számos olyan helynév akad, melyek Csehországban is megvannak (pl. *Bohumice, Bohuszlavice, Borcsice, Budjin, Hradek, Lehota* stb.), azt hozza ki, hogy hajdan e két nép együtt lakott s csak egy nemzet volt; és hogy vagy a csehek költöztek oda erről a tájról, vagy pedig a mi tótjaink

jöttek ide Csehországból (8 : 222.). — Hogy a Dunántúlt akkor, mikor elődeink Árpáddal ide érkeztek, tótféle nép lakta, azzal találja igazoltnak, hogy »ezen a tájon nemcsak a vizeknek, hegyeknek, erdőknek, hanem még a helységeknek s környékeknek is annyi tótos, vagy legalább tótból eredett neveik vagynak« (11 : 48—49.). — Megállapítja, hogy azt a várat, melyet most magyarul *földvár*-nak hívunk, vagyis a csupán földtöltéssel kerített tótok hajdan *zemlin*-nek nevezték a *zemla* = föld szótól. A híres borteremő megyénknek, *Zemplén*-nek a fő vára is egykor nem így, hanem *Zemlin*-nek mondatott, miként ezt sok régi oklevél és Anonymus is megerősíti (8 : 242.). — Érdekesen fejti ki a régi magyar királyi székhely: *Székesfejérvár* nevének eredetét. Sorban reámutat, hogy a tót fejedelmek hajdani székhelyei többnyire *Bieligrad*-oknak, azaz: fehér vár-aknak neveztettek. Az 1358.-iki krónika azt írja ugyan, hogy Székesfejérvárt Sz. István alapította, ámde ő szerinte itt már Krisztus születése előtt, mielőtt még a rómaiak Pannónia uraivá lettek, a Duna és Dráva között való tótok fejedelme lakott, és egy *Bieligrad* állott. Ebből származott a magyar *Székesfejérvár* (8 : 233.). — A *Lándor*- v. *Nándorfejérvár* névről meg azt tartja, hogy valamely bolgár, rác, vagy görög *Leander*, avagy *Neander* nevű főembertől eredett, ki azt (a várat) »vagy felépítette, vagy helyrehozta, vagy megerősítette vagy legalább sokáig lakta és bírta«¹ (10 : 97.). — Fölötte érdekes, amit Sz. Istvánnak Dithmárnál olvasható *Vaic* nevééről állít. »Hogy *Albertus* — úgymond — hajdan a tótoktól *Bieli*-nek mondatott, s abból származott a mi *Béla* nevünk, az immár bizonyos; de hogy a németek is egykor ezen szentet *Weiss*-nak nevezhették, az onnan látszik, mert a régi csehek *Vacz*-nak s *Vaczek*-nek mondták. Dítmarus is Sz. Istvánt talán azért nevezi *Vaic*-nak mert Sz. Alberttól lévén megkeresztelve, az István név mellé, Albert nevet is nyerhetett. *Vác* városa is valamely Albertnek emlékezetére neveztetett *Vác*-nak tótul: *Vaczov*« (8 : 244.). — Ügyesen mutatja ki, hogy Sz. Istvánnak egyik, a nyitrai káptalan számára 1006-ban adott állítólagos oklevele »csupán egygy tudatlan emberkének költeménye lehet.« Egyéb bizonyosságai között legfőbb a *Paruca*: Pár-ucca (=

¹ Ujabbán Melich J. másképp értelmezi ezen elnevezést (MNY. 5 : 165—167. l.).

Nyitra város külső két uccája) név. Erről biztosan megállapítja, hogy nem olyan régi nevezet, amely már Sz. István idejében fönülehetett volna, mert a deákos pár még a 17. sz.-ban is (pl. Gyöngyösinél) *bokor*-nak mondatott (10:94.). — A *kazár*, *kozár* népnévnek eredetét a szláv *kozár* szóban találja meg, amely kecskepásztor-t jelent (8:232.). Ugyancsak a szlávól fejt meg az *oláh* és az *olasz* elnevezések etymonját (vö. Melich értelmezésével: MNy. 5:434—437.) is illetéknéppen: »*Oláh Vlachus*-nak s azután *Valachus*-nak nevezetett a tót *vlach*-tól, melly szó már a legrégibb időkben tótul annyit tett mint: olasz, Italus. Az *olasz* pedig tótul *Vlach*-nak (< *wlasiti sze* = idestova járni, tekergetni, bujdosni, hordozkodni, költözködni) azért nevezetett, mert egygykor a tót nemzetek között, úgymint Dalmatiában, Pannoniában, Daciában, Moesiában és Sarmatiában kereskedésért csupán az olaszok jártak s keltek. A tót az oláh ot is azért nevezte *Vlach*-nak, mert egygykor az elei Olaszországból eredtek, s mivel majd ide, majd amoda hordozkodott s költözködött. Béla Levelese s Kézai Simon idejében *Valachus*, vagyis *Vlachus* a magyaroktól *Blachus*-nak nevezetett. S ez onnan történt, mert a *v* betű *b* betűvé gyakran elváltozik a magyar szájában« (16:141—142.). — Meggyőzően vitatja, hogy a *székelyek* neve nem különös nemzetnév, hanem közös neve volt a határőrzőknek. Másutt is így neveztek őket, még ha tót, vagy egyéb nemzetből valának is. Így IV. Béla egyik levele a vágmelléki *székelyekről* emlékezik; egy más régi oklevél meg azokról a *székelyekről* tesz említést, kik Morvaország szélén *Székelyfalván* tartózkodtak. Ezt a falut tótul még most is *Szekulának* nevezik (8:231.). — Régi okiratainkban az ágyuknak ezen nevei kerülnek elő: *offnica*, *ztrubnica*, *hubica*. Sándor szerint »az *icza* végezetők kimutatja, hogy a csehek lehettek akkor nálunk a pattantyúsok.« Az első külömben véleményeként talán a német *ofen* szóból eredt, mert mint a kemence lángot okádott; a harmadik pedig tótul és csehül annyit tesz mint száj, s ebből származhatott azután az ágyunak német neve, a *haubitx* (9:105.).

E példákból, melyeket még többekkel tudnék szaporítani, tagadhatatlan valóságképpen következik, hogy Sándor Istvánnak, mint első magyar tudományos historikus-nyelvésznek jjs joggal elismerésre váró érdemei vannak.

Ezzel Sándor nyelvtudományának képét — amint ez a Sokfélében jelentkezik — be is fejezhetném, ha nem volna még

egy ága nyelvészeti munkásságának: a *szótárírás*, melyet nem lehet belőle kiszakítanunk anélkül, hogy észrevehető hézag ne maradjon rajta. Annál inkább is áll ez, mert szótárírása szavaink eredetéről és történetéről tett vizsgálataira vezethető gyökereiben vissza.

Fejtegetéseimben már szó volt róla, hogy Sándor szavaink vizsgálata közben bíráló figyelmét igen helyesen azokra a művekre is kiterjesztette, melyek a múltban a magyar nyelv szókincsét összegyűjtötték, vagyis: szótárainkra. Nyomozta ezeknek a hibáit és hiányait. Reájött, hogy 1. szókönyvrőink számos szónak más értelmet tulajdonítottak, mint amelyet azok ő előttük valóban bírtak (10 : 12.); 2. némelyek közülök azzal vétkeztek, hogy a maguk találta s faragta szókat a többi bevett szavakkal összekeverték (10 : 12.); 3. sok szót kihagytak (8 : 47.). Ez a három ok arra bírta őt, hogy a 18. századnak már a hetvenes éveiben gyűjteni kezdje hallásból és olvasásból a kimaradt, vagy rosszul beillesztett szavakat. Nyelvünk iránt való fölülmulhatatlan szeretetétől sarkallva nagy fáradsággal harminc álló esztendeig folytatta a gyűjtést, amelyet különös figyelemmel idegen eredetű szavainkra is kiterjesztett. Gyűjteménye, amely különösen Páriz Pápai szótárának kiegészítését célozta, 1808-ban jelent meg Bécsben »*Toldalék a magyar-deák szókönyvhez*, a mint végsőszer jött ki 1767-ben és 1801-ben« címmel. Alakja: nyolcadrét; foglalata XVI lap előbeszéd, 502 lap szókönyv és két pótlék: a) »némelly étkeinknek neveik« (503—506.), b) »a természeti hangokból és zörgetésekből eredett igéink« (506—509.).

A Toldalékról már rövid ismertetést írt Melich János a *A magyar szótáriródom c. munkájában* (NyK. 37 : 47—48.). Én sem akarok itt vele kimerítően foglalkozni, mert értekezésemnek általános és összefoglaló jellege nem engedi ezt; tehát csupán a legfőbb szempontokból teszem meg rája bíráló észrevételeimet.

Elsőben is megállapítom, hogy Sándor ama kitűzött célját, mely egyrészt a rosszul alkotott és tulajdonított (=nem igazi értelemmel ellátott) szóknak helyreigazítására, másrészt a meglevő jó szókészletnek kiegészítésére és gyarapítására irányult, teljes mértékben valóra váltotta a Toldalékban. Nemcsak hangyaszorgalmának és bámulatos magyar nyelvi ismeretének, hanem helyes ítéletének és világos értelmező tehetségének is szembe-

szökő jeleit tanusítja benne. A szavakat nagyobb részben latin, kisebbben német nyelvvel értelmezi (többször együttesen is), még pedig elismerésre méltóan többnyire két-három, sőt négy jelentéssel. Végig vizsgáltam értelmezéseit, de szigorú mértékkel mérve se sok kivetni valót találtam közöttük. Azon szók mellé, melyek vagy annyira közönséges használatuak, hogy értelmezésre nem szorulnak; vagy amelyeknek jelentéséről nem bizonyos (elég sok akad ilyen!), nem fűz semmi értelmet. Baróti Szabónak kétes eredetű szavait pedig megokolt óvatosságból Sz. jeggyel látja el.

A Toldalékról mai napig az a helytelen vélemény uralkodik még szakbeli nyelvészek körében is, hogy első sorban és jellegzetesen nyelvújító szótár: 18. századvégi szóújításoknak valóságos repertórium. Nos hát ez tévedés. Igaz ugyan, hogy Sándor előbeszéde szerint: »a többivel együtt azon szavakat is felvette, melyeket némely ahhoz értő tudósaink csak imént vezettek bé könyveinkbe, s melyek pirulás nélkül kezét foghatnak a régiebbekkel« (VI.); csakhogy az is igaz, hogy többet vett föl a régi szavakból és még többet az élő közbeszédből. Éppen ez szerintem az *egyik érdeme, hogy történeti, leíró és újító szótár egyben*, de inkább történeti és leíró, mint újító! Abban azonban Melich Jánosnak nincsen igaza, hogy a nyelvújítás szavaiból alig vett fel valamit, t. i. csupán azokat, melyek B. Szabó Kisded Szótárában előfordulnak, vagy amelyekről ő részletesen írt Sokféléjében (I. NyK. 37 : 248.). Előbeszédének imént idéztem szavai mást bizonyítanak. Vett bizony új szavakat nemcsak Barótitól, hanem sok mástól is, de azért még sem annyit, hogy művét jellegzetesen újító szótárnak lehetne tartani. Hogy pedig a maga kétségtelen szóújításaiból csak kevés csúszott bele könyvébe, az is akarata ellenére, ezt még akkor is elhihetnők neki, ha előbeszédében külön nem bizonykodnék róla; mert a Sokféle 10. darabjában (12. l.) kereken »vakmerő elbizottság«-nak bélyegezte azon szótárírók eljárását, kik a közönséges szók közé a maguk faragta szavakat bele merik elegyíteni.

A *Toldalék* — noha csak kis részben és tágabb értelemben! — az *első nyelvtörténeti szótár irodalmunkban*. A régi szavak egy része mellett ugyanis jelzi a forrást (sajnos, csak az író nevét, munkacím és lapszám nélkül!), ahonnet merítette őket. Jelezte forrásai ezek: a Halotti beszéd és a Margit-legenda,

meg Bátori (a Bécsi-codex), Komjáti, Pesti, Sylvester, Tinódi, Pázmány és Heltai művei. Igaz, hogy nem valami sok; ám a jó akarat nem hiányzott benne, hogy több legyen; mert előbeszédének a vége felé sajnálkozik rajta, hogy csak későn vette észre, milyen helyes lett volna bizonyosságainak előhozása; de sokhoz utóbb már nem tudott hozzáférni. Sándornak ez a tette, hogy történeti irányt hacsak kicsiben is, de belevezette a magyar szótárírásba, mint kezdő lépés¹ kétségtelenül egyik érdemének írható föl, amely méltóan járul egyéb már ismert nyelvtörténeti érdemeihez.

Az igazsághoz hiven nem hallgathatom el, hogy éppen ezt az érdemét követi — mint fényt az árnyék — a Toldalékban ama hibája, hogy az R. jeggyel, vagyis a »régi« jelzővel ellátta szavainak legalább is a fele nem valódi, hanem csak ráfogott régi szó, mert tulajdonképpen a nyelvújítás terméke. Ezek az R. jegyű szók tudniillik részben másoktól, részben magától Sándortól származott afféle visszakövetkeztetések, amelyenkről újításának második módjánál szólottam. Így például az *alkony*, *dics*, *telep* és *úr* szavak Adáminak, a *bék*, *szak*, *rom* meg a Wagner-féle Phraseológiának elvonásai; a *bitó* és a *növendék* Barótié; az *egyed* a Debreczeni grammatikáé; a *futam* Dugonicsé; a *mez* Kalmaré; a *szor* (= angustia) Révaié, stb.; az *éd* (= dulcor), *fegy* (= disciplina), *hű* (= frigus), *ig* (= magnus), *ind* (= motivum), *izz* (= sudor), *károm* (= maledictum), *láz* (= tumulus), *mag* (= altitudo), *rip* (= frustulum), *seb* (= velocitas), *terep* (= spatium), *tév* (= error), *teker* (= epitonium, sróf), *töm* (= multus) stb. szók pedig saját magától eredő kikövetkeztetések.

Ennélfogva azon előbbi állításon, mely szerint a Toldalékba Sándornak kétségtelen szóújításaiból csak néhány csúszott bele, helyre kell igazítanom, jobban mondva: úgy módosítanom, hogy igenis több újítása (t. i. elvonása!) található benne, de ezeket sajátszerűen a R (— égi) szók között kell keresnünk! Mindamellett újra védelmére kelek neki: ismét hangoztatom, hogy amikor ily visszakövetkeztetéseket tett, abban a jó hiszemenben volt, hogy nem újít, hanem csak a régi gyökérszókat éleszti föl.

¹ Igazság szerint ugyan Sándort megelőzve már Baróti is sok régi szót közöl Kisded szótárában; ámde ez nem jöhet számításba, mivel forrásait nem nevezi meg.

Ez a jóhiszemű tévedése — ha ugyan egyáltalán annak nevezhető, mert, mint tudnivaló, kész analógiák szerint járt el! — véleményem szerint igen keveset von le harminc évi fáradságának eredményéből, amely megérdemelt jutalmát részben elérte már akkor, mikor a régebbi idő legjobb magyar szótár-frója, Kresznerics Ferenc elsőrendű forrásnak vállasztotta és használta.

Immár nem üres magasztalás tehát az a dicséret, mellyel Sándor Istvánt elüljáróban illettem, mert sorra kimutattam és számos hiteles bizonyossággal igazoltam, hogy nem méltatlanul állítottam őt a 18. századvég nagy magyar nyelvtudósai közé. Megillető emléket helyreállítani akaró munkámnak java részét elvégezve, jóleső érzéssel foglalhatom most össze bizonyításaimnak eredményét — legvelejében:

Kétségtelen, hogy derekas készültséggel és helyes általános nézetekkel kezdett Sándor István nyelvünk beható tanulmányozásába, főképp szavaink alapos vizsgálatába. A hang- és szótanban számos maig érvényes megállapítást tett; különösen a jelentésváltozásokat a mait igen megközelítő helyes felfogással és módszerrel tárgyalta. A történeti magyar nyelvtudomány alapvetésének érdemében Révaival, kivel egy időben lép fel, kétségbe nem vonhatóan osztozik. Érdekes nyelvemlék-ismeretesei mellett becses nyelvtörténeti megfigyelések származnak tőle; különösen régebbi helyesírásunk fejlődéséről vannak alapos észrevételei; az meg éppen elévülhetetlen érdeme, hogy a nyelvtörténeti bizonyítást beleviszi az etymológiába olyan korban, melyben erről még a művelt nyugaton sem igen tudtak, még kevésbé idehaza. Megírja a magyar nyelvtudomány rövid történetét is. A népnyelv iránt ugyan kissé elfogult, de azért több érdekes sajtóságát jegyzi föl. A finn-ugor összehasonlító nyelvtudományban, amelyben eddig még a nevét sem említették, szintén nem csekély érdemei vannak: ennek a maga korában egyik leglelkesebb hírdetője és mintegy népszerűsítője; elsőnek ír róla magyar nyelven történeti áttekintést; számos lapp és észti szövegyeztetéssel önállóan is bizonyítja e nyelvrokonságot. Idegen, főleg szláv eredetű szavaink tanulmányozásában kortársait messze meghaladó s a mait nem kevésbé megközelítő tudományos módszerrel jár el és maradandó becsű művelődéstörténeti következtetéseket hoz ki. Emellett elsőnek ad áttekintő összefoglalást idegen eredetű szavainkról és elsőnek mutatja ki a kora magyar beszédében s irodalmában divatos vendég-

szókat. Nyelvészkedésének legkedvesebb tárgya a szószármaztatás: ő tudományos magyar etymologia alapvetője; több modern értelemben vehető, nyelvrokonsági, -érintkezési és főképp történeti bizonyságokkal támogatott s meggyőző analogiákkal erősített szómagyarázata maradt. Még a népnyelvet is felhasználja származtatásaiban egyszer-másszor bizonyító forrásnak. A nyelvhelyességi kérdések eldöntésében dicsőreire méltóan egyaránt él Révainak nyelvtörténeti és etymologiai, valamint Verseghynek nyelvszokásbeli és logikai szempontjaival. Talpraesett helyesírási és helyesszólási nézeteket terjeszt; többoldalú és mérsékelt ítéleteivel Révai és Verseghy fölé emelkedik. Az utóbbiakkal szemben, kik ellenségei voltak a nyelvtisztító törekvéseknek, rendkívül erős, sőt túlzó purista. Ezen tulajdonságából fakadt nagyobb méretű nyelvújítása is, amely többnyire helyes módokon sok szóval gazdagította a művelt magyar nyelvet; százon fölül való szava még ma is használatban van. Egyik sajátosága nyelvészkedésének a történelmi etymologizálás; első, ki a magyar történelmi vizsgálatban — figyelemre méltó eredményekkel — meghonosítja a tudományos etymológiát. Mint szótáríró pedig harminc évig tartó hangyaszorgalmú gyűjtéssel régebbi szótárainknak számos hiányát és hibáját hozta helyre; s emellett érdemes példát adott Toldalékjával a történeti, leíró és újító irányokat egyesítő szótárra.

Ezek Sándor István nyelvtudományi munkásságának legfőbb eredményei. Mint észrevehető: csupa magasztalni való érdem és jótulajdonság; hiba és gyarlóság alig van közöttük. Valóban tudva-tudom, hogy értekezésemnek egész eddigi folyamán inkább csak erényeit emeltem ki, míg a gyengéiről aránylag keveset és röviden szólottam. Ámde szántszándékkal jártam így el, mert nem akartam Sándor István nyelvtudományának pusztán rideg boncolója és bírója lenni, hanem első sorban a kegyeletos visszaemlékezés szószólójának és a méltatlanul elfeledett igaz érdemek földelítőjének tisztére vállalkoztam. Úgy hiszem, hogy ezen inkább kegyeletos, mint me-reven bírói eljárásommal az igazságot sem sértettem meg, mert legjobb meggyőződésem szerint csupán való dolgokat állítottam róla.

Mivel azonban Sándor István mintegy testámentom-szerűen maga kívánta, hogy az utódok végezzék el majd dolgainak »megrázogatását«, mert — úgymond: »a velünk élők,

ha barátink, igen is kedveznek s mindenben csudálnak; ha pedig irigyink, mindenben ellenkeznek s gáncsot találnak» (8:89.); és mivel önmaga igazi tudóshoz illő szerénységgel abban a helyes véleményben, hogy a »hibázástól még senki ment nem volt egészen, ha bár egyébként nagy tudós vala is« (8:90.) nyíltan hírdette, hogy »szeretni fogja helyrehozatását« (8:90.) — azért nemcsak nem sértem meg a neki tartozó kegyeletet, hanem éppen a végső akarata szerint járok el, ha itt, érdemeinek összefoglalása után röviden és általánosságban felüllobb hibáit is egybeállítom:

A legnagyobb hibákat ugyanabban ejtette Sándor, amiben szinte legnagyobb érdemei vannak: a szórokonításban és az etymológiában. A sok jó mellett számos hibás, sőt egyenesen délibabos szóegyeztetése s értelmezése akad. Különösen a latin nyelvből vett szórokonításai között találunk több helytelent,¹ olykor még képtelenséget is (pl. latin *sors* > magyar *szeres* > *szereñcs* > *szereñcse* 8:138.; latin *glaucoma* > magyar *alak* 8:162.; német *sarg* > magyar *sír* 10:70.). Eredeti szavainknak régi alakjaira való visszakövetkeztetései nagyobb részben képzeletének merész szülöttei. A magyar nyelv idegen érintkezéseinek megállapításánál szembeálló hibája, hogy a honfoglalás előtt történt török érintkezésről mit sem tud. Az idegeneknek bizonyította szavak között ki-kitűnik néhány eredeti szó is; s viszont az utóbbiak közül többet idegennek akar feltüntetni. Egy-két szóképzést teljesen hibás alapon magyaráz, teszem, hogy az *a*-ra és *asz*-ra végződő eredeti szavaink a valamiben hasonló dolognak nevéből, meg a határozott névelőből alakultak (pl. *csata* < *csat* + *a*, *karika* < *kerék* + *a*, *vita* < *vit* + *a*, *dugasz* < *dug* + *az*, *kopasz* < *kop* + *az*, *szakasz* < *szak* + *az* stb. 10:39. és 43.); vagy hogy a *nyi* végű szóképzője a *nézd* igeformából keletkezett (8:150.). A nyelvhelyességi kérdésekben több esetben hol a nyelvtörténeti, hol a logikai szempont döntő erejét túlozza. A népnyelv iránt meg egy kissé elfogult: a közbeszédben található rosszul alkotott és tulajdonított szókat mind ennek rovására írja. Pu-

¹ Érdekes, hogy még ezeket is igyekszik valamelyeskép megokolni; például így okoskodik: »Valamint *dús* = *praedives*, *opulentus* *deus*-ből eredett, úgy alkalmasént a *hús* is = *caro* *humus*-ból származott, mert a testünk földből lett s azzá is leend újra« (10:32.).

rista buzgalmában szintén túlzásokba csap: korcsosnak itéli majd minden idegenből került szavunkat s még a meghonosodottakat is pusztítani akarja. A szótújításban hibája, hogy összetételeinek nagyobb részét »rabképen« fordítja németből. A szótárszerkesztésben pedig azzal vét, hogy a magától, vagy másoktól eredő gyökérszó-visszakövetkeztetéseket »régi« szavak címmel iktatja bele a magyar szókönyvbe.

Ezeket találtam szembentűnőbb hibáinak.

Ha most már eme tévedéseket erényeivel szemben a bírói mérleg másik csészéjébe vetem, úgy látom: csak kevésbé billentik föl jótulajdonságainak súlyát. Foltoknak foltok ugyan érdemeinek immáron fényes lapján, de sokkal kisebbek, mintsem ezt elhomályosíthatnák. *Tiszta igazságnak derült fel előttünk és mindenha igazság marad, hogy Sándor Istvánnak a 18. századvég nagy magyar nyelvtudósai között van a méltó megillető helye.*

Épen ezen oknál fogva könnyen fölvetetheti valaki a kérdést: milyen kapcsolatban volt e kiváló nyelvkutató kora nyelvtudományával, vagyis: kik voltak rá nagyobb hatással azon idő hazai és külföldi nyelvtudósai közül, és viszont hatott-e ő is kortársaira?

Erre is megfelelek.

A kérdés első részére tulajdonképpen nem kellene külön feleletet adnom, mert bizonyításaim közben már rámutattam azokra a hatásokra, melyeket Sándor a korabeli nyelvtudósoktól vett; mindamelllett összefoglalólag újra emlékezetbe idézem őket:

A hazai nyelvészek közül *Sajnovits, Gyarmathi* és *Révai* hatottak reá nagyobb mértékben. A két előbbi a finn-ugor nyelvrokonság bizonyításában volt példaképe; de önállóságát kimutatta velük szemben, mikor hibáikra rámutatott s a rokonításban való mulasztásaikat pótolni igyekezett. Különösen Gyarmathi »barátjával« többször eredt vitába s »néemly szavakról tőle különböző értelmét nyilván és szabadon kijelentette« (8: 195.). Hogy a nyelvtörténeti kutatásban (főleg eleinte!) utbaigazításaival és szigorúan tudományos módszerével Révai hatott erősebben reá, majdnem bizonyos; ámbátor az is igen valószínű, hogy a hatás kölcsönös volt közöttük. Kétségtelen, hogy Révainak a nyelvtörténeti emlékek és vizsgálatok közzétételében Sándor volt nemcsak egyik bőkezű mecénása, hanem a legkitartóbb ösztönzője is; de emellett még a legapróbb részletekre kiterjedő alapos megfigyeléseivel, főképp szavaink

eredetéről és történetéről való sokoldalú ismereteivel is segíthette barátját. Mert ők a történeti magyar nyelvtudomány alapjainak lerakásában kiegészítették egymás munkáját. Tehetségben és tudománya rendszerességében Révai tagadhatatlanul felülmulta Sándort, ámde a nyelvtörténeti érzék finomságában, szorgalomban s a részletekbe való belemerülésben ez vált ki jobban. Önállóságát, mint mindenkivel, úgy vele szemben is megőrizte Sándor, noha bizonyos, hogy ennek a tudományát tartotta mindig legtöbbré. Gyarmathival elég sokszor vitázott, de Révaival csak ritkábban mert kikezdeni — akkor is többnyire nevének említése nélkül! — talán azért is, mert jól ismerte barátjának ellentmondást nem igen tűrő, érzékeny, epés természetét. A purizmusban, amint már rámutattam, *Ráth Mátyás* volt a tanító mestere Sándornak, valamint a nyelvújításban is ez hatott rája *Molnár Jánossal* egyetemben. Vitája az említeteken kívül sokszor és sokakkal volt, de mindig szinte eszményi tárgyilagossággal. Csupán Kalmár Györggyel szemben volt kíméletlen, de az bőven reászolgált!

A külföldi nyelvktatók közül mindazoktól tanult valamit, akik előtte vagy korában a finn-ugor nyelvrokonsággal behatóbban foglalkoztak; de valamennyi közül legjobban *Schlözer* nyerte meg a tetszését, ugyanaz a *Schlözer*, ki a nyelvrokonításban Gyarmathinak is jóakaró buzdítója s utbaigazítója volt. *Schlözer Allgemeine nordische Geschichte*-jét (1771.) nagy kedveléssel szerette forgatni. Ez keltette föl benne azt a be nem teljesedett vágyát, hogy Sajnovits példájára a finn-ugor népeket fölkeresse és tanulmányozza. De önállósága *Schlözer*rel szemben is sértetlen maradt; s az iránta való nagy tisztelete éppen nem gátolta meg benne, hogy a rokonításban ejtett nagyobb hibáira nyíltan rá ne mutasson. A lapp szövegnyelvtudományokban főleg *Ihre Lexicon Lapponicum*-ját (1780.) használta forrásnak; észt nyelvi rokonításai pedig *Hupelnek Esthnische Sprachlehre*-jével (1780.) kapcsolódnak, ugyanavval a munkával, melyből észt nyelvi ismereteit Révai is merítette.¹

Kérdés már most: hatott-e ő is kortársaira?

Különös, de úgy van: Sándor nagybecsű nyelvviszsgálatai nem tettek korukban észrevehetőbb hatást sem a nyelvtudó-

¹ Nyílt, egyenes természete magyarázza meg, hogy a másoktól átvette állításokat és föltevéseket nem árulta a magáé gyanánt; s midőn

sokra, sem a műveltebb közönségre. Nem szólva a Toldalékról, amely köztetszést aratott, a Sokféle nyelvi cikkeinek csekély, majdnem semmi elismerésben sem volt részük. A nyelvészek hallgatással mellőzték, a Sokféle olvasói pedig nem voltak eléggé érettek arra, hogy becsüket észrevegyék.

Miben van e mellőzésnek a magyarázata?

Véleményem szerint egynél több okban. A legfőbb az, hogy Sándor vizsgálatainak eredményeit nem rendszeres nagy munkában bocsátotta közre, mint ahogy kortársai: Gyarmathi, Révai és Verseghy tették, hanem elaprózva: újság-módra, népszerűen. Közönséges hasonlattal élve úgy mondhatnám, hogy tudásának nagyértékű kincsét nem egy darabban mutatta be, hanem apró részekre törve, sőt még ezeket is ide-oda szórva. Fejtegetéseinek ez a minden rend nélkül való szét-szórtsága száz évig nem keltett, sőt ma sem igen kelt érdem szerint való elismerést, hát még abban az időben! A Sokfélét népszerű ismerettárnak nézték és olvasták, tehát nyelvi cikkeit is az ismerettári közlemények mértékével mérték. Azután Révainak rendkívüli, szinte félelmetes tekintélye sem kedvezett a Sándor-féle részlet-tudósok érvényesülésének. Arról meg ne is beszéljünk, hogy némely fejtegetéseinek kellő felfogására s értékelésére nemhogy a Sokféle laikus olvasói, hanem még a szakbeli nyelvészek se rendelkeztek akkor megfelelő készséggel!

Így kerültek a 18. századvég Szarvas Gáborának nyelvtudományi nagy érdemei a feledés homályába.

Mert Sándor István azon időnek Szarvas Gábora volt, illetőleg lett volna, ha műveltebb világ környékezi vala!

Nyelvtudományi egész működése Szarvas Gáboréhoz hasonlít. Mind a kettő magánképzett (autodidakta) nyelvudós; mindkettőt az etymologia, az idegen szók, meg a nyelvhelyesség kérdései érdeklik legjobban. Szarvas is, miként Sándor István, nem nagy, rendszeres művekben, hanem folyóiratokban, elaprózva és szerteszórva, népszerű alakban tette közre boncoló elméjének legértékesebb termékeit. Csak egy van, amiben nem említhetők együtt: a hatás. Szarvas nyelvtudományi működése

egyszer mégis megesett vele, hogy egyik külföldi bírálója nem is eltulajdonításról, hanem csak elhallgatásról vádolta, méltatlankodva vágta vissza neki: »Soha nem volt az a szokásom, hogy a más érdemét akármiben is magamnak tulajdonítsam.« (9 : 129.).

egész országra és évtizedekre hatott, Sándoré még a kortársak közül is csak kevesekre.

Nem csupán a hasonlatosság miatt teszem ezt az egybevetést; más okom is van reá: tudom, hogy Szarvas Gábor Sándornak egyik titkos tanítványa volt. S ugyan kit ne csábítana egybevetésre a mester és a tanítvány gondolata!

Csak sajnálattal említem meg különben, hogy annak, kihez nemcsak Szarvas Gábor, hanem mások is jártak iskolába a mult század második felének magyar nyelvészei közül, akinek Sokféléjét ugyancsak sokszor használták titkos forrásnak nevének említése nélkül¹: — annak a mai napig nem találkozott a tanítványok között nyílt hálás méltatója.

Szolgáltassunk mi neki teljes igazságot!

Száz év elég, sőt szinte nagy idő arra, hogy egy nyelv-tudós elavuljon. Sándor István nem avult el, mert íme már egy század van mögötte anélkül, hogy nyelvtudományi munkássága értékben veszített volna. Inkább most kezdjük ezt az értéket igazán fölismerni s érdeme szerint megbecsülni. Becsüljük is meg, hiszen a régebbi kor magyar nyelvészei közül ő benne van legtöbb jellemvonás a modern nyelvkutatóból! Tehát ő áll legközelebb hozzánk!

Vajjon nem tölthet-e el bennünket jogos büszkeséggel az a tudat, hogy száz esztendővel ezelőtt akadt egy magyar nyelv-tudós, aki korán ennyire fölül tudott emelkedni?

Némuljon el vádunk az emlékéen esett sérelemért; inkább hozzuk helyre, amit helyrehozhatunk! *A mi tennivalónk az, hogy Sándor Istvánt beiktassuk a magyar nyelvtudomány halhatatlanjai közé!*

¹ Ezen állításomnak bővebb kifejtésére nem vállalkozom; nem pedig azért, mert még korainak tartom az időt arra, hogy különben örök érdemeket szerzett koszorús nagyjaink babérjait megtépdessük. Mindamellett — úgy érzem — csorbát ejtenék az igazságon, ha Szarvas G. említése mellett különösen két nevet elhallgatnék: *Hunfalvi Pálét* és *Szabó Károlyét*. Az előbbinek »Vogul föld és népe« (1864.) és »Magyarország ethnographiája« c. (1876.) művei tanuságtételek reá, hogy Sándor Istvánnak több gondolatát és magyarázatát vette át nevének említése nélkül; az utóbbiról pedig elég annyit megjegyezmem, hogy az 1860-ban kiadott Anonymusfordításához való jegyzeteinek névmagyarázatai legalább fele részben Sándortól erednek, bárha nem viselik is magukon a nevét!

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend . . . . . 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáríró . . . . . 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében. Ára . . . . . 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv . . . . . 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat . . . . . 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan . . . . . 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben . . . . . 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára . . . . . 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjáras. Ára . . . . . 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) . . . . . 1.50 K
12. *Székely Á.* Alanytalan mondataink alanyáról . . . . . 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szekő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára . . . . . 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvújító. . . . . 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról . . . . . 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesmegyei nyelvjáras . . . . . 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjáras . . . . . 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra . . . . . 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt . . . . . 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben . . . . . 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana . . . . . 1.— K
23. *Szegletti I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál . . . . . 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató . . . . . 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók . . . . . 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjáras . . . . . 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia . . . . . 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikés ragozás története . . . . . 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjáras . . . . . 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska . . . . . 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál . . . . . 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjáras . . . . . 1.— K
33. *Beke Ö.* Kemenesalja nyelve. Ára . . . . . 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjáras. (Térképpel és rajzokkal) . . . . . 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról . . . . . 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára . . . . . 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavidéki nyelvj., főtékintettel a mondatnani sajátosságokra . . . . . 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjáras . . . . . 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének . . . . . 1.— K
40. *Édes J. A* balatonfelvidéki népnyelv . . . . . 1.— K
41. *Büzás Gy.* A németes összetételek története . . . . . 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben . . . . . 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondat-tanáról . . . . . 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban . . . . . 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári gloszszak . . . . . 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. . . . . 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek . . . . . 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjáras . . . . . 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára . . . . . 1.— K
50. *Klém I. A.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból . . . . . 1.— K

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIAK GYŰJTEMÉNYE

1. <i>Simonyi Zs.</i> A magyar szórend 1.50	24. <i>Réger B.</i> A határozott névmutató 1.50
2. <i>Simai Ö. Márton József</i> mint szótáríró 1.50	25. <i>Beke Ö. dr.</i> A Vogul határozók 2.—
3. <i>Kocsis L.</i> A mondatrészek Brassai mondatelméletében 1.50	26. <i>Oláh G.</i> A debreceni nyelvjárás 1.50
4. <i>Simonyi Zs.</i> Tréfás-népmesék és adomák. Nyelvjárás olvasókönyv 1.50	27. <i>Nádai P.</i> A magyar népetimológia ..... 1.—
5. <i>Simonyi Zs.</i> Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonkötésben 1.50	28. <i>Simonyi Zs.</i> Az ikes ragozás története ..... 1.—
6. <i>Rubinyi M.</i> Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondat ..... 1.—	29. <i>Böszörményi G.</i> A jánosfalvi nyelvjárás ..... 1.—
7. <i>Gombocz Z.</i> Nyelvtörténet és lélektan ..... 1.—	30. <i>Geleji Katona I.</i> Magyar grammatikátska ..... 1.—
8. <i>Simonyi Zs.</i> Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben ..... 3.—	31. <i>Teleky I.</i> A tárgyeset Arany Jánosnál ..... 1.—
9. <i>Varga I., Szabó D., Kertész M.</i> Nyelvjárás tanulmányok 1.50	32. <i>Viski K.</i> A tordai nyelvjárás ..... 1.—
10. <i>Nagy S.</i> A váci nyelvjárás ..... 2.—	33. <i>Beke Ö.</i> Kemencesalja nyelve ..... 1.—
11. <i>Simonyi Zs.</i> Elvonás (elemző szóalkotás) 1.50	34. <i>Horváth E.</i> A bakonyfaljai nyelvjárás. (Térképpel és rajzokkal) 2.—
12. <i>Székelly Á.</i> Alanytalan mondataink alanyáról 1.50	35. <i>Szolár F.</i> Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról. .... 1.—
13. <i>Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.</i> Nyelvjárás tanulmányok 1.50	36. <i>Szeremley Császár L.</i> Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról ..... 1.—
14. <i>Simai Ö.</i> Dugonics mint nyelvújító 1.50	37. <i>Bacsó Gy.</i> Az adavidéki nyelvjárás, fűtekintettel a mondat-tani sajátosságokra ..... 1.—
15. <i>Simonyi Zs.</i> A Nyelvtörténeti Szótárról ..... 1.—	38. <i>Szabó S.</i> A szigetközi nyelvjárás 1.—
16. <i>Berze Nagy J.</i> A hevesmegyei nyelvjárás 1.50	39. <i>Vikár B.</i> A regös ének ..... 1.—
17. <i>Beke Ö.</i> A pápavidéki nyelvjárás 2.—	40. <i>Édes J.</i> A balatonvidéki népnyelv 1.—
18. <i>Gácsér J.</i> Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondat-tanra ..... 2.—	41. <i>Bázás Gy.</i> A németes összetételek története ..... 1.—
19. <i>Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan F.</i> Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt 1.50	42. <i>Fest S.</i> A hangátvetés a magyar nyelvben ..... 1.—
20. <i>Szűcs I. és Gencsy I.</i> Nyelvjárás tanulmányok 1.50	43. <i>Galambos D.</i> Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról ... 1.—
21. <i>Kertész M.</i> Analógia a mondat-szerkesztésben ..... 2.—	44. <i>Krüster F.</i> A mássalhangzók hasonulása a magyarban ..... 1.—
22. <i>Vértes J.</i> A gyermeknyelv hangtana 1.—	45. <i>Pálfi M.</i> Kolozsvári glosszák ... 1.—
23. <i>Szegletti I.</i> A főnévi igenév Arany Jánosnál ..... 1.—	46. <i>Melich J.</i> A magyar szótárirodalom I. .... 4.—
	47. <i>Simonyi Zs.</i> Igenévi szerkezetek ..... 1.—
	48. <i>Szabó L.</i> A nagykanizsai nyelvjárás ..... 1.—
	49. <i>Laczkó G.</i> Játszi szóképzés ..... 1.—
	50. <i>Klemm I.</i> Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból ..... 1.—

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRÁFIÁK GYŰJTEMÉNYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend ..... 1.50 K
2. *Simai O. Márton József* mint szótáríró ..... 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében Ára ..... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv ..... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s nyelv művelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat 1.— K
7. *Gombóc Z.* Nyelvtörténet és lélektan ..... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben ..... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjárási. Ára ..... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) ..... 1.50 K
12. *Székelly Á.* Alanytalan mondataink alanyáról 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ára ..... 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvújító. .... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A nyelvtörténeti Szótárról. .... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesme gyei nyelvjárási. .... 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjárási. .... 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. .... 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt. .... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben. 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana. .... 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. .... 1.— K
24. *Réger B.* A határozóit névmutató. .... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. .... 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjárási. .... 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. .... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikés ragozás története. .... 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjárási. .... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska ..... 1.— K
31. *Teleky I.* A tárgyeset Arany Jánosnál ..... 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjárási. .... 1.— K
33. *Beke Odön* Kemencsalja nyelve. .... 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjárási. (Térképpel és rajzokkal) ..... 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* Jelentés-tanulmányok a komplikációs jelentésváltozásról. Ára ..... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavideki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjárási ..... 1.— K
39. *Vikár B.* A regösének 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv. .... 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes összetételek tört. .... 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvben. 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról. .... 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára ..... 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári glbszszak ..... 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. .... 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek. .... 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjárási. .... 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ára ..... 1.— K
50. *Klemm I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. .... 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használata ..... 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondattárból 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok ..... 1.— K

Középiskolák segédkönyvéül engedélyezve 1908/94079. sz. a.

HELYES MAGYARSÁG

a hibás kifejezések, a ^{ÍRTA} **SIMONYI ZSIGMOND**
kerülendő idegen szók s a Magyar Nyelvőr szerkesztője.
a helyesírás szótárával. 8-adrét alak, 212 lappal.

Tartalma: Bevezetés. — **Helyes mondatszerkesztés.** Az egyszerű mondat fajai. A mondatrészek szerkesztése. A szórend. Az összetett mondat. — **A szók, szólások és szóalakok használata.** A szók megválasztása. Idegen szók, nyelvújítási szók, tájszók. Rokonértelmű szók. Szólások. A beszédrészek használata. Igeragozás, névragozás. — **A helyes kiejtés és a helyesírás.** — **Szótár.** (A szótári rész száztizenegy lapra terjed.)
Ára egész vászonkötésben . . . . . 3 korona.

MAGYAR NYELVÉSZET.

Írta **SIMONYI ZSIGMOND.** — Középisk. legfelső osztályainak és tanítóképző int. engedélyezve. — Ára 1 korona
Középiskolákban engedélyezve 1905/1129. sz. a. Tanítóképzőkben
engedélyezve 1905/2463. sz. a.

Az új helyesírás.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1903. március 14-én 86. sz. a. kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata, bővített szójegyzékkel.

Írta **SIMONYI ZSIGMOND.**

(Egyetlen magyarázatos kiadás, mely a helyesírási szabályoknak hiteles, hivatalos szövegét teljesen magában foglalja. Bő magyarázatával egyszersmind vezérkönyvül szolgál az **Iskolai helyesírás** című füzethez.)

Ára vászon borítékban . . . . . 1 korona 50 fillér.

Segédkönyvül engedélyezve 2956/903. szám a.

Iskolai helyesírás.

Az 1903. márc. 14-én kelt rend. kiadott iskolai helyesírás szövege és rövid magyarázata bővített szójegyzékkel.

Közép- és polgári iskolák és tanítóképzők használatára

írta **SIMONYI ZSIGMOND.**

Ára 50 fillér.

Ára 50 fillér.

A MAGYAR NYELV

A művelt közönségnek — a M. Tud. Akadémia
könyvtudó bizottságának megbízásából — írta

= SIMONYI ZSIGMOND. =

Második javított kiadás egy kötetben,
két térképpel és a Halotti Beszéd
és a hangok képzésének rajzával.

Ára díszes vászonkötésben 10 korona.

Első rész: A magyar nyelvnek
élete. Nyelvünk eredete és rokonai.
Idegen hatások. Nyelvtörténet és
nyelvemlékek. A népnyelv és a nyelv-
járások. Irodalmi nyelv, nyelvújítás,
nyelvhelyesség.

Második rész: A magyar nyelv-
nek szerkezete. Hangok, hangválto-
zások, helyesírás. A szójelentések
viszontagságai. Összetétel és szókép-
zés. Szófejtés. Ragozás. Mondattan.

Ajándék-könyvül is alkalmas a serdülő ifjúságnak.

»Simonyi Zsigmond munkája első sorban a nagy közönségnek
szól, de nincs a magyar nyelvészetnek fontosabb problémája,
melyről itt alapos tájékozást ne találhatna még a szakember is,
a más téren működő nyelvésznek pedig ez a munka kitünő
tanácsadóul szolgál minden, a magyar nyelvészetet érintő kér-
désben.« (Heinrich Gusztáv, Asbóth Oszkár és Lehr Albert
— az akadémiai nagy és mellékjuttalomról szóló jelentésben.
Akadémiai Értesítő 1893, 351.)

SIMONYI ZSIGMOND és BALASSA JÓZSEF NÉMET és MAGYAR SZÓTÁR

Első, német-magyar rész. Ára
félbörkötésben . . . . 8 korona.

Második, magyar-német rész. Ára
félbörkötésben . . . . 8 korona.

A két rész egy kötetben 15 korona.

E szótár nagy gondot fordít arra, hogy használója ne csak a szavaknak
jelentését ismerje meg, hanem hogy tájékoztassa a nyelvtan legnehezebb
kérdéseiben is. Minden egyes szó mellett közli a szokottól eltérő alakokat
s utbaigazítást ad arra nézve is, hogy kell az illető szót használni az össze-
függő beszédben. Megjelöli a német szavak hangsúlyát, és szükség esetén
a kiejtést is. Igen nagy gondot fordít a német és a magyar nyelv szólásaira
s ebben, valamint a nyelvhelyességre való törekvésben felülmúlja minden
eddig szótárunkat.

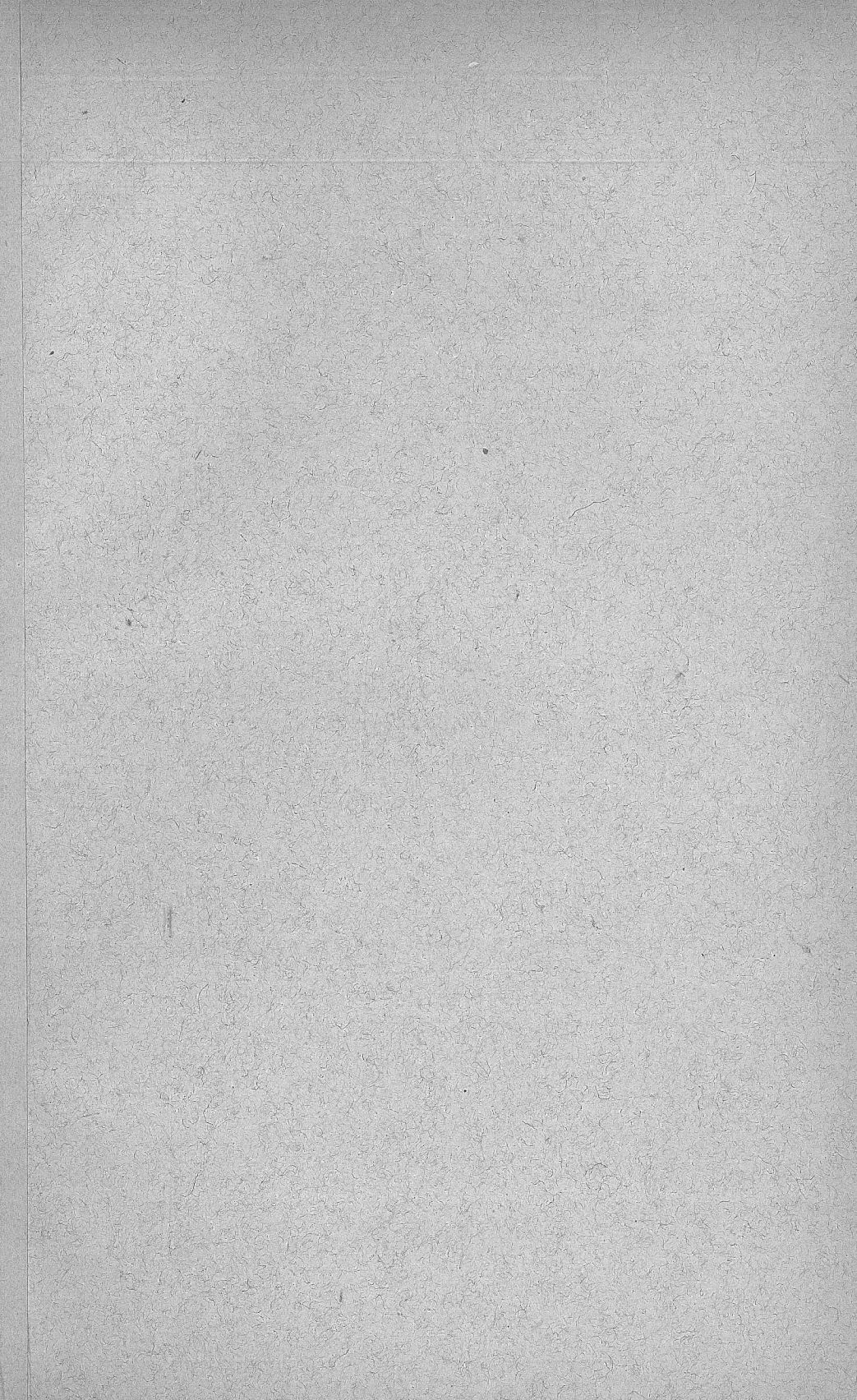
NÉMET és MAGYAR ISKOLAI SZÓTÁR

Szerk. SIMONYI ZS. és BALASSA J.

Égész vászonkötésben 4 korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRAFIÁK GYŰJTEMENYE.

1. *Simonyi Zs.* A magyar szórend ..... 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József* mint szótáriró ..... 1.50 K
3. *Kocsis L.* A mondatrészek Brassai mondatelméletében ..... 1.50 K
4. *Simonyi Zs.* Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv ..... 1.50 K
5. *Simonyi Zs.* Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ara vászonborítékban 1.50 K
6. *Rubinyi M.* Két tanulmány a nyelvészet s nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat 1.— K
7. *Gombocz Z.* Nyelvtörténet és lélektan ..... 1.— K
8. *Simonyi Zs.* Helyes magyarság. Ara egész vászonkötésben ..... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M.* Nyelvjárási tanulmányok. Ara ..... 1.50 K
10. *Nagy S.* A váci nyelvjáras. Ara ..... 2.— K
11. *Simonyi Zs.* Elvonás (elemző szóalkotás) ..... 1.50 K
12. *Székely A.* Alanytalan mondataink alanyáról 1.50 K
13. *Erdélyi L., Horger A., Szemkő A.* Nyelvjárási tanulmányok. Ara ..... 1.50 K
14. *Simai Ö.* Dugonics mint nyelvjárató. ..... 1.50 K
15. *Simonyi Zs.* A Nyelvtörténeti Szótárról. .... 1.— K
16. *Berze Nagy J.* A hevesme gyei nyelvjáras. .... 1.50 K
17. *Beke Ö.* A pápavidéki nyelvjáras. .... 2.— K
18. *Gácsér J.* Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra. .... 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V.* Kölcsonos hatások a hazai nyelvek közt. .... 1.50 K
20. *Szücs I. és Gencsy I.* Nyelvjárási tanulmányok. 1.50 K
21. *Kertész M.* Analógia a mondat szerkesztésben. 2.— K
22. *Vértes J.* A gyermeknyelv hangtana. .... 1.— K
23. *Szeglety I.* A főnévi igenév Arany Jánosnál. .... 1.— K
24. *Réger B.* A határozott névmutató. .... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr.* A Vogul határozók. .... 2.— K
26. *Oláh G.* A debreceni nyelvjáras. .... 1.50 K
27. *Nádai P.* A magyar népetimológia. .... 1.— K
28. *Simonyi Zs.* Az ikés ragozás története. .... 1.— K
29. *Böszörményi G.* A jánosfalvi nyelvjáras. .... 1.— K
30. *Geleji Katona I.* Magyar grammatikátska ..... 1.— K
31. *Teleký I.* A tárgyeset Arany Jánosnál. .... 1.— K
32. *Viski K.* A tordai nyelvjáras. .... 1.— K
33. *Beke Ödön.* Kemenesalja nyelve. .... 1.— K
34. *Horváth E.* A bakonyaljai nyelvjáras. (Térképpel és rajzokkal) ..... 2.— K
35. *Szolár F.* Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról 1.— K
36. *Szeremley Császár L.* Jelentésváltozásról. Ara ..... 1.— K
37. *Bacsó Gy.* Az adavidéki nyelvj., főtekinettel a mondattani sajátságokra 1.— K
38. *Szabó S.* A szigetközi nyelvjáras ..... 1.— K
39. *Vikár B.* A regös ének 1.— K
40. *Édes J.* A Balatonfelvidéki népnyelv ..... 1.— K
41. *Búzás Gy.* A németes öszszetételék története 1.— K
42. *Fest S.* A hangátvetés a magyar nyelvbén ..... 1.— K
43. *Galambos D.* Tanulmányok a magyar relatívum mondattanáról. .... 1.— K
44. *Kräuter F.* A mássalhangzók hasonulása a magyarban. Ara ..... 1.— K
45. *Pálfi M.* Kolozsvári gloszszak ..... 1.— K
46. *Melich J.* A magyar szótár-irodalom. I. .... 4.— K
47. *Simonyi Zs.* Igenévi szerkezetek. .... 1.— K
48. *Szabó L.* A nagykanizsai nyelvjáras. .... 1.— K
49. *Laczkó G.* Játszi szóképzés. Ara ..... 1.— K
50. *Klemm I.* Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvjáratási szempontból. .... 1.— K
51. *Batta B.* A melléknévi mondatok népies használata ..... 1.— K
52. *Vass J.* Fejezetek a népnyelv mondattanából 1.— K
53. *Dénes Sz.* Kossuth, a szónok ..... 1.— K
54. *Kulcsár Gy.* A magyaros írás-művészet főkérdései 1.— K
55. *Csúry B.* Teleki József gróf mint nyelvész ..... 1.— K
56. *Madai Gy.* A hajdúk beszéde. Ara ..... 1.— K

NYELVÉSZETI FÜZETEK

MONOGRAFIÁK GYŰJTÉMENYE.

1. *Simonyi Zs. A magyar szórend* ..... 1.50 K
2. *Simai Ö. Márton József mint szótáríró* ..... 1.50 K
3. *Kocsis L. A mondatrészek Brassai mondatelméletében* ..... 1.50 K
4. *Simonyi Zs. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv* ..... 1.50 K
5. *Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. Ára vászonborítékban* 1.50 K
6. *Rubinyi M. Két tanulmány a nyelvészet s nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolat* 1.— K
7. *Gombocz Z. Nyelvtörténet és lélektan* ..... 1.— K
8. *Simonyi Zs. Helyes magyarság. Ára egész vászonkötésben* ..... 3.— K
9. *Varga I., Szabó D., Kertész M. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* ..... 1.50 K
10. *Nagy S. A váci nyelvjáras. Ára* ..... 2.— K
11. *Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás)* ..... 1.50 K
12. *Székely Á. Alanytalan mondataink alanyáról* 1.50 K
13. *Erdélyi L. Horger A., Szenkő A. Nyelvjárási tanulmányok. Ára* ..... 1.50 K
14. *Simai Ö. Dugonics mint nyelvújító.* ..... 1.50 K
15. *Simonyi Zs. A Nyelvtörténeti Szótárról.* ..... 1.— K
16. *Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvjáras.* ..... 1.50 K
17. *Beke Ö. A pápavidéki nyelvjáras.* ..... 2.— K
18. *Gácsér J. Telegdi Miklós nyelve, különös tekintettel a mondattanra.* ..... 2.— K
19. *Valló A., Agner L., Szenttamási J. és Stan V. Kölcsönös hatások a hazai nyelvek közt.* ..... 1.50 K
20. *Szűcs I. és Gencsy I. Nyelvjárási tanulmányok.* 1.50 K
21. *Kertész M. Analógia a mondat szerkesztésben.* 2.— K
22. *Vértes J. A gyermeknyelv hangtana.* ..... 1.— K
23. *Szeglety I. A főnévi igenév Arany Jánosnál.* ..... 1.— K
24. *Réger B. A határozott névmutató.* ..... 1.50 K
25. *Beke Ö. dr. A Vogul határozók.* ..... 2.— K
26. *Oláh G. A debreceni nyelvjáras.* ..... 1.50 K
27. *Nádai P. A magyar népetimológia.* ..... 1.— K
28. *Simonyi Zs. Az ikes ragozás története.* ..... 1.— K
29. *Böszörményi G. A jánosfalvi nyelvjáras.* ..... 1.— K
30. *Geleji Katona I. Magyar grammatikátka* ..... 1.— K
31. *Teleky I. A tárgyeset Arany Jánosnál.* ..... 1.— K
32. *Viski K. A tosdai nyelvjáras.* ..... 1.— K
33. *Beke Ödön. Kemenesalja nyelve.* ..... 1.— K
34. *Horváth E. A bakonyaljai nyelvjáras. (Térképpel és rajzokkal)* ..... 2.— K
35. *Szolár F. Jelentés-tanulmányok az asszimilációs jelentésváltozásról* 1.— K
36. *Szeremley Császár L. Jelentés-tan, a kompl. jelentésváltozásról. Ára* ..... 1.— K
37. *Bacsó Gy. Az adavidéki nyelvj., főtekintettel a mondattani sajátosságokra* 1.— K
38. *Szabó S. A szigetközi nyelvjáras* ..... 1.— K
39. *Vikár B. A regösének* 1.— K
40. *Edes J. A Balatonfelvidéki népnyelv.* ..... 1.— K
41. *Búzás Gy. A németes öszszetételek története* 1.— K
42. *Fest S. A hangátvetés a magyar nyelvben.* 1.— K
43. *Galambos D. Tanulmányok a magyar relativum mondatánaról.* ..... 1.— K
44. *Künter F. Amássalhangzók hasonulása a magyarban. Ára* ..... 1.— K
45. *Pálfi M. Kolozsvári glosszák* ..... 1.— K
46. *Melich J. A magyar szótár-irodalom. I.* ..... 4.— K
47. *Simonyi Zs. Igenévi szerkezetek.* ..... 1.— K
48. *Szabó L. A nagykanizsai nyelvjáras.* ..... 1.— K
49. *Laczkó G. Játszi szóképzés. Ára* ..... 1.— K
50. *Klemm I. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból.* ..... 1.— K
51. *Batta B. A melléknévi mondatok népies használata* ..... 1.— K
52. *Vass J. Fejezetek a népnyelv mondatánaról* 1.— K
53. *Dénes Sz. Kossuth, a szónok* ..... 1.— K
54. *Kulcsár Gy. A magyaros írásművészet főkérdései* 1.— K
55. *Csűry B. Teleki József gróf mint nyelvész* ..... 1.— K
56. *Madai Gy. A hajdúk beszéde. Ára* ..... 1.— K

